

पी. एण्ड एस. बैंक

राजभाषा अंकुर

जून 2020

आपके विश्वास की नींव के साथ हम दृढ़ता से आगे बढ़े हैं
On the foundation of your trust we have grown steadfast

इस दिवस पर हम राष्ट्र की सेवा में
 स्वयं को पुनः समर्पित करते हैं

24-06-2020

On this day, we rededicate
 ourselves to serve the Nation

113th

स्थापना दिवस
 1908-2020

113th

Foundation Day
 1908-2020

बैंक ने हॉल बाजार अमृतसर से वर्ष 1908 में अपनी यात्रा प्रारंभ की
BANK BEGAN ITS JOURNEY IN THE YEAR 1908 FROM HALL BAZAR AMRITSAR

पंजाब एण्ड सिंध बैंक

(प्राचीन काल से उत्पन्न)

जहाँ सेवा ही जीवन-ध्येय है

Punjab & Sind Bank

(A Govt. of India Undertaking)

Where service is a way of life

सामंजस्य एवं शान्ति के लिए योग

कोरोना
 महामारी...

बैठक एवं विमोचन

प्रधान कार्यालय, बोर्ड रुम में सामाजिक दूरी का पालन करते हुए जून 2020 तिमाही की राजभाषा कार्यान्वयन समिति की बैठक का आयोजन किया गया। जिसकी अध्यक्षता बैंक के प्रबंध निदेशक एवं मुख्य कार्यकारी अधिकारी श्री एस. हरिशंकर जी ने की तथा कार्यकारी निदेशक डॉ. फरीद अहमद, श्री अजित कुमार दास, महाप्रबंधक तथा उच्चाधिकारियों ने सहभागिता की। कोविड-19 महामारी के कारण उपस्थिति सीमित रही। बैठक में ही राजभाषा अंकुर पत्रिका के मार्च 2020 के महिला सशक्तिकरण विशेषांक का विमोचन भी किया गया।

ਪੰਜਾਬ ਏਣਡ ਸਿੰਘ ਬੈਂਕ

ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਰਯਾਲਿਆ ਰਾਜਮਾਧਾ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਪਤਰਿਕਾ

ਰਾਜਮਾਧਾ ਅੰਕੁਰ

(ਕੇਵਲ ਆਂਤਰਿਕ ਵਿਤਰਣ ਹੋਵੇ)

ਬੈਂਕ ਫਾਊਂਡ, ਪ੍ਰਥਮ ਤਲ, 21, ਰਾਜੋਕੜ ਪਲੇਸ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ - 110008

ਮੁਖਾਂ ਸਂਰਕਕ

ਏਸ. ਹਰਿਸ਼ਾਂਕਰ

ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਿਦੇਸ਼ਕ ਏਵਾਂ ਮੁਖਾਂ ਕਾਰਧਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ

ਸਂਰਕਕ

ਡਾਕ. ਫ਼ਹੀਦ ਅਹਮਦ

ਕਾਰਧਕਾਰੀ ਨਿਦੇਸ਼ਕ

ਸ਼੍ਰੀ ਅਜਿਤ ਕੁਮਾਰ ਦਾਸ

ਕਾਰਧਕਾਰੀ ਨਿਦੇਸ਼ਕ

ਮੁਖਾਂ ਸਂਪਾਦਕ

ਸ਼੍ਰੀ ਅਜਿਤ ਸ਼੍ਰੀਵਾਜ਼ਤ

ਉਪ ਮਹਾਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸਹ ਮੁਖਾਂ ਰਾਜਮਾਧਾ ਅਧਿਕਾਰੀ

ਸਂਪਾਦਕ ਏਵਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ

ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਜੀਵ ਕੁਮਾਰ ਦਾਨ

ਵਾਰਿ਷ਟ ਪ੍ਰਬੰਧਕ (ਰਾਜਮਾਧਾ)

ਸਂਪਾਦਕ ਮੰਡਲ

ਡਾਕ. ਨੀਰੂ ਪਾਰਕ, ਪ੍ਰਬੰਧਕ

ਸ਼੍ਰੀ ਦੇਵੇਕ ਕੁਮਾਰ, ਪ੍ਰਬੰਧਕ (ਰਾਜਮਾਧਾ)

ਸ਼੍ਰੀ ਮੀਹਨ ਕੁਮਾਰ, ਰਾਜਮਾਧਾ ਅਧਿਕਾਰੀ

ਡਾਕ. ਕੌਸ਼ਲੇਕਾ, ਰਾਜਮਾਧਾ ਅਧਿਕਾਰੀ

ਈ-ਮੈਲ : hindipatrika@psb.co.in

ਪੰਜਿਕਣ ਸਂ.: ਏਫ.2(25) ਪ੍ਰੈਸ. 91

(ਪਤਰਿਕਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਤਿਥਿ : 15 / 08 / 2020)

'ਰਾਜਮਾਧਾ ਅੰਕੁਰ' ਮੈਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਸਾਮਗੀ ਮੈਂ ਦਿਏ ਗਏ ਵਿਚਾਰ, ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੇਖਕ ਕੇ ਅਪਨੇ ਹੋਣੇ ਵਾਲੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸਹਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਮਗੀ ਕੀ ਮੌਲਿਕ ਏਵਾਂ ਕੌਂਪੀ ਰਾਈਟ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿ ਭੀ ਲੇਖਕ ਸ਼ਵਾਂ ਤੁਤਦਾਹੀ ਹੈ।

ਮੁੜਕ : ਜੈਨਾ ਑ਫਸੈਟ ਪ੍ਰਿੰਟਸ
ਏ 33/2, ਸਾਇਟ-4, ਸਾਹਿਬਾਬਾਦ, ਇੰਡਸਟ੍ਰੀਯਲ ਏਰਿਆ,
ਗ਼ਾਜ਼ਿਆਬਾਦ, ਉਤਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼
ਫੋਨ ਨੰ. : 98112 69844
ਈ-ਮੈਲ: jainaoffsetprinters@gmail.com

ਜੂਨ 2020

ਵਿ਷ਯ ਸੂਚੀ

ਕ੍ਰਮ ਸं.	ਵਿਵਰਣ	ਪ੍ਰਾਤਿ ਸं.
1.	ਸ਼ੰਧਾਦਕ ਮੰਡਲ	1
2.	ਸ਼ੰਧਾਦਕੀਯ	2
3.	ਕਾਰਧਕਾਰੀ ਨਿਦੇਸ਼ਕ- ਡਾਕ. ਫ਼ਹੀਦ ਅਹਮਦ	3
4.	ਕੋਈਨਾ ਏਵਾਂ ਅਰਥਵਾਕਲਾ	4-5
5.	ਬੈਂਕਾਂ ਮੈਂ ਅਨੁਪਾਲਨ ਸੰਕ੍ਰਮਿ	6-8
6.	ਗਾਹਕ ਕੇ ਮੁਖ ਦੇ	9
7.	ਸਾਰਕਾਰੀ ਬੈਂਕਾਂ ਕਾ ਨਿਜੀਕਰਣ	10-14
8.	ਜਾਦ ਸੋਚਿਏ	14
9.	ਕੋਈਨਾ ਸ਼ੰਧਾਦ ਮੈਂ ਬਦਲਤਾ ਬਚਪਨ	15-17
10.	ਵਰਤਮਾਨ ਸਾਦੀ ਕੀ ਚੁਗੀਤਿਆਂ ਔਦ ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤਾ	18-19
11.	ਸੇਵਾਨਿਵ੃ਤਿ	20
12.	ਕਾਵਾ-ਮੰਜੂਸ਼ਾ	21
13.	ਹਮੇਂ ਇਨ ਪਰ ਗਰੰਹੈ	22-23
14.	ਪਾਰਿਵਾਰਣ ਔਦ ਕੋਵਿਡ-19	24-25
15.	ਹਿੰਦੀ ਈ-ਟ੍ਰਾਲਸ ਵ ਇਨਕੇ ਅਨੁਪ੍ਰਯੋਗ	26-29
16.	ਲੈਂਗਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਕੇ ਮਾਧਿਮ ਦੇ ਹੀ.....	30-32
17.	ਅਨਤਰਾਤੀਕ ਯੋਗ ਦਿਵਸ	33
18.	ਮਾਨਸਿਕਤਾ (ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖ ਹਿੰਦੀ ਲੁਪਾਂਤਰ ਸਾਹਿਤ)	34-35
19.	ਏਨਪੀਏ ਕੀ ਵਸੂਲੀ ਕੇ ਲਿਏ ਵੈਦਾਨਿਕ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ	36-37
20.	ਸਾਂਤ ਚਾਚਾ ਫਾਗੂਮਲ/ਕਾਟੂਨ ਕੋਨਾ	38-40
21.	ਬਾਬਾ ਸਾਹਬ : ਬਹੁਆਧਾਮੀ ਵਿਕਿਤਤਾ	41-44

ਸੱਪਾਦਕੀਯ

ਪ੍ਰਿਯ ਪਾਠਕੋ,

ਕਿਸੀ ਭੀ ਦੇਸ਼ ਕੀ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਗਤਿ ਮੈਂ ਵਹੁੰ ਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤ੍ਯੰਤ ਅਹਮ ਹੋਤੀ ਹੈ ਔਰ ਜਬ ਬਾਤ ਬੈਂਕ ਕੀ ਹੋ ਤੋ ਬੈਂਕ ਕੀ ਪ੍ਰਗਤਿ ਬੈਂਕ ਕੇ ਗ੍ਰਾਹਕਾਂ ਸੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋਤੀ ਹੈ ਜਿਸਮੇਂ ਭਾਸ਼ਾ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਸਵੀਪਰਿ ਹੈ। ਆਜ ਕੇ ਦੌਰ ਮੈਂ ਜਬ ਕੋਵਿਡ-19 ਮਹਾਮਾਰੀ ਸੇ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਗੁਰ੍ਤ ਹੈ ਔਰ ਲੱਕਡਾਊਨ ਕੇ ਕਾਰਣ ਸਭੀ ਤਰਹ ਕੀ ਆਵਾਜਾਹੀ ਬੰਦ ਹੈ, ਆਵਸ਼ਯਕ ਸੇਵਾਓਂ ਕੇ ਅਨੰਗ ਹਮਾਰਾ ਬੈਂਕ ਅਪਨੀ ਸਕਾਰਾਤਸਕ ਭੂਮਿਕਾ ਬਖੂਬੀ ਨਿਭਾ ਰਹਾ ਹੈ। ਆਪ ਸਭੀ ਕੇ ਧੋਗਦਾਨ ਕੇ ਕਾਰਣ ਹੀ ਯਹ ਸੰਭਵ ਹੋ ਪਾਯਾ ਹੈ।

ਪਤ੍ਰਿਕਾ ਕੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਅੰਕ ਮੈਂ ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਹਿੰਦੀ ਤਥਾ ਬੈਂਕਿੰਗ ਸੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੇਖਾਂ ਕੇ ਸਾਥ ਸਮਕਾਲੀਨ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਕੇ ਕਾਰਣ ਕੋਵਿਡ-19 ਮਹਾਮਾਰੀ ਸੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੇਖ, ਕਵਿਤਾ ਇਤਿਆਦਿ ਭੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹੈਂ। ਇਸ ਅੰਕ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਕਰਘਣ ਹੈ – ਸ਼੍ਰੀ ਕਾਮੇਸ਼ ਸੇਠੀ, ਮਹਾਪ੍ਰਬੰਧਕ ਮਹੋਦਿਵ ਕਾ ਲੇਖ ‘ਕੋਰੋਨਾ ਏਵਾਂ ਅਰਥਵਾਚਕਤਾ’, ਡਾਕੀ ਕੌਸ਼ਲੇਨਕ੍ਰ ਕੁਮਾਰ ਕਾ ਲੇਖ ‘ਬਚਪਨ’, ਸ਼੍ਰੀ ਪ੍ਰਮੋਦ ਕੁਮਾਰ ਧਾਵਦ ਕਾ ਲੇਖ ‘ਪਰਧਾਵਰਣ ਓਰ ਕੋਰੋਨਾ’ ਤਥਾ ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਕੇ ਉਤਕ੃਷ਟ ਕਾਰਾਨਿਕਿਤ ਹੇਤੁ ਸ਼੍ਰੀ ਰੂਪ ਕੁਮਾਰ ਕਾ ਲੇਖ ਹਿੰਦੀ ‘ਈ-ਟੂਲਸ ਵ ਇਸਕੇ ਅਨੁਪ੍ਰਯੋਗ’। ਪਤ੍ਰਿਕਾ ਮੈਂ ਦਿਏ ਗਏ ਸੂਤਰ-ਵਾਕਿਆ ਭੀ ਆਪਕਾ ਜ਼ਾਨਵਰਧਨ ਕਰੋਂਗੇ। ਪਤ੍ਰਿਕਾ ਕੇ ਬਹੁਆਧਾਮੀ ਵਿਕਾਸ ਕੇ ਲਿਏ ਆਪ ਸਭੀ ਕੀ ਸਹਭਾਗਿਤਾ ਆਵਸ਼ਯਕ ਹੈ।

ਆਸਾ ਹੈ ‘ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਅੰਕੁਰ’ ਕਾ ਯਹ ਅੰਕ ਭੀ ਆਪਕੋ ਪਸਾਂਦ ਆਏਗਾ। ਪਤ੍ਰਿਕਾ ਆਪਕੋ ਕੈਸੀ ਲਗੀ, ਕ੃ਪਾ ਹਮੇਂ ਅਪਨੀ ਪ੍ਰਤਿਕਿਧਿਆ ਸੇ ਅਵਸ਼ਯ ਅਵਗਤ ਕਰਾਏ।

ਅਮਿਤ ਸ਼੍ਰੀਵਾਸਤਵ
ਉਪ ਮਹਾਪ੍ਰਬੰਧਕ
ਸਹ ਮੁਖਾ ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਅਧਿਕਾਰੀ

ਡਾਂ. ਫਰੀਦ ਅਹਮਦ

ਕਾਰ्यਕਾਰੀ ਨਿਦੇਸ਼ਕ, ਪੰਜਾਬ ਏਣਡ ਸਿੰਘ ਬੈਂਕ

(17.02.2017 ਸੇ 31.07.2020)

ਡਾਂ. ਫਰੀਦ ਅਹਮਦ ਜੀ ਨੇ ਦਿਨਾਂਕ 17.02.2017 ਕੋ ਹਮਾਰੇ ਬੈਂਕ ਮੋਂ ਕਾਰ्यਕਾਰੀ ਨਿਦੇਸ਼ਕ ਕੇ ਪਦ ਪਰ ਕਾਰ੍ਯਭਾਰ ਗ੍ਰਹਣ ਕਿਯਾ। ਇਸਸੇ ਪੂਰ੍ਵ ਕੱਪੋਰੇਸ਼ਨ ਬੈਂਕ ਮੋਂ 33 ਵਰ්਷ਾਂ ਮੋਂ ਕ੃ਧਿ ਕਥੇਤ ਅਧਿਕਾਰੀ (AFO) ਸੇ ਮਹਾਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕੇ ਪਦ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂਨੇ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਬੈਂਕ ਸੇਵਾਓਂ ਕਾ ਨਿਰਵਹਨ ਕਿਯਾ। ਤਤਪ੍ਰਚਾਤ ਹਮਾਰੇ ਬੈਂਕ ਮੋਂ ਉਨਕੀ ਕੁਲ ਸੇਵਾ ਅਵਧਿ ਲਗਭਗ ਤੀਨ ਵਰ්਷ ਛਹ ਮਾਹ ਕੀ ਰਹੀ। ਬੈਂਕ ਮੋਂ ਅਪਨੇ ਵਾਰਤਾ ਕਾਰ੍ਯਕਰਮਾਂ ਕੇ ਬਾਵਜੂਦ ਡਾਂ. ਫਰੀਦ ਅਹਮਦ ਜੀ ਨੇ ਸਨ 2017 ਮੋਂ ਪੂਰ੍ਣਮਾ ਯੂਨਿਵਰਸਿਟੀ, ਰਾਜਸਥਾਨ ਸੇ “ਨਿਜੀ ਏਵਾਂ ਸਾਰਵਜਨਿਕ ਕਥੇਤ ਕੇ ਬੈਂਕਾਂ ਮੋਂ ਆਸਿਤ ਗੁਣਵਤਾ ਕੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕੀ ਮੱਡਲਿੰਗ” ਵਿ਷ਯ ਮੋਂ ਡਾਕਟਰੇਟ ਕੀ ਉਪਾਧਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀ। ਦੇਸ਼ ਮੋਂ ਨੋਟ-ਬੰਦੀ, ਅਰਥਵਾਕਾਰ ਮੋਂ ਉਤਾਰ-ਚਢਾਵ, ਜੀਏਸਟੀ, ਔਰ ਅਬ ਕੋਰੋਨਾ ਵਾਹਰਸ, ਇਨ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਮੋਂ ਬੈਂਕ ਨੇ ਉਨਕੇ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਮੋਂ ਵਿਭਿੰਨ ਕਥੇਤਾਂ ਮੋਂ ਅਨੇਕ ਉਪਲਭਿਤੀਆਂ ਹਾਸਿਲ ਕੀ ਹੈਂ।

19 ਸਿਤਾਂਬਰ 2017 ਕੋ ਏਸ਼ਿਆ ਪੇਸੇਫਿਕ ਏਚ. ਆਰ. ਏਮ. ਕਾਂਗ੍ਰੇਸ ਕੋ 16ਵੇਂ ਸੰਸਕਰਣ ਮੋਂ ਡਾਂ. ਫਰੀਦ ਅਹਮਦ ਜੀ ਕੋ ਮਾਨਵ ਸੰਸਾਧਨ ਮੋਂ ਭਾਰਤ ਕੇ ਸਰਵਸ਼੍ਰੇ਷਼ਠ ਨੇਤਾ ਕਾ ਪੁਰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਿਯਾ ਗਿਆ।

ਵਰ਷ 2017–18 ਕੇ ਦੌਰਾਨ ਡਾਂ. ਫਰੀਦ ਅਹਮਦ ਜੀ ਕੇ ਨੇਤ੍ਰਤਵ ਮੋਂ ਬੈਂਕ ਮੋਂ ਕਿਏ ਗਏ ਸਰਵਸ਼੍ਰੇ਷਼ਠ ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਕਾਰ੍ਯਾਨਵਿਧਨ ਹੇਤੁ, ਡਾਂ. ਵੈਂਕੇਯਾ ਨਾਯਕੂ ਤਪ ਰਾਫ਼ਪਤਿ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦ੍ਰਾਰਾ ਬੈਂਕ ਕੋ ਵਿਜ਼ਾਨ ਭਵਨ ਮੋਂ ਆਯੋਜਿਤ ਭਵਿ ਸਮਾਰੋਹ ਮੋਂ ਕੀਰਿਤ ਸ਼ੀਲਡ (ਵਿਤੀਧ ਪੁਰਸਕਾਰ) ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਿਯਾ ਗਿਆ।

ਬੈਂਕ ਕੋ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤ੍ਰੀ ਜਨ-ਧਨ ਯੋਜਨਾ ਕੇ ਸ਼੍ਰੇ਷਼ਠ ਕਾਰ੍ਯਾਨਵਿਧਨ ਹੇਤੁ SKOCH ਏਵਾਰਡ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁਆ।

ਏਮਏਸਏਮਈ ਕੇ ਕਥੇਤ ਮੋਂ ਸ਼੍ਰੇ਷਼ਠ ਕਾਰ੍ਯ ਹੇਤੁ ਬੈਂਕ ਕੋ ਭਾਰਤੀਧ ਸੂਕਖ, ਲਘੂ ਏਵਾਂ ਮਧਿਮ ਤਵਾਂ ਚੈਕਬਾਂ ਦ੍ਰਾਰਾ ਆਯੋਜਿਤ ਭਵਿ ਸਮਾਰੋਹ ਮੋਂ ਸ਼੍ਰੀ ਗਿਰਿਵਾਜ ਸਿੰਘ (ਲੋਕਸਭਾ ਸਦਸ਼ਾ) ਦ੍ਰਾਰਾ ਮਾਇਕ੍ਰੋ ਕ੍ਰੇਡਿਟ ਕੌਟੇਗਰੀ ਮੋਂ ਦਿਨਾਂਕ 20.07.2018 ਕੋ ਏਮਏਸਏਮਈ ਬੈਂਕਿੰਗ ਏਕਸੇਲੋਂਸ ਅਵਾਰਡ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਿਯਾ ਗਿਆ।

ਬੈਂਕ ਪਰਿਵਾਰ ਆਪਕੇ ਅਨੁਪਸ ਯੋਗਦਾਨ ਔਰ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਕੇ ਲਿਏ ਹਵਦਾਰ ਸੇ ਆਮਾਰ ਵਕਤ ਕਰਤਾ ਹੈ ਔਰ ਆਪਕੇ ਸਵਾਅ, ਉਜ਼ਘਲ ਤਥਾ ਸਮੁੱਦਰ ਸੇਵਾਨਿਵ੍ਰਤ ਜੀਵਨ ਕੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਤਾ ਹੈ।

कामेश सेठी

कोरोना एवं अर्थव्यवस्था

को रोना ने एक वैश्विक आतंक के वातावरण की उत्पत्ति की है। इस आतंक ने भयानक अनुपात में रूप ग्रहण कर लिया है एवं इससे किसी भी प्रकार की राहत नहीं दिख रही है। इतिहास में पहली बार ऐसा हुआ कि एक अत्यंत सूक्ष्म वायरस इतना शक्तिशाली हो गया कि पूरी दुनिया जीवन को बचाने के लिए घर के अंदर छिपी हुई है। वास्तव में यह अत्यंत ही भयावह स्थिति है ! सोशल मीडिया इस महामारी के लिए चीन को सक्रिय रूप से दोषी ठहरा रहा है और पूरे विश्व को एक भयानक अनिश्चितता

लॉकडाउन का बैंकों पर प्रभाव : भारत में बैंकिंग उद्योग पर लॉकडाउन का प्रतिकूल प्रभाव पड़ेगा। एम.एस.एम.ई. क्षेत्र जो पूरी तरह से दैनिक व्यवसाय— बिक्री एवं संग्रह पर निर्भर करता है, उसे गहरा झटका लगेगा। मुद्रा ऋण का भविष्य अंधकार में है और वर्तमान में एन.पी.ए. के मानदंडों के अनुसार इसके 60% से भी अधिक ऋण का एन.पी.ए. होने की संभावना है। मुद्रा उधारकर्ताओं के अलावा अन्य छोटे व्यवसाय जैसे— खोमचावाला, पुचकावाला, भुजियावाला, खिलौने की दुकानें, स्टेशनरी की दुकानें, महिलाओं के परिधान संबंधी दुकानें, जूते एवं चमड़े के सामान के दुकान, आभूषण की दुकानें, पान और सिगरेट की दुकानें, चाय की दुकानें, स्नैक्स कार्नर एवं ऐसे और अनेक असंगठित क्षेत्र के व्यवसायी भी इसके प्रकोप से बुरी तरह प्रभावित होंगे। इस प्रकार ये व्यवसायी बैंकों को उनके शर्तानुसार अनुपालन करने की स्थिति में नहीं होंगे और परिणामस्वरूप बैंकों को बड़े पैमाने पर डिफॉल्ट की मार झोलनी पड़ेगी।

आज हर जगह निराशा और आतंक ही फैला है। पूरी दुनिया स्थिर है। कोई सार्वजनिक परिवहन नहीं, न ही कोई काम, केवल समाचार चैनल कोरोना समाचार के साथ प्रस्तुत हैं। दुनिया ने कभी भी इस तरह के संकट की उम्मीद नहीं की थी। हम कोरोना के वजह से हुए लॉक डाउन (तालाबंदी) के कारण आई मौजूदा मंदी के केस कैर्डिंग प्रभाव को देखने में असमर्थ हैं। मानव जीवन को बचाने के लिए एवं महामारी के आगे प्रसार को रोकने के लिए सख्त लॉकडाउन अनिवार्य है। लेकिन कोविड - 19 के कारण जारी लॉकडाउन दुनिया को अपंग बना रही है। इस अभूतपूर्व लॉकडाउन के कारण भारत एवं विश्व की अर्थव्यवस्था पर पड़ने वाले प्रभाव को हम आगे समझने का प्रयास करते हैं:-

ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਭੀ ਕ੍ਸੇਤਰਾਂ ਮੋਂ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਕਚਚਾ ਮਾਲ ਕੇ ਉਤਪਾਦਕ ਭੀ ਇਸਦੇ ਬੁਰੀ ਤਰਹ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਂਗੇ ਔਰ ਯਹ ਸਥਿਤੀ ਬੈਂਕਿੰਗ ਉਦਯੋਗ ਕੋ ਔਰ ਭੀ ਸਮਸ਼ਟਾ ਮੋਂ ਢਾਲ ਦੇਗਾ। ਵਿਭਿੰਨ ਰਾਜਿ ਸਰਕਾਰਾਂ ਏਂ ਕੇਂਦ੍ਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਹਲੇ ਹੀ ਘੋ਷ਣਾ ਕਰ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੀ ਭੀ ਕਾਂਪਨੀ ਕੇ ਕਰਮਚਾਰਿਆਂ ਕੀ ਕੋਈ ਵੇਤਨ ਕਟੌਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਗੀ। ਕਿਨ੍ਤੁ ਅਸਾਂਗਠਿਤ ਕ੍ਸੇਤਰਾਂ ਮੋਂ ਕਾਰਧਰਤ ਲੋਗਾਂ ਕਾ ਕਿਆ ਹੋਗਾ ਜਿਨਕੇ ਲਿਏ ਵੈਨਿਕ ਨਕਦੀ (ਲੇਨ-ਦੇਨ) ਯਾ ਲਾਭ ਸ੍ਰਜਨ ਉਨਕੀ ਆਜੀਵਿਕਾ ਹੇਤੁ ਆਵਸ਼ਯਕ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਮੋਂ, ਬੈਂਕਿੰਗ ਉਦਯੋਗ ਕਿਸੀ ਭੀ ਕ੍ਸੇਤਰ ਕੇ ਨਿਰਾਸਾਜਨਕ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਸੋ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਕਿਧੋਕਿ ਲਗਭਗ ਸਭੀ ਕ੍ਸੇਤਰਾਂ ਮੋਂ ਬੈਂਕ ਅਰਥਾਤ ਆਸ ਜਨਤਾ ਕਾ ਪੈਸਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਤਥਾਪਿ ਕੁਛ ਸੇਕਟਰ ਐਸੇ ਭੀ ਰਹੇ, ਜੋ ਕੋਰੋਨਾ ਸਾਂਕਟ ਸੇ ਅਛੂਤੇ ਰਹੇ ਜੈਂਸੇ – ਫਾਰਮਸ਼ੁਟਿਕਲ, ਦੂਧ ਉਤਪਾਦ, ਸਾਂਬਿਜਿਅਤੀ, ਫਲ, ਕਿਰਾਨੇ ਕੇ ਦੁਕਾਨ ਆਦਿ।

ਵਿਨਿਰਾਣਿ ਇਕਾਇਆਂ ਏਂ ਅਨ੍ਯ ਸੇਵਾ ਉਦਯੋਗ – ਵਿਨਿਰਾਣਿ ਔਰ ਸੇਵਾਓਂ ਸੇ ਜੁਡੀ ਕਾਂਪਨੀਆਂ ਕੋ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਉਠਾਨਾ ਪਢੇਗਾ। ਉਨਕੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਲਾਗਤ ਨਿਧਿ ਬਿਨਾ ਕਿਸੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੇ ਜਾਰੀ ਰਹੇਗੀ ਜਿਸਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਂਕਟ ਸੇ ਅਛੂਤੇ ਰਹੇ ਜੈਂਸੇ – ਫਾਰਮਸ਼ੁਟਿਕਲ, ਦੂਧ ਉਤਪਾਦ, ਸਾਂਬਿਜਿਅਤੀ, ਫਲ, ਕਿਰਾਨੇ ਕੇ ਦੁਕਾਨ ਆਦਿ।

ਵਾਧੂਆਨ, ਪਾਰਿਵਹਨ ਏਂ ਪਰਥਨ, ਹੋਟਲ – ਲੱਕਡਾਉਨ ਕੇ ਕਾਰਣ ਸਭੀ ਉਡਾਨਾਂ ਔਰ ਧਾਰੀ ਟ੍ਰੈਨਾਂ ਕੋ ਨਿਲਾਂਬਿਤ ਕਰ ਦਿਯਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਬਸ ਸੇਵਾ, ਉਬਰ ਯਾ ਓਲਾ ਟੈਕਸੀ ਜੈਸੀ ਸੁਵਿਧਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਨ ਕ੍ਸੇਤਰਾਂ ਸੇ ਜੁਡੇ ਮਜਦੂਰ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰਹ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੈਂ। ਈ. ਏਸ. ਆਈ. ਔਰ ਬੈਂਕ ਬਾਅਦ ਬੋਝ ਕੇ ਰੂਪ ਮੋਂ ਰਹੇਗਾ ਲੇਕਿਨ ਵੇ ਕਿਥਾਂਤੋਂ ਕਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਆਧ ਕੈਂਸੇ ਉਤਪਨ ਕਰੇਂਗੇ? ਹੋਟਲ ਪੂਰੀ ਤਰਹ ਸੇ ਬੰਦ ਹੈਂ ਏਂ ਪਰਥਨ ਸੇ ਸਾਂਬਨਿਧਿ ਲੋਗ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੁਰੀ ਤਰਹ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੈਂ। ਇਸਕੇ ਅਤਿਰਿਕਤ, ਇਨ ਉਦਯੋਗਾਂ ਕੇ ਸਾਂਪਾਰਿਖਕ ਯਾ ਸਾਂਬਦ਼ ਕ੍ਸੇਤਰ ਜੈਂਸੇ ਬੁਕਿੰਗ ਏਜੰਟ, ਖਾਦਿ ਸ਼੍ਰੁਂਖਲਾ, ਆਪੂਰਿਕਰਤਾ, ਑ਟੋ ਰਿਕਸ਼ਾ, ਇਵੈਂਟ ਮੈਨੇਜਰ ਇਤਿਆਦਿ ਕੋ ਆਧ ਕਾ ਬਹੁਤ ਬਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਗਾ।

ਅਨ੍ਯ ਉਦਯੋਗ – ਮਨੋਰੰਜਨ ਉਦਯੋਗ (ਸਿਨੇਮਾ, ਚਲਚਿਤ੍ਰ ਬਨਾਨਾ ਔਰ ਉਨਕੇ ਸਹਾਇਕ), ਮੈਰਿਜ ਹੋਲ ਏਂ ਅਨ੍ਯ ਇਵੈਂਟ ਹਾਊਸ, ਖੇਲਕੂਦ ਕੋ

ਸਾਮਾਨ ਕੀ ਦੁਕਾਨੇ ਔਰ ਉਤਪਾਦਕ, ਏਸ਼੍ਯੂਜ਼ਮੇਟ ਪਾਰਕ ਏਂ ਏਸੇ ਔਰ ਅਨੇਕ ਉਦਯੋਗ ਅਤਿਧਿ ਗੰਭੀਰ ਪਰਿਣਾਮਾਂ ਸੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਂਗੇ। ਇਸ ਪੂਰ੍ਣ ਤਾਲਾਬਾਂਦੀ ਕੇ ਕਾਰਣ ਸਰਕਾਰੀ ਰਾਜਸਥ ਭੀ ਪੂਰੀ ਤਰਹ ਸੇ ਕਮ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਕਿਆ ਸਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹੋਂ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਸੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਾਲ ਸਕਤੀ ਹੈ ਯਾ ਰੋਕਨੇ ਮੋਂ ਸਕਲ ਹੈ? ਟਿਕਟ ਬੁਕਿੰਗ ਯਾ ਹੋਟਲ ਯਾ ਅਨ੍ਯ ਬਿਲ ਪਰ ਕੋਈ ਜੀ. ਏਸ. ਟੀ. ਨਹੀਂ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖਾਜਾਨੇ ਕੋ ਹੋਨੇ ਵਾਲੇ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕੋ ਨਜ਼ਰਅਂਦਾਜ ਨਹੀਂ ਕਿਯਾ ਜਾ ਸਕਤਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਾਂਥਾਅਂ ਕਾ ਨਿਜੀਕਰਣ ਕਰਨਾ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਵਿਵਸਤਾ ਹੋਗੀ ਏਂ ਮੁਦ੍ਰਾ ਕੋ ਛਾਪਕਰ ਹੇਲੀਕੋਪਟਰ ਮਨੀ ਦ੍ਰਾਵਾ ਬਾਜਾਰ ਮੋਂ ਅਧਿਕ ਤਰਲਤਾ ਕੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਨੀ ਪਢੇਗੀ। ਵਾਸਤਵ ਮੋਂ, ਕੋਰੋਨਾ ਕੇ ਬਾਦ ਕੇ ਨਤੀਜੇ ਆਜ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿਆਸ਼ਿਤ ਨੁਕਸਾਨ ਸੇ ਕਹੀਂ ਜਾਦਾ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਸਕਤੇ ਹੋਣੇ ਵਿਖੇ ਜਿਸਕੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨਾ ਅਤਿਧਿ ਕਠਿਨ ਹੈ।

ਮਹਾਪ੍ਰਬੰਧਕ, ਮਾਨਵ ਸੰਸਾਧਨ ਵਿਕਾਸ ਵਿਭਾਗ

ਆਜਾਦ ਹਿੰਦੋਸ਼ਤਾਨ ਕੀ ਅਥ ਬੇਬਸੀ ਐਸੀ ਨ ਹੋ,
ਲਹੂ ਕੀ ਨਦਿਆਂ ਨ ਬਹੋਂ, ਚੇਹਰਾਂ ਪਰ ਮਾਧੂਸੀ ਨ ਹੋ।

ਆਓ ਕੇ ਮਿਲ ਜਾਏਂ, ਸਭੀ ਇਸ ਮੁਲਕ ਕੀ ਖਿਦਮਤ ਕਰੋਂ,
ਖੋਤਾਂ ਮੋਂ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਰਹੇ, ਕੋਈ ਗਲੀ ਭੂਖੀ ਨ ਹੋ।

ਇਲਮ ਕੀ ਦੌਲਤ ਕੀ ਹਰ ਸ਼ਮਾ ਕੋ ਹਮ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰੋਂ,
ਈਮਾਨ ਕੋ ਕਾਧਮ ਰਖਕਰ, ਨਫਰਤ ਕੀ ਬਦਹਾਲੀ ਨ ਹੋ।

ਮਜ਼ਹਬ ਕੀ ਦੀਵਾਰ ਕੋ ਮਿਲਕਰ ਹਮ ਜਾਂ ਨੀਚੇ ਕਰੋਂ,
ਜਜ਼ਬਾਤ ਸਥ ਜਿੰਦਾ ਰਖੋਂ, ਇੰਸਾਨਿਧਿ ਕੀ ਤੰਗੀ ਨ ਹੋ।

ਧੇ ਮੁਲਕ ਹਿੰਦੂ ਕਾ ਭੀ ਹੈ, ਧੇ ਮੁਲਕ ਮੁਸਲਿਮਾਂ ਕਾ ਭੀ ਹੈ,
ਹੋਲੀ ਕੇ ਰੰਗ ਖਿਲਤੇ ਰਹੋਂ ਔਰ ਈਦ ਭੀ ਫੀਕੀ ਨ ਹੋ।

ਆਜਾਦ ਹਿੰਦੋਸ਼ਤਾਨ ਕੀ ਅਥ ਬੇਬਸੀ ਐਸੀ ਨ ਹੋ,
ਲਹੂ ਕੀ ਨਦਿਆਂ ਨ ਬਹੋਂ, ਚੇਹਰਾਂ ਪਰ ਮਾਧੂਸੀ ਨ ਹੋ।

ਅਲੀ ਅਹਮਦ

ਆਂਚਲਿਕ ਕਾਰਧਾਲਿ ਲੁਧਿਆਨਾ

ਦਿਨੇਸ਼ ਗੋਯਾਲ

ਬੈਂਕਾਂ ਮੈਂ ਅਨੁਪਾਲਨ ਸੰਸਕ੍ਰਤਿ

ਅਨੁਪਾਲਨ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਪਰ ਸਭੀ ਸਰਕਾਰੀ, ਅਰ्ध-ਸਰਕਾਰੀ ਏਵਾਂ ਨਿਜੀ ਕ੍ਸੇਤਰ ਕਾ ਧਿਆਨ ਪਹਲੇ ਕੀ ਅਪੇਕ਼ਾ ਲਗਾਤਾਰ ਬਢਤਾ ਜਾ ਰਹਾ ਹੈ ਔਰ ਸਭੀ ਹਿਤਧਾਰਕ ਇਸ ਤਥਾ ਕੀ ਓਰ ਵਿਸ਼ੇ਷ ਧਿਆਨ ਦੇਤੇ ਹਨ। ਬੈਂਕਿੰਗ ਕ੍ਸੇਤਰ ਭੀ ਇਸਾਂ ਅਛੂਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਲੇਖ ਕੇ ਮਾਧਿਮ ਦੇ ਇਸ ਬਹੁਤ ਹੀ ਆਵਥਕ ਵਿ਷ਯ ਜੋਕਿ ਆਜਕਲ ਬਹੁਤ ਚਰਿਤ ਭੀ ਹੈ ਪਰ ਆਪ ਸਾਬਦੇ ਚੱਚਾ ਕਰੁਂਗਾ।

ਅਨੁਪਾਲਨ

ਅਨੁਪਾਲਨ ਕੀ ਪਰਿਆਵਾਂ "ਸਭੀ ਕਾਨੂੰਨੋਂ, ਨਿਯਮਾਂ ਏਵਾਂ ਆਚਾਰ ਸਹਿਤਾਓਂ ਕਾ ਪੂਰ੍ਣ ਰੂਪ ਦੇ ਪਾਲਨ ਕਰਨਾ" ਹੈ। ਬੈਂਕਾਂ ਕੀ ਵਿਭਿੰਨ ਪਰਿਚਾਲਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਾਨੂੰਨੀ ਨਿਯਮਾਂ ਏਵਾਂ ਪਰਿਵੇਕੀਸ਼ੀਸ਼ੁਦਾਂ ਕਾ ਪਾਲਨ ਕਰਨਾ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਅਨੁਪਾਲਨ ਨਿਰੀਕਣ ਦੇ ਅਲਗ ਹੈ। ਨਿਰੀਕਣ ਵਿਭਾਗ ਕਿਸੀ ਘਟਨਾ ਕੇ ਬਾਦ ਜਾਂਚ ਕਰਤਾ ਹੈ ਕਿ ਦਿਸ਼ਾਨਿਰੰਦੇਸ਼ਾਂ ਕਾ ਪਾਲਨ ਹੁਆ ਯਾ ਨਹੀਂ। ਅਨੁਪਾਲਨ ਕਾ ਕਾਮ ਐਸੇ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਲਗਾਨੇ ਪਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਦਿਸ਼ਾਨਿਰੰਦੇਸ਼ਾਂ ਕਾ ਅਨੁਪਾਲਨ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਿਯਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਐਸਾ ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ਕਿ "ਰੋਕਥਾਮ, ਇਲਾਜ ਦੇ ਬੇਹਤਰ ਹੈ।" ਅਨੁਪਾਲਨ ਕਾ ਮਾਮਲੇ ਮੈਂ ਭੀ ਯਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਤਿ ਹੈ।

ਬੈਂਕਾਂ ਮੈਂ ਅਨੁਪਾਲਨ ਕਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਅਨੁਪਾਲਨ ਕ੍ਰਿਯਾਕਲਾਪ ਪਹਲੇ ਅਨ੍ਯ ਪ੍ਰਣਾਲਿਆਂ ਏਵਾਂ ਪ੍ਰਕਿਧਿਆਓਂ ਮੈਂ ਏਕੀਕ੃ਤ ਹੋਤਾ ਥਾ। ਬੈਂਕਿੰਗ ਪਰਿਚਾਲਨ ਕੀ ਅਧਿਕ ਜਟਿਲ ਹੋਨੇ ਦੇ ਅਨੁਪਾਲਨ ਏਕ ਸ਼ਵਤੰਤ੍ਰ ਕਾਰ੍ਯ ਦੇ ਰੂਪ ਮੈਂ ਉਭਰ ਕੇ ਆਇਆ। ਭਾਰਤੀਯ ਰਿਜਰਵ ਬੈਂਕ ਨੇ ਅਗਸਤ 1992 ਮੈਂ ਬੈਂਕਾਂ ਮੈਂ "ਅਨੁਪਾਲਨ ਅਧਿਕਾਰੀ" ਕੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀ ਥੀ। 1995 ਮੈਂ ਅਨੁਪਾਲਨ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਕੇਂਦ੍ਰ ਮੈਂ ਆ ਗਈ। ਨਿਰੀਕਣ ਵਿਭਾਗ ਕੀ ਮਹਾਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕੋ ਅਨੁਪਾਲਨ ਕਾਰ੍ਯਾਂ ਦੇ ਲਿਏ ਜਿਸਦੇਦਾਰੀ ਦੀ ਗਈ ਔਰ ਉਹਨ੍ਹੇ ਸੀਧੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਏਵਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਿਦੇਸ਼ਕ ਕੋ ਸਮਾਂ-ਸਮਾਂ ਪਰ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇਨੇ ਕੋ ਕਹਾ ਗਿਆ। ਧੀਰੇ-ਧੀਰੇ ਯੇ ਸਮਝ ਆਨੇ ਲਗਾ ਕਿ ਅਨੁਪਾਲਨ ਕਾਰ੍ਯਾਂ ਕਾ ਦਾਤਾ ਨ ਕੇਵਲ ਬਢਾਏ ਜਾਨੇ ਕੀ ਬਲਕਿ ਇਸੇ ਸਪਣੇ ਰੂਪ ਦੇ ਪਾਰਿਆਇਤ ਕਿਏ ਜਾਨੇ ਕੀ ਭੀ ਆਵਥਕਤਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀਯ ਰਿਜਰਵ ਬੈਂਕ ਨੇ 2007 ਮੈਂ ਅਨੁਪਾਲਨ ਢਾਂਚੇ ਪਰ ਅਪਨੇ ਦਿਸ਼ਾਨਿਰੰਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਕਿਏ। ਹਮਾਰੇ ਬੈਂਕ ਮੈਂ ਭੀ ਵਰ્਷ 2007 ਮੈਂ ਇਨ੍ਹੇ ਲਾਗੂ

ਕਿਯਾ ਔਰ ਇਸ ਸਮਾਂ ਅਨੁਪਾਲਨ ਵਿਭਾਗ ਏਕ ਸ਼ਵਤੰਤ੍ਰ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਰੂਪ ਮੈਂ ਕਾਰ੍ਯ ਕਰ ਰਹਾ ਹੈ।

ਅਨੁਪਾਲਨ ਕੀ ਆਵਥਕਤਾ

ਸਭੀ ਕਾਨੂੰਨ/ਦਿਸ਼ਾਨਿਰੰਦੇਸ਼ ਬੈਂਕ ਕੀ ਆਂਤਰਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਮੈਂ ਸਮਾਂਵਾਜਿਤ ਕਿਏ ਜਾਏ ਔਰ ਊਪਰ ਦੇ ਨੀਚੇ ਤਕ ਸਭੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਅਨੁਪਾਲਨ ਦੇ ਮਹਤਵ ਦੇ, ਯਹੀ ਅਨੁਪਾਲਨ ਕੀ ਸਟੀਕ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ। ਏਕ ਅਚੌਥੀ ਅਨੁਪਾਲਨ ਸੰਸਕ੍ਰਤਿ ਕਿਈ ਤਰਹ ਦੇ ਸੰਸਥਾ ਕੋ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਤੀ ਹੈ, ਜੈਂਸੇ ਰੂ

1. ਕਮ ਸਾਂਗਠਨਾਤਮਕ ਜੋਖਿਮ ਏਵਾਂ ਵਕਿਗਤਯੋਗਿਤਾ:

ਕਿਸੀ ਭੀ ਸਾਂਗਠਨ ਜਿਸ ਦੇ ਅਚੌਥੀ ਅਨੁਪਾਲਨ ਸੰਸਕ੍ਰਤਿ ਹੈ, ਉਸ ਸਾਂਗਠਨ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਮੈਂ ਭੀ ਬਨੇ ਰਹਨੇ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਯਹ ਬਾਤ ਵਕਿਗਤ ਸਤਰ ਪਰ ਭੀ ਲਾਗੂ ਹੋਤੀ ਹੈ ਜੋ ਕਰਮਚਾਰੀ ਸਭੀ ਦਿਸ਼ਾਨਿਰੰਦੇਸ਼ਾਂ ਕੀ ਅਨੁਪਾਲਨ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਵਹ ਅਨਚਾਹੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਬਚਾ ਰਹਤਾ ਹੈ।

2. ਕਮ ਪ੍ਰਤਿ਷਼ਠਾ ਜੋਖਿਮ :

ਜਨ ਸਾਧਾਰਣ ਦੇ ਸਾਂਗਠਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੋ ਬਨਾਏ ਰਖਨਾ ਏਕ ਚੁਨੌਤੀ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਅਚੌਥੀ ਅਨੁਪਾਲਨ ਸੰਸਕ੍ਰਤਿ ਕਿਸੀ ਭੀ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਸਾਂਗਠਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ਷਼ਠਾ ਕੋ ਗੈਰ-ਅਨੁਪਾਲਨ ਦੇ ਹੋਨੇ ਵਾਲੀ ਹਾਨੀ ਦੇ ਬਚਾਤੀ ਹੈ। ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਮਾਨਕ ਸੰਚਾਲਨ ਪ੍ਰਕਿਧਿਆਓਂ ਕੀ ਅਨੁਪਾਲਨ ਸਾਂਗਠਨ ਦੇ ਹੋਨੇ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਤਿ਷਼ਠਾ ਜੋਖਿਮ ਦੇ ਬਚਾਤਾ ਹੈ।

3. ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਮੈਂ ਕਾਮ ਕਰਨੇ ਦੇ ਸਮਾਂ ਕਮ ਸਾਂਦੇਹ ਔਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ

ਜਿਸ ਸਾਂਗਠਨ ਦੇ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਔਰ ਪ੍ਰਕਿਧਿਆਂ ਦੇ ਤਥ ਹੋਤੀ ਹੈਂ ਔਰ ਦਿਸ਼ਾਨਿਰੰਦੇਸ਼ਾਂ ਕੀ ਰੋਜ਼ਮਰਾ ਦੇ ਕਾਰ੍ਯਾਂ ਦੇ ਅਨੁਪਾਲਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ਵਹਾਂ ਅਪਨੇ ਕਾਰ੍ਯਾਂ ਦੇ ਕਰਨੇ ਦੇ ਹੁਏ ਕੋਈ ਭੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਹਿਚਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਔਰ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਸਾਥ, ਬਿਨਾ ਕਿਸੀ ਸਾਂਦੇਹ ਦੇ ਬੇਹਤਰ ਕਾਰ੍ਯ-ਦਕਸ਼ਤਾ ਦੇ ਸਾਥ ਸਾਂਗਠਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਲਿਏ ਅਪਨਾ ਯੋਗਦਾਨ ਦੇਤਾ ਹੈ।

4. प्रतिभा को आकर्षित करने एवं उसे बनाए रखने में सहायक

यह एक सत्य है कि केवल मौद्रिक लाभ किसी कर्मचारी को लंबे समय तक संगठन के साथ जोड़ कर नहीं रख सकता। कोई भी व्यक्ति जब किसी संगठन के साथ जुड़ता है तो वह मौद्रिक लाभों के साथ-साथ उस संगठन की कार्य संस्कृति का भी मूल्यांकन करता है। अगर अनुपालन संस्कृति अच्छी हो तो प्रतिभावान कर्मचारी उससे जुड़ना चाहते हैं और वर्तमान कर्मचारी जड़े हुए रहना चाहते हैं।

5. बेहतर पारदर्शिता जोकि बेहतर निर्णय मे सहायक होगी:

किसी भी संगठन जिसकी अनुपालन संस्कृति अच्छी है, वहाँ सभी कार्यों तथा प्रक्रियाओं के लिए तय मानक संचालन प्रक्रियाएं होती हैं। किस परिस्थिति में क्या करना है, कैसे करना है, किसकी अनुमति से करना है, सब कुछ पहले से परिभाषित होता है। ऐसे संगठनों में निर्णयों में बेहतर पारदर्शिता होती है और समय से निर्णय लिए जाने की संभावना रहती है।

6. नियामकों एवं अन्य हितधारकों के साथ अच्छे संबंध बनाने में सहायक:

नियामकों की उसके द्वारा निगरानी किये जाने वाले संगठनों से सबसे महत्वपूर्ण अपेक्षा यही होती है कि वह संगठन उसके द्वारा जारी किये गए सभी दिशानिर्देशों का सच्ची भावना से अनुपालन करते हुए और सभी हितधारकों का ध्यान रखते हुए अपना कार्य करे। अगर अनुपालन संस्कृति अच्छी है तो निश्चित रूप से नियामकों के साथ संबंध भी अच्छे होंगे और सभी हितधारकों का हित भी सुरक्षित रहेगा।

7. निवेशकों का बढ़ा हुआ विश्वास

किसी भी संगठन की कार्य-दक्षता और उसकी शक्ति का एक महत्वपूर्ण संकेतक उस संगठन के प्रति निवेशकों की सोच है। संगठन कितना भी अच्छा हो लेकिन अगर निवेशकों का विश्वास न जीत पाए तो वह संगठन बाजार में ज्यादा टिक नहीं पाता है। जिस संगठन का अनुपालन स्तर अच्छा होता है और सभी नियामक की दिशानिर्देशों का पालन किया जाता है, वह नियामकों द्वारा दंडात्मक कार्यवाही से बचा रहता है। इससे निवेशकों का विश्वास संगठन के प्रति बना रहता है।

बैंक में अनुपालन संबंधी आंतरिक कार्यप्रणाली : सामान्य रूप से बैंक में अनुपालन संबंधी गतिविधियाँ भारतीय रिजर्व बैंक से आवश्यक निर्देश प्राप्त होने के पश्चात ही प्रारंभ हो गया था लेकिन औपचारिक

रूप से वर्ष 2009 में बैंक में अनुपालन विभाग की स्थापना होने से अनुपालन को एक नया आयाम मिला। प्रधान कार्यालय अनुपालन विभाग, आरबीआई के दिशानिर्देशों का दैनिक आधार पर अवलोकन करता है तथा उनसे प्राप्त निर्देशों के अनुसरण में बैंक के लिए परिपत्र/परिसंचारी पत्र के माध्यम से आवश्यक आंतरिक निर्देश जारी करता है।

इसके साथ ही प्रत्येक तिमाही समाप्ति पर प्रधान कार्यालय के समस्त विभागों / अंचलिक कार्यालयों से तिमाही अनुपालन रिपोर्ट प्राप्त की जाती है। इसके पश्चात संबंधित विभागाध्यक्षों / अंचल प्रमुखों को उनके रिपोर्ट में उल्लिखित गैर-अनुपालन के लिए संशोधन हेतु पत्र भेजे जाते हैं। अनियमितताओं को दूर करने के बाद ही तिमाही अनुपालन रिपोर्ट में वर्णित सामान्य अनियमितताओं को तिमाही आधार पर एसीबी के समक्ष रखा जाता है।

प्रधान कार्यालय के समस्त विभागों में नोडल अनुपालन अधिकारी नियुक्त किए गए हैं जो तिमाही अनुपालन रिपोर्ट प्रेषित करने के लिए अपने विभागाध्यक्ष के साथ संयुक्त रूप से जवाबदेह होते हैं।

बैंक में अनुपालन नीति की समीक्षा वार्षिक आधार पर की जाती है और संशोधित नीति को अनुमोदन और कार्यान्वयन हेतु बैंक के बोर्ड के समक्ष प्रस्तुत किया जाता है। प्रधान कार्यालय के विभिन्न विभागों द्वारा आरबीआई/वित्तीय सेवाएं विभाग को प्रेषित किए जाने वाले आवधिक विवरणियों की स्थिति की निगरानी कैलेंडर आधार पर की जाती है।

इसके अतिरिक्त अनुपालन के कार्यों को गति देने के लिए बैंक में सुझाव कक्ष की भी स्थापना की गई है जिसमें बैंक के कर्मचारी, संगठन के कार्यों के सुचारू रूप से चलाने व बैंक के ग्राहकों को अच्छी सुविधा प्रदान करने के साथ ही संगठन से संबंधित अपने अन्य सुझाव प्रबंधन को दे सकते हैं। यही नहीं बैंक ने कार्मिकों को प्रोत्साहित करने हेतु प्रोत्साहन राशि भी निश्चित की हुई है। कार्मिकों द्वारा दिए गए सुझाव यदि प्रबंधन की दृष्टि में अच्छे/लाभप्रद/उचित होते हैं तो बैंक द्वारा उन्हें प्रशंसा-पत्र प्रदान किया जाता है। जब मैं बैंक में वरिष्ठ प्रबंधक के पद पर था तो उस दौरान मैंने परामर्श कक्ष के माध्यम से अपने कतिपय सुझाव दिए थे जिसके लिए मुझे प्रशंसा-पत्र तथा प्रोत्साहन राशि प्रदान की गई थी। इस प्रकार प्रोत्साहन राशि प्रदान करके बैंक अपने कार्मिक को अपने सुझाव देने के लिए प्रोत्साहित तो करता ही है इसका एक पक्ष यह भी है कि इसके कार्मिक स्वयं संतुष्ट होते हैं और संतुष्ट कार्मिक अपने कार्य को अपेक्षाकृत अधिक निपुणता के साथ निष्पादित करता है।

गैर-अनुपालन (नॉन कम्प्लायंस) के दुष्परिणामः

कमजोर अनुपालन संस्कृति के कारण बैंक को भारी कीमत चुकानी पड़ सकती है। नियामकों द्वारा निर्देशों/दिशानिर्देशों/नियमों का पालन न करने पर लगाया गया दंड और उससे जुड़ी हुई जन साधारण में छवि को हुई हानि बैंकों के संभावित अनुपालन जोखिम का संकेतक है। किसी भी संस्था के प्रति जनता की धारणा पर इसका बहुत असर पड़ता है। सन् 2018 में हुए बैंकिंग क्षेत्र के सबसे बड़े घोटाले के बाद उस बैंक की छवि को हुए नुकसान को भला कौन भुला सकता है। भारतीय रिजर्व बैंक ने 01-07-2019 से 30-06-2020 के दौरान 36 अवसरों पर अनुसूचित वाणिज्यिक बैंकों पर दिशानिर्देशों का पालन न करने की वजह से रूपये 52.80 करोड़ का मौद्रिक दंड लगाया और इसमें हमारा बैंक भी अपवाद नहीं है।

व्यक्तिगत स्तर पर भी अनुपालन का बहुत महत्व है। हम प्रायः बैंकों में कर्मचारियों पर हुए अनुशासनात्मककार्यवाही की बढ़ती हुई संख्या के विषय में सुनते हैं। यह ध्यान देने योग्य बात है कि जबतक किसी भी कार्य या प्रणाली में कोई गैर-अनुपालन (नॉन कम्प्लायांस) ना हो, अनुशासनात्मक कार्यवाही नहीं होती। हम सब मिलकर नियामकों और बैंक के आंतरिक दिशानिर्देशों का अनुपालन करें तो यह संस्थान के साथ-साथ हमारे व्यक्तिगत हित में होगा।

यह सत्य है कि व्यक्ति नियमों का पालन ज्यादातर उर की वजह से ही करता है। अब हम मुख्य कार्यालय की इमारत में बायोमेट्रिक उपस्थिति प्रणाली का ही उदाहरण लें। कोविड-19 महामारी से पहले जब यह प्रणाली कार्यरत थी तो सभी कर्मचारी किसी भी तरह निर्धारित समय से पहले अपनी उपस्थिति लगाने की कोशिश करते थे ताकि उनका नाम देरी से आने वाले कर्मचारियों की सूची में ना आ जाए। जब यह प्रणाली लागू नहीं थी तब इस बात का लोग

नाजायज फायदा उठाते थे कि उनके देरी से आने को कहीं लिखित रूप में दर्ज नहीं किया जा रहा है।

यातायात के नियमों का पालन भी इसका एक अच्छा उदाहरण है। यातायात के नियम और उनके उल्लंघन पर लगने वाला दंड पूरे देश में लगभग समान है। फिर भी जब कोई वाहनचालक चंडीगढ़ में प्रवेश करता है तो अचानक से यातायात नियमों का बड़े ध्यान से पालन करने लगता है क्योंकि उसे पता है कि वहाँ नियमों का पालन न करने पर तुरंत ही जुर्माना लगा दिया जाएगा। इससे यह पता चलता है कि अनुपालन डर की वजह से हुआ। तुलसीदास जी रचित महाकाव्य रामचरितमानस के सुंदरकांड में एक दोहे—

विनय न मानत जलधि जल, गए तीन दिन बीत।
बोले वचन सकोप तब. भय बिनु होहि न प्रीति ॥

में अनुपालन और डर के बीच समन्वय को बड़े ही सुंदर ढंग से उद्घाटित किया गया है।

हम में से ज्यादातर अपने बिजली के बिल, टेलीफोन बिल इत्यादि समय से इसलिए भरते हैं क्योंकि हमें देरी से भुगतान पर जुर्माना देना पड़ता है अगर हमें जुर्माना ना देना हो तो हम शायद ही समय पर भुगतान करें।

ନିଷ୍କର୍ଷ

तेजी से बदलते हुए नियमों के अनुपालन के लिए दंड और जुर्माने का डर ही काफी नहीं है। किसी भी कार्य को 'उत्साह' से करना चाहिए न कि 'दबाव' से। जब तक हम किसी काम को दिल से नहीं करेंगे और भार समझेंगे तो कार्य में गुणवत्ता नहीं आएगी। अनुपालन हमारी दैनंदिनी के काम का हिस्सा होना चाहिए। रोजमर्रा अनुपालन का अभ्यास दिल से करेंगे तो हमारी कार्य-दक्षता में वृद्धि होगी। अनुपालन मजबूरी से ज्यादा हमारी आवश्यकता है।

मैंने लंबे समय तक सतर्कता विभाग में भी कार्य किया है और उस समय अधिक दुख होता था जब मेरे सह-कर्मियों को सही ढंग से अनुपालन न करने के कारण कहीं न कहीं भारी दंड का भागीदार बनना पड़ता था। मेरा यह मानना है कि यदि हम नियामकों और आंतरिक दिशानिर्देशों का सही अर्थ में अनुपालन करें तो अपने निजी जीवन में और तरक्की करेंगे और अपने प्यारे बैंक को नई ऊंचाइयों पर ले जा पाएंगे।

मुख्य अनुपालन अधिकारी

राजेश कुमार ग्रोवर

महोदय,

“आज के इस दौर में बिना बैंकिंग के जीवन को आगे बढ़ाना संभव ही नहीं है। बैंकिंग हमारी जिंदगी का एक हिस्सा बन चुकी है। वास्तव में पुराने समय से ही बैंकिंग हमारे जीवन में आ चुकी थी किन्तु इस समय में बैंकिंग क्षेत्र में कई नए आयाम स्थापित हो चुके हैं। बैंकिंग क्षेत्र में नई—नई तकनीकी का प्रयोग इतना बढ़ चुका है कि आज व्यक्ति को बैंक में आने—जाने की

दोनो ही फर्म आज भी पंजाब एण्ड सिंध बैंक की शाखा आर.सी.बी से जुड़ी है। मैंने हाउसिंग लोन भी इसी शाखा से लिया तथा सीमेंट उद्योग के लिए लिमिट भी इसी शाखा से ली। अन्य बैंकों की अपेक्षा पंजाब एण्ड सिंध बैंक के साथ आज भी उतना ही गहरा रिश्ता है जितना पिताजी के समय में था। वर्तमान समय में श्रीमती पूर्वी पोद्दार शाखा में प्रबंधक बहुत ही सुलझे हुए व्यक्तिव की धनी है अन्य स्टाफ सदस्यों में संदीप शर्मा तथा भूपेन्द्र भी अपना कार्य पूर्ण लगान और परिश्रम से कर रहे हैं। मुख्य रूप से मैं यह कहना चाहूँगा कि इस शाखा में चाहें जन-धन खाते खुलने का समय था, चाहे नोटबंदी का और अब कोविड-19 का, समस्त स्टाफ अपना कार्य पूरी निष्ठा, ईमानदारी और मेहनत से कर रहा है।

बैंक लगातार सफलता प्राप्त करे यही मेरी दिल से कामना है। मैं बैंक का तहोदिल से आभारी हूँ।

धन्यवाद!

ନାଗମଣି

बैंक किसी भी देश की अर्थव्यवस्था की रीढ़ होते हैं। हमारे देश में आधुनिक बैंकिंग व्यवस्था की शुरुआत ब्रिटिश राज से हुई थी। 18वीं शताब्दी में भारतीय अर्थव्यवस्था को गति देने के लिए तीन बैंकों की स्थापना बैंक ऑफ बंगाल, बैंक ऑफ बॉम्बे और बैंक ऑफ मद्रास के नाम से की गयी थी। लेकिन बाद में इन तीन बैंकों को 1921 में विलय करके इम्पीरियल बैंक का नाम दिया गया। फिर स्वतंत्रता के बाद, वर्ष 1955 में इम्पीरियल बैंक का नाम बदल कर स्टेट बैंक ऑफ इंडिया कर दिया गया। इलाहाबाद बैंक भारत का पहला निजी बैंक था। शुरुआत में बैंकों की शाखायें और उनका कारोबार वाणिज्यिक केन्द्रों तक ही सीमित होती थी तथा बैंक अपनी सेवायें केवल वाणिज्यिक प्रतिष्ठान को ही उपलब्ध करते थे।

राष्ट्रीयकरण से पहले सभी वाणिज्यिक बैंकों की अलग और स्वतंत्र नीतियां होती थीं और उनका मुख्य उद्देश्य अधिक से अधिक लाभ कमाना होता था क्योंकि इन बैंकों के मालिक गिने चुने पूँजीपति होते थे जो अपने हितों के साथ अपने निजी हित धारकों को ही बैंकिंग सेवाओं और सुविधाओं का लाभ पहुँचाते थे। अतः समाज के गरीब, कमजोर वर्ग तथा सामान्य गरीब लोगों को बैंक किस चिड़िया का नाम होता है, अर्थात् बैंक के बारे में कुछ भी पता नहीं था। जिस कारण वे लोग दिन प्रतिदिन सेठ साहूकारों और महाजन के सूद के नीचे दब गए थे, बैंकों के राष्ट्रीयकरण से पहले किसानों की हालात बहुत ज्यादा ही खराब थी और उनके बारे में कड़वा सच बोला जाता था कि हमारे देश का किसान कर्ज में ही जन्म लेता है, कर्ज में ही पलता है और पीछे कर्ज छोड़ कर मर जाता है। ऐसी असमानता की स्थिति में पूँजीपति अधिक धनवान बनते चले गए और देश में भयंकर सामाजिक असंतुलन पैदा होने लगा। सामाजिक असंतुलन के साथ ही देश जबर्दस्त आर्थिक विषमताओं के जाल में उलझ गया। इस प्रकार सामाजिक तथा आर्थिक विकास की गति अवरुद्ध होने लगी जिसके फलस्वरूप क्रांतिकारी नई आर्थिक नीति की आवश्यकता महसूस की जाने लगी थी अतः देश की अर्थव्यवस्था की रीढ़ बैंकों का राष्ट्रीयकरण करके उन्हें देश के

सरकारी बैंकों का निजीकरण

विकास प्रवाह में शामिल किया जाना एक राष्ट्रीय जरूरत बन गई थी। इसी उद्देश्य से देश के 14 प्रमुख अनुसूचित वाणिज्यिक बैंकों का राष्ट्रीयकरण 19 जुलाई 1969 को किया गया। इसी के साथ ही भारतीय बैंकिंग प्रणाली मात्र लेन-देन, जमा या ऋण के माध्यम से केवल लाभ अर्जित करने वाला उद्योग ही न रहकर भारतीय समाज के गरीब, दलित तबकों के सामाजिक एवं आर्थिक पुनरुत्थान और आर्थिक रूप में उन्हें ऊंचा उठाने का एक सशक्त माध्यम बन गया। इस राष्ट्रीयकरण का मूल उद्देश्य यही था कि बैंकिंग प्रणाली देश के आर्थिक विकास मूलक कार्यों में सक्रिय सहयोग प्रदान करके बैंकिंग सेवाओं एवं सुविधाओं का लाभ समाज के कमज़ोर वर्गों सहित अन्य सभी क्षेत्रों को पहुंचाने में अहम भूमिका अदा करें। बैंकों के राष्ट्रीयकरण के ऐतिहासिक पर्व की शुरुआत करते समय तत्कालीन प्रधानमंत्री श्रीमती इंदिराजी ने कहा था कि 'बैंकिंग प्रणाली जैसी संस्था, जो हजारों -लाखों लोगों तक पहुंचती है और जिसे लाखों लोगों तक पहुंचना चाहिए, के पीछे आवश्यक रूप से कोई बड़ा सामाजिक उद्देश्य होना चाहिए जिससे वह प्रेरित हो और इन क्षेत्रों को चाहिए कि वह राष्ट्रीय प्राथमिकताओं तथा उद्देश्यों को पूरा करने में अपना योगदान दें।' इस विश्वास को सार्थक करने की प्रक्रिया में छह और बैंकों का राष्ट्रीयकरण 15 अप्रैल 1980 को कर दिया गया।

सरकार द्वारा बैंकिंग क्षेत्र में समय समय पर सुधार के लिए कई समितियां बनाई गई और उनके द्वारा की गई सिफारिश को सरकार अमल में भी लाती है। बैंकिंग सुधार समिति के रिपोर्ट पर ही बैंकों का राष्ट्रीयकरण किया गया था उसके बाद भारत में बैंकों का महत्व और बढ़ा तथा इन बैंकों की शाखाओं का विस्तार ग्रामीण क्षेत्रों में किया गया। भारत जैसे विशाल देश में 136 करोड़ लोगों के विकास की आकांक्षाओं को पूरा करने के लिए बनी सरकारी नीतियों के क्रियान्वयन में सरकारी बैंक प्रमुख भूमिका निभाते हैं। यदि सरकारी बैंक न हों तो विशालकाय केंद्रीय योजनाएं जैसे कि जन-धन योजना, मुद्रा योजना और समय समय पर सरकार द्वारा घोषित योजना आदि कभी ठीक ढंग से लागू नहीं हो सकता है।

ਹਮਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਮੈਂ ਸਰਕਾਰੀ ਬੈਂਕ ਕੇ ਢਾਰਾ ਕਿਏ ਗਏ ਠੋਸ ਪ੍ਰਯਾਸ ਸੇ ਹੀ ਵਧਾਕ ਰੂਪ ਸੇ ਸਾਮਾਜਿਕ ਉਤਥਾਨ ਕਾ ਸ਼ਵਜ਼ ਦੇਖਨੇ ਮੈਂ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਏਕ ਠੋਸ ਧਰਾਤਲ ਮਿਲਤਾ ਹੈ।

ਆਰਥਿਕ ਉਦਾਰੀਕਰਣ ਕੇ ਬਾਦ ਬੈਂਕਾਂ ਮੈਂ ਔਰ ਸੁਧਾਰ ਕੀ ਆਵਸ਼ਯਕਤਾ ਮਹਸੂਸ ਕੀ ਗਈ। ਇਸਕੇ ਲਿਏ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਗਸਤ 1991 ਮੈਂ ਸ਼੍ਰੀ ਐਮ. ਨਰਸਿੰਹਮ ਕੀ ਅਧਿਕਤਾ ਮੈਂ ਇੱਕ ਸਮਿਤਿ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀ ਤਥਾ ਬਾਦ ਮੈਂ ਸਨ् 1998 ਮੈਂ ਭੀ ਬੈਂਕਿਗ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸੁਧਾਰ ਕਮੇਟੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੀ ਅਧਿਕਤਾ ਮੈਂ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀ ਗਈ। ਵਿਤੀਧ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕੀ ਸਮੀਕਾ ਕੇ ਲਿਏ ਐਮ. ਨਰਸਿੰਹਮ ਨੇ 1991 ਮੈਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਕੀ –

1. ਸਮਿਤਿ ਨੇ ਤਰਲਤਾ ਅਨੁਪਾਤ ਮੈਂ ਕਸੀ ਕਰਨੇ ਕੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀ ਜਿਸਮੈਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤਰਲਤਾ ਅਨੁਪਾਤ (SLR) ਕੋ ਅਗਲੇ ਪਾਂਚ ਵਰ੍਷ਾਂ ਮੈਂ 38.5 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਸੇ ਕਮ ਕਰਕੇ 28 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਕਰ ਦੇਨੇ ਕੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀ।
2. ਸਮਿਤਿ ਨੇ ਨਿਰੰਦੀਤ ਋ਣ ਕਾਰ੍ਯਕਰਮਾਂ ਕੋ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨੇ ਕੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀ।
3. ਸਮਿਤਿ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦਰਾਂ ਕੀ ਨਿਰਧਾਰਣ ਬਾਜ਼ਾਰ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿਆਂ ਕੇ ਢਾਰਾ ਹੋਨਾ ਚਾਹਿਏ। ਬਾਜ਼ਾਰ ਦਰਾਂ ਕੀ ਨਿਰਧਾਰਣ ਮੈਂ ਰਿਜਰਵ ਬੈਂਕ ਕਾ ਹਵਾਤਕੇਪ ਨਹੀਂ ਹੋਨਾ ਚਾਹਿਏ।
4. ਸਮਿਤਿ ਨੇ ਬੈਂਕਾਂ ਕੀ ਲੇਖਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਮੈਂ ਭੀ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨੇ ਕੀ ਬਾਤ ਕੀ।
5. ਸਮਿਤਿ ਨੇ ਬੈਂਕਾਂ ਕੀ ਋ਣਾਂ ਕੀ ਸਮਾਂ ਪਰ ਵਸੂਲੀ ਕੇ ਲਿਏ ਵਿਸ਼ੇ਷ ਟ੍ਰਿਵ੍ਯੂਨਲ ਕੀ ਸਥਾਪਨਾ ਪਰ ਜੋਰ ਦਿਯਾ।
6. ਸਮਿਤਿ ਨੇ ਬੈਂਕਾਂ ਕੀ ਪੁਨਰਨਿਰ्मਾਣ ਕੇ ਊਪਰ ਭੀ ਜੋਰ ਦਿਯਾ। ਇਸ ਸਮਿਤਿ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ 3 ਯਾ 4 ਅਨੱਤਰਾ਷ਟ੍ਰੀਧ ਬੈਂਕ, 8 ਯਾ 10 ਰਾਸ਼ਟ੍ਰੀਧ ਬੈਂਕ ਤਥਾ ਕੁਛ ਸਥਾਨੀਧ ਬੈਂਕ ਏਂਵੇਂ ਕੁਛ ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਬੈਂਕ ਏਕ ਦੇਸ਼ ਕੇ ਅੰਦਰ ਹੋਨੇ ਚਾਹਿਏ।
7. ਸਮਿਤਿ ਨੇ ਸ਼ਾਖਾ ਲਾਈਸੈਂਸਿੰਗ ਕੀ ਸਮਾਪਿਤ ਕੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀ।
8. ਸਮਿਤਿ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਬੈਂਕਿਗ ਕੋ ਭੀ ਅਪਨੇ ਦੇਸ਼ ਮੈਂ ਪ੍ਰੋਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨੇ ਕੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀ।
9. ਸਮਿਤਿ ਨੇ ਬੈਂਕਾਂ ਪਰ ਦੋਹਰੇ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਕੋ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨੇ ਕੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀ।

ਪਹਲੇ ਬੈਂਕਾਂ ਪਰ ਵਿਤ ਮੰਤਰਾਲਾਵ ਤਥਾ ਰਿਜਰਵ ਬੈਂਕ ਕਾ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਹੋਤਾ ਥਾ। ਨਰਸਿੰਹਮ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸੁਝਾਯਾ ਕੀ ਬੈਂਕਾਂ ਪਰ ਕੋਵਲ ਰਿਜਰਵ ਬੈਂਕ ਕਾ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਹੋਨਾ ਚਾਹਿਏ।

1998 ਮੈਂ ਗਠਿਤ ਨਰਸਿੰਹਮ ਸਮਿਤਿ ਕੀ ਪ੍ਰਮੁਖ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ:

1. ਸੁਦੂਰ ਵਾਣਿਜਿਕ ਬੈਂਕਾਂ ਆਪਸ ਮੈਂ ਵਿਲਾਵ ਅਧਿਕਤਮ ਆਰਥਿਕ ਔਰ ਵਾਣਿਜਿਕ ਮਾਹੌਲ ਪੈਦਾ ਕਰੇਗਾ ਔਰ ਇਸਦੇ ਤੋਂ ਕਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਗਾ।
2. ਸੁਦੂਰ ਵਾਣਿਜਿਕ ਬੈਂਕਾਂ ਕਾ ਵਿਲਾਵ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਾਣਿਜਿਕ ਬੈਂਕਾਂ ਕੇ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਕਿਯਾ ਜਾਨਾ ਚਾਹਿਏ।
3. ਦੇਸ਼ ਕੇ ਬਡੇ ਬੈਂਕਾਂ ਕੋ ਅਨੱਤਰਾ਷ਟ੍ਰੀਧ ਸ਼ਵਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਿਯਾ ਜਾਨਾ ਚਾਹਿਏ।
4. ਜੋਖਿਮ ਭਰੀ ਆਸਿਤਾਂ ਸੇ ਪੂਜੀ ਕੀ ਅਨੁਪਾਤ ਕੋ ਸਨ् 2000 ਤਕ 9 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਤਥਾ ਸਨ् 2002 ਤਕ 10 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਕੇ ਸ਼ਤਰ ਪਰ ਲਾਧਾ ਜਾਨਾ ਚਾਹਿਏ।
5. ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਤਿਭੂਤਿਆਂ ਢਾਰਾ ਕਵਰ ਕਿਏ ਗਏ ਅਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਹੋ ਚੁਕੇ ਋ਣਾਂ ਕੋ ਗੈਰ ਨਿ਷ਾਦਨੀਧ ਅਸਿਤ ਮਾਨਾ ਜਾਏ।
6. ਰੁਪਧੇ 2,00,000 ਲਾਖ ਸੇ ਕਮ ਕੇ ਋ਣਾਂ ਪਰ ਬਾਜ਼ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਕਾ ਅਧਿਕਾਰ ਬੈਂਕਾਂ ਕੋ ਦਿਯਾ ਜਾਏ।

ਦੇਸ਼ ਕੇ ਬੈਂਕਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਮੈਂ ਆਈ ਗਿਰਾਵਟ ਕਾ ਕਾਰਣ ਨਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਯਹ ਪਿਛਲੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਕੇ ਸਮਾਂ ਸੇ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਨੀਤਿਆਂ ਕਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਵਿਸ਼ੇ਷ਜ਼ਾਂ ਕੋ ਇਸ ਬਾਤ ਕੀ ਪਹਲੇ ਸੇ ਹੀ ਆਂਸ਼ਕਾ ਥੀ ਕਿ ਵਧਾਕ ਸ਼ਤਰ ਪਰ ਋ਣਾਂ ਕੇ ਪੁਨਰਗਠਨ ਕਾ ਪਰਿਣਾਮ ਗੈਰ ਨਿ਷ਾਦਿਤ ਸਮੱਤਿ ਕੇ ਰੂਪ ਮੈਂ ਸਾਮਨੇ ਆਏਗਾ। ਵਿਤ ਮੰਤਰਾਲਾਵ ਏਂਵੇਂ ਰਿਜਰਵ ਬੈਂਕ ਅੱਫ ਇੰਡੀਆ ਨੇ ਇਸ ਦਿਨਾ ਮੈਂ ਸਮਾਧਾਨ ਢੂਂਢਨੇ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਕਰ ਦੀ।

- ◆ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਦਿਨਾ ਮੈਂ ਜੋ ਉਪਾਧ ਕਿਏ, ਉਨਮੈਂ ਸਬਸੇ ਪਹਲਾ ਬੈਂਕ ਨਿਯਮਨ (ਸੁਧਾਰ) ਅਧਿਨਿਯਮ, 2017 ਹੈ।
- ◆ ਗੈਰ ਨਿ਷ਾਦਿਤ ਸਂਪਤਿਆਂ ਕੇ ਸਮਾਧਾਨ ਕੇ ਲਿਏ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਿਵਾਲਿਯਾ ਵ ਸ਼ੋਧਨ, ਅਕਸਤਾ ਸਹਿਤਾ 2016 ਕੇ ਅਨੰਤਰਾਤ ਆਰਬੀਆਈ ਕੋ ਔਰ ਭੀ ਸ਼ਕਤਿ ਦੀ ਹੈ। 40 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਗੈਰ ਨਿ਷ਾਦਿਤ ਸਂਪਤਿਆਂ ਅਥੇ ਇਸ ਸਹਿਤਾ ਕੇ ਦਾਯਰੇ ਮੈਂ ਹੈਂ।
- ◆ ਬੈਂਕਾਂ ਕੇ ਪੁਨਰ੍ਜੀਕਰਣ ਕਾ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ ਕਿਯਾ ਗਿਆ ਹੈ।
- ◆ ਆਰ ਬੀ ਆਈ ਨੇ ਗੈਰ ਨਿ਷ਾਦਿਤ ਸਂਪਤਿ ਸਮਾਧਾਨ ਪ੍ਰਕਿਧਾ ਕੋ ਅਮੇਰਿਕਾ ਏਂਵੇਂ ਅਨੱਧ ਦੇਸ਼ਾਂ ਕੀ ਤਰਜ ਪਰ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਦਿਵਾਲਿਯਾ ਕਾਨੂੰ ਕੀ ਤਰਹ ਸੱਚਿਤ ਕਰ ਦਿਯਾ ਹੈ।
- ◆ ਆਰ ਬੀ ਆਈ ਨੇ ਅਲਗ ਪ੍ਰਵਰਤਨ ਨਿਦੇਸ਼ਾਲਾਵ ਕੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਯੇ ਸਭੀ ਪ੍ਰਯਾਸ ਸਰਾਹਨੀਂ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਵਿਸ਼ੇ਷ਜ਼ਿਆਂ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬੈਂਕਾਂ ਕਾ ਨਿਜੀਕਰਣ ਕਿਏ ਬਿਨਾ ਬੈਂਕਿੰਗ ਕਾ ਵਰਤਮਾਨ ਢਾਂਚਾ ਲੰਬੇ ਸਮਾਂ ਤਕ ਕਾਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗਾ। ਇਸਕੇ ਕਈ ਕਾਰਣ ਹਨ।

- ◆ ਅਨੇਕ ਸ਼ੋਧਾਂ ਦੇ ਯਹ ਸਿੱਖਦੇ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਵਜਨਿਕ ਕ्षੇਤਰ ਦੇ ਬੈਂਕਾਂ ਕੀ ਤੁਲਨਾ ਮੌਜੀ ਬੈਂਕ ਅਧਿਕ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਕਾ ਪਾਰਿਚਿਧ ਦੇਤੇ ਹਨ।
- ◆ ਨਿਜੀਕਰਣ ਦੇ ਬੈਂਕਾਂ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਮੌਜੂਦ ਸੁਵਿਧਾ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਲਿਏ ਬਨਾਈ ਗਈ ਅਨੇਕ ਸਮਿਤਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਬਾਤ ਕੀ ਆਵਸ਼ਯਕਤਾ ਪਰ ਬਲ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਬੋਰਡ ਕੋ ਸ਼ਕਤਿਸ਼ਾਲੀ ਬਨਾਨੇ ਦੇ ਲਿਏ ਸੁਧਾਰਾਂ ਕੀ ਆਵਸ਼ਯਕਤਾ ਹੈ। ਵਰ਷ੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਸੁਧਾਰ ਕੀ ਮਾਂਗ ਕੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਭੀ ਤਕ ਇਸ ਪਰ ਕੋਈ ਕਾਮ ਨਹੀਂ ਕਿਯਾ ਗਿਆ ਹੈ।
- ◆ ਸਾਰਵਜਨਿਕ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਪੀਛੇ ਤਕ ਦਿਤਾ ਜਾਤਾ ਰਹਾ ਹੈ ਕਿ ਯੇ ਸਾਮਾਜਿਕ ਲਕਖਾਂ ਕੀ ਪੂਰੀ ਬੇਹਤਰ ਢਾਂਚਾ ਦੇ ਕਰ ਸਕਤੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਂਸ ਲਕਖ ਐਸੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਿਜੀ ਬੈਂਕ, ਆਰ ਬੀ ਆਈ ਦੇ ਨਿਯਮਨ ਏਵਾਂ ਦਿਸ਼ਾਨਿਰਦੇਸ਼ ਮੌਜੂਦ ਸੂਰਾ ਕਰ ਸਕਤੇ ਹਨ। ਦਸ਼ਾਕਾਂ ਦੇ ਨਿਜੀ ਬੈਂਕ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕਤਾ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰੇਡਿਟ ਦੇ ਅਪਨੇ ਸਾਮਾਜਿਕ ਲਕਖਾਂ ਦੇ ਸਾਂਤੋਸ਼ਜਨਕ ਢਾਂਚਾ ਦੇ ਪੂਰਾ ਕਰਨੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ।

ਆਰਥਿਕ ਵਿਸ਼ੇ਷ਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਯਹ ਭੀ ਮਾਨਨਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਮਾਜਿਕ ਲਕਖਾਂ ਦੇ ਪੂਰੀ ਕੇ ਲਿਏ ਸਰਕਾਰੀ ਬੈਂਕ ਹੀ ਸੰਵਰ੍ਗੇ ਹੈ, ਰਾਸ਼ਟ੍ਰੀਕਰਣ ਦੇ ਪਹਲੇ ਭੀ ਦੇਸ਼ ਮੌਜੀ ਕ੍ਰੇਡਿਟ ਦੇ ਜਿਨਕਾ ਉਦੇਸ਼ ਕੇਵਲ ਲਾਭ ਕਮਾਨਾ ਥਾ, ਅਤੇ ਉਦਾਰੀਕਰਣ ਦੇ ਬਾਦ 1991 ਮੌਜੂਦ ਭਾਰਤ ਮੌਜੂਦ ਕੁਝ ਔਰ ਪ੍ਰਾਇਵੇਟ ਬੈਂਕ ਆਏ ਜਿਨਕਾ ਏਕਮਾਤਰ ਉਦੇਸ਼ ਥਾ ਅਧਿਕ ਦੇ ਅਧਿਕ ਲਾਭ ਕਮਾਨਾ। ਇਨ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਖਾਤਾਂ ਰਖਨੇ ਦੇ ਲਿਏ ਬਡੇ ਮਿਨਿਸਮ ਬੈਲੋਂਸ ਦੀ ਆਵਸ਼ਯਕਤਾ ਹੋਤੀ ਹੈ ਜੋ ਆਮ ਆਦਮੀ ਦੇ ਲਿਏ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਮਾਰਾ ਮਾਨਨਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਜੈਸਾ ਦੇਸ਼ ਮੌਜੂਦ ਜੋ ਆਰਥਿਕ ਵ੃ਦਿ ਦੇ, ਐਕਾਡਮਿਕ ਵ੃ਦਿ ਦੇ, ਸਾਮਾਜਿਕ ਵ੃ਦਿ ਦੇ ਅਤੇ ਇੰਫਾਰੋਗਨਿਕ ਵ੃ਦਿ ਦੇ ਕਾਫੀ ਪੀਛੇ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਯੋਗ ਦੇ ਸੋਚਨਾ ਕਿ ਲਾਭ ਕਮਾਨਾ ਹੀ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਏਕਮਾਤਰ ਲਕਖ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਏ ਯੇ ਅਪਨੇ ਆਪ ਮੌਜੂਦ ਬੋਰਡ ਸਵਾਲ ਹੈ?

ਅਗਰ ਕੋਈ ਦੁਰਘਟਨਾ ਹੋ ਜਾਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਨਿਜੀਕਰਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਨਾ ਬਹੁਤ ਆਸਾਨ ਹੈ, ਭੀਮਕਾਯ ਗੈਰ-ਨਿ਷ਾਦਿਤ ਪਾਰਿਸ਼ਾਂਪਤਿਆਂ (ਏਨਪੀਏ) ਅਤੇ ਅਵਿਸ਼ਵਸਨੀਯ ਘੋਟਾਲਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਰਕਾਰੀ ਸ਼ਵਾਮਿਤਵ ਵਾਲੇ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਮੌਡਲ ਪਰ ਹੀ ਸਵਾਲ ਉਠਾਨਾ ਦਿਏ ਹਨ। ਯਹ ਮਾਂਗ ਉਠਨੇ ਲਗੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਪਨੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਬੇਚਕਰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਨਾ ਚਾਹੀਏ। ਸਰਕਾਰੀ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਨਿਜੀਕਰਣ ਦੀ ਮਾਂਗ ਉਠਾਨੇ ਦੇ ਪਹਲੇ ਹਮੇਂ 2008 ਮੌਜੂਦ ਜੋ ਵੈਖਿਕ ਆਰਥਿਕ ਸਮਸਥਾ ਪੈਦਾ ਹੁਈ ਥੀ ਉਸਦੇ ਕਾਰਣਾਂ ਦੇ ਦਖਨੇ ਦੇ ਪਤਾ ਚਲਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮਾਂ ਦੇ ਵੈਖਿਕ ਆਰਥਿਕ ਸਮਸਥਾ ਦੀ ਕਾਰਣ ਕੋਅਪੋਰੇਟ ਲੋਨ ਨਹੀਂ ਬਲਿਕ ਰਿਟੈਲ ਲੋਨ, ਹੋਮ ਲੋਨ ਅਤੇ ਉਨਕੇ ਊਪਰ ਦੇ ਡੇਵਿਲਪਮੈਂਟ ਥੇ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਪੀਛੇ ਜੋ ਬੈਂਕ ਥੇ ਵੇਂਤੀ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰੀ ਬੈਂਕ ਨਹੀਂ ਥੇ ਬਲਿਕ ਸਭੀ ਨਿਜੀ ਬੈਂਕ ਹੀ ਥੇ। ਉਸ ਸਮਾਂ ਪ੍ਰਾਇਸਟ ਲੋਨ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਢੂਬਨੇ ਦੇ ਤਰੇ ਵਿਤੀਯ ਭੂਚਾਲ ਮੌਜੂਦ ਅਨੇਕ ਬਡੇ ਬਡੇ ਨਿਜੀ ਬੈਂਕ ਢੂਬ ਗਿਆ। ਕਿਥਾ ਇਨ ਪਾਂਚ ਮੌਜੂਦੀਆਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਮੌਜੂਦ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਢੂਬਨੇ ਦੇਨਾ ਚਾਹੀਏ ਹੈ? ਵਹਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਨੇ ਕਰਦਾਤਾ ਦੇ ਪੈਸੇ ਦੇ ਬੇਲਾਉਟ ਪੈਕੇਜ ਬਨਾਕਰ ਇਨ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਨਿਆਫੇ ਕਾ ਤੋਂ ਨਿਜੀਕਰਣ ਇਨ ਨਿਜੀ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਾਵਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਥ ਘਾਟੇ ਦੀ ਸਾਰਵਜਨਿਕ ਕਰਣ ਮੌਜੂਦ ਕਿਵੇਂ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਦੀ ਉਤਰ ਹਮੇਂ ਬੈਂਕਿੰਗ ਉਦਯੋਗ ਦੀ ਵਿਧਿਅਤ ਪ੍ਰਵਰਤਿ ਦੇ ਸਮਝਨੇ ਦੇ ਹੀ ਮਿਲੇਗਾ। ਅਨ੍ਯ ਸਭੀ ਵਾਪਾਰਾਂ ਦੇ ਅਲਗ, ਬੈਂਕਿੰਗ ਉਦਯੋਗ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਵਹ ਧੂਰੀ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਮੌਜੂਦ ਕੇਵਲ ਸਭੀ ਬੈਂਕ ਏਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਜੁਡੇ ਹੋਤੇ ਹਨ, ਬਲਿਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬੈਂਕ ਮੌਜੂਦ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸਭੀ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੇ ਜੁਡਾ ਹੁਏ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਅਗਰ ਏਕ ਬੈਂਕ ਢੂਬਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਹ ਅਪਨੇ ਸਾਥ ਅਨੇਕਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਮੂਚਾਲ ਲੇ ਆਯੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਨੇਵਾਲਾ ਸਾਮਾਜਿਕ ਵਿਨਾਸ ਅਕਲਪਨੀਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਲਿਏ ਸਰਕਾਰੀ ਵਹ ਜੋਖਿਮ ਨਹੀਂ ਲੇਨਾ ਚਾਹੀਂਦੀ। ਯਦਿ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਨਿਜੀਕਰਣ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੋਈ ਭੀਮਕਾਯ ਨਿਜੀ ਬੈਂਕ ਯਦਿ ਕਿਸੀ ਦਿਨ ਢੂਬਾ, ਤਾਂ ਕਿਥਾ ਹਮਾਰੀ ਸਰਕਾਰ ਵੈਸਾ ਹੋਨੇ ਦੇਗੀ? ਇਸ ਦੇ ਬੇਹਤਰ ਹੈ ਕਿ ਯਦਿ ਘਾਟੇ ਦੀ ਸਾਰਵਜਨਿਕ ਕਰਣ ਹੋਨਾ ਹੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੁਨਾਫੇ ਦੀ ਭੀ ਸਾਰਵਜਨਿਕ ਕਰਣ ਹੋਨੇ ਦੇਨਾ ਚਾਹੀਏ। ਅਤੇ: ਯਹੀ ਸਹੀ ਹੋਗਾ ਕਿ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਹੀ ਰਹਨੇ ਦਿਤਾ ਜਾਏ।

ਲੇਕਿਨ, ਉਪਰੋਕਤ ਦਿਏ ਗਏ ਤਕ ਦੇ ਯਹ ਸਚਵਾਈ ਛੁਪ ਨਹੀਂ ਜਾਤੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀਧ ਬੈਂਕਿੰਗ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਪਤਨ ਏਕ ਬਡੇ ਖਤਰੇ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਸੁਖਾ ਕਾਰਣ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਖਲਅੰਦਾਜੀ, ਅਕੁਸ਼ਲ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਨਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਹੈ। ਪਿਛਲੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪਹਲੇ ਹਮ ਯਹ ਆਰੋਪ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਥੋਂ ਬੈਂਕਾਂ ਨੇ ਬਡੀ ਆਧਾਰਭੂਤ ਸੰਰਚਨਾ ਪਰਿਧੀਆਂ ਦੇ ਲਿਏ ਇਤਨਾ ਋ਣ ਦਿਤਾ, ਜਿਥੇ ਉਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਋ਣਾਂ ਦੇ ਜੋਖਿਮ ਆਕਲਨ ਦੀ ਕਸ਼ਮਤਾ ਕਾਫੀ ਕਮ ਥੀ,

ਹਮ ਵਰਤਮਾਨ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮੌਜੂਦ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਡੇ ਹੋਤੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਏਨਪੀਏ 2014 ਮੌਜੂਦ ਮਾਤਰ ਢਾਈ ਲਾਖ ਕਰੋड ਰੁਪਏ ਦੇ ਵਹ ਆਜ ਚਾਰ ਗੁਨਾ ਬਢਕਰ ਏਕ ਪਹਾਡ ਦੇ ਰੂਪ ਮੌਜੂਦ ਸਮਾਨੇ ਕੈਂਸੇ ਖਡਾ ਹੋ ਗਿਆ? ਸਭੀ ਆਂਤਰਿਕ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਑ਡਿਟ ਨਿਧਿਆਂ ਦੇ ਵਿਫਲ ਕੈਂਸੇ ਹੋਤੇ ਚਲੇ ਗਏ? ਬੈਂਕ ਬੋਰਡ ਬ੍ਰੂਰੋ ਕਿਥਾ ਕਰਤਾ ਹੈ? ਵਿਤੀਯ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਭਾਗ ਨੇ ਸੁਧ ਕਿਥੋਂ ਨਹੀਂ ਲੈ? ਅਤੇ ਖੁਲਲਮ-ਖੁਲਲਾ ਏਲਓਧੂ ਦੀ ਧੋਖਾਧਡੀ ਚਲਤੀ ਕੈਂਸੇ ਰਹੀ? ਯਦਿ ਹਮ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਭਵਿਧ ਮੌਜੂਦੀ ਸਮਸਥਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝਾਗਤ ਸਮਾਧਾਨ ਢੂਢ ਪਾਨੇ ਮੌਜੂਦ ਅਕਸਮ ਮਾਨ ਲੈਂ ਤਾਂ ਬੈਂਕ ਦੀ ਨਿਜੀਕਰਣ ਹੀ ਸਮਾਧਾਨ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਦੇ ਸਾਮਾਜਿਕ ਉਤਥਾਨ ਵਾਲੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਿ਷ਾਦਨ ਅਤੇ ਆਮ ਜਮਾਕਰਤਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਖਾਵ ਪਰ ਗੁਰੂ ਲਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਘਾਟੇ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਦੇ ਨਿਜੀ ਬੈਂਕ ਚਲਨੇ ਨਹੀਂ ਦੇਂਗੇ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖਲ ਦੀ ਆਵਸ਼ਯਕਤਾ ਹੋਗੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਦੇ ਸਾਮਾਜਿਕ ਉਤਥਾਨ ਵਾਲੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ

ਵਾਕਿਫ ਹੈ, ਇਸੀ ਕਾਰਣ ਸੇ ਪੰਜਾਬ ਨੇਸ਼ਨਲ ਬੈਂਕ ਮੇਂ ਹੁਏ ਮਹਾਘੋਟਾਲੇ ਕੇ ਬਾਦ ਸਰਕਾਰੀ ਬੈਂਕ ਮੇਂ ਭੀ ਅਧਿਕ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਲਾਨੇ ਕੀ ਕਵਾਯਦੇਂ ਔਰ ਤੇਜ ਹੋ ਗਈ ਹਨ। ਅਮੀ ਭੀ ਬੈਂਕ ਕੋ ਹੁਏ ਨੁਕਸਾਨ ਕਾ ਪੂਰੀ ਤਰਹ ਸੇ ਆਕਲਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਯਾ ਹੈ, ਔਰ ਜਿਸ ਸਰਲਤਾ ਸੇ ਯਹ ਘੋਟਾਲਾ ਚਲ ਰਹਾ ਥਾ, ਉਸਨੇ ਵਿਨਿਆਮਕ ਸ਼ਿਥਿਲਤਾ ਕੋ ਸਾਰਵਜਨਿਕ ਰੂਪ ਸੇ ਤੁਯਾਗਰ ਕਰ ਦਿਯਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਸਰਕਾਰ ਅਮੀ ਭੀ ਕੁਛ ਸਖਤ ਕਦਮ ਉਠਾਕਰ ਨਿਜੀਕਰਣ ਸੇ ਬਚ ਸਕਤੀ ਹੈ।

ਪਹਲਾ— ਬੈਂਕ ਹੋਲਿੰਡਿੰਗ ਕੱਪਨੀ ਬਨਾਈ ਜਾਏ, ਜਿਸਮੇ ਸਭੀ ਸਰਕਾਰੀ ਬੈਂਕਾਂ ਕੋ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਿਯਾ ਜਾਨਾ ਚਾਹਿਏ।

ਦੂਜਾ— ਨਿ਷ਕ ਜਾਂਚ ਕਰ ਘੋਟਾਲੇਬਾਜ਼ਾਂ ਕੋ ਜੇਲ ਮੇਂ ਡਾਲਾ ਜਾਨਾ ਚਾਹਿਏ।

ਤੀਜਾ— ਪ੍ਰਸ਼ਤਾਵਿਤ ਭਗੌੜਾ ਆਰਥਿਕ ਅਪਰਾਧ ਵਿਧੇਯਕ ਸ਼ੀਘਰ ਪਾਰਿਤ ਕਿਯਾ ਜਾਨਾ ਚਾਹਿਏ।

ਚੌਥਾ— ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾ ਔਰ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬੈਂਕਾਂ ਕੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਮੇਂ ਦਖਲਅੰਦਾਜੀ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਏ।

ਪਾਂਚਵਾਂ— ਉਚਚ ਵੇਤਨਮਾਨ ਪਰ ਸ਼੍ਰੇ਷਼ਟ ਪ੍ਰਤਿਮਾ ਔਰ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਕੇ ਹਾਥਾਂ ਮੇਂ ਬੈਂਕਾਂ ਕੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਸੌਂਪਾ ਜਾਨਾ ਚਾਹਿਏ।

ਧਿਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦ੃ਢ ਨਿਸ਼ਚਿਆ ਕੇ ਸਾਥ ਇਨ ਸਮਾਧਾਨਾਂ ਪਰ ਕਾਮ ਕਰ ਸਕੇ, ਤੋ ਸਰਕਾਰੀ ਬੈਂਕ ਨ ਕੇਵਲ ਲਾਭਪ੍ਰਦ ਬਨੇ ਰਹ ਸਕਤੇ ਹਨ, ਬਲਿਕ ਭਾਰਤ ਕੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਆਕਾਂਕਸ਼ਾਓਂ ਕੋ ਭੀ ਅਚ਼ਹੀ ਤਰਹ ਪੂਰਾ ਕਰ ਕਰ ਸਕਤੇ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਤੋ ਨਿਜੀਕਰਣ ਹੀ ਏਕਮਾਤਰ ਰਾਸਤਾ ਬਚੇਗਾ।

ਆਰਥਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਜ਼ਾਂ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬੈਂਕਾਂ ਕੇ ਕੱਪੋਰੇਟ ਲੋਨ ਮੇਂ 15–20 ਫੀਸਦੀ ਕਾ ਏਨਪੀਏ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸਸੇ ਬੈਂਕਾਂ ਕੀ ਲਾਭਪ੍ਰਦਤਾ ਕਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਬੈਂਕਾਂ ਕੀ ਪ੍ਰੰਜੀ ਕਮ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ਔਰ ਇਸ ਕਾਰਣ ਬੈਂਕਾਂ ਕੇ ਅਤੇਰਾ਷ਟ੍ਰੀਯ ਮਾਨਕ ਬੇਸੇਲ ਪਰ ਵੋ ਖਰਾ ਨਹੀਂ ਉਤਰ ਪਾਏਂਗੀ। ਜਿਸਕਾ ਸੀਧਾ ਅਸਰ ਬੈਂਕਾਂ ਕੇ ਲੋਨ ਦੇਨੇ ਕੀ ਕਸਤੂ ਪਰ ਪਡੇਗਾ ਔਰ ਇਸ ਪਰ ਬਾਦ ਮੇਂ ਰੋਕ ਭੀ ਲਗ ਸਕਤੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਬੈਂਕਾਂ ਕੇ ਸਾਥ ਸਮਸਥਾਏ ਤੋ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਇਸਕਾ ਨਿਦਾਨ ਨਿਜੀਕਰਣ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਇਵੇਟ ਬੈਂਕਾਂ ਮੇਂ ਏਨਪੀਏ ਨਹੀਂ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਸਰਕਾਰੀ ਬੈਂਕਾਂ ਮੇਂ ਏਨਪੀਏ ਕਾ ਕਾਰਣ ਉਨਕੀ ਓਨਰਸ਼ਿਪ ਨਹੀਂ ਬਲਿਕ ਉਨਕਾ ਬਿਜਨੇਸ ਮੱਡਲ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਮੇਂ 4–5 ਬਡੇ ਬੈਂਕਾਂ ਕੋ ਛੋਡ ਕਰ ਅਧਿਕਤਰ ਬੈਂਕ ਰਿਟੇਲ ਲੋਨ ਹੀ ਦੇਤੇ ਹਨ ਅਗਰ ਸਰਕਾਰੀ ਬੈਂਕ ਭੀ ਰਿਟੇਲ ਲੋਨ ਪਰ ਹੀ ਧਿਆਨ ਦੇਤੇ ਤੋ ਉਨਕਾ ਭੀ ਏਨਪੀਏ ਕਮ ਹੋਤਾ।

ਹਮਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਕੀ ਸਿਥਤਿ ਕੇ ਹਿਸਾਬ ਸੇ ਹਮੈਂ ਅਮੀ ਔਰ ਆਧਾਰਭੂਤ ਸੰਚਨਾਂ ਕੋ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨੇ ਕੀ ਜਰੂਰਤ ਹੈ, ਜਿਸਕੇ ਲਿਏ ਕੱਪੋਰੇਟ ਲੋਨ ਕੀ ਆਵਾਅ ਕਰਨਾ ਜਰੂਰਤ ਪਡੇਗੀ। ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਜੈਸੇ ਅਮਰੀਕਾ, ਬ੍ਰਿਟੇਨ,

ਜਨਮੀ ਜੈਸੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਕੋ ਇਸਕੀ ਜਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਧੋਕਿ ਵਹਾਂ ਪਰ ਲੋਗ ਅਥ ਜੀਵਨਯਾਪਨ ਕੇ ਤੁਂਚੇ ਸਤਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹਨ, ਸਾਥ ਹੀ ਉਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਮੇਂ ਕੱਪੋਰੇਟ ਬੱਨਦ ਕਾ ਏਕ ਬਡਾ ਔਰ ਵਿਕਸਿਤ ਮਾਰਕੇਟ ਹੈ ਜੋ ਵਹਾਂ ਕੀ ਕਾਂਪਨਿਆਂ, ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਔਰ ਮੁਨਿਸਿਪਾਲਿਟੀ ਕੀ ਜਰੂਰਤਾਂ ਕੋ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦੇਤਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਮੇਂ ਕੱਪੋਰੇਟ ਬੱਨਦ ਮਾਰਕੇਟ ਅਮੀ ਭੀ ਉਸ ਤਰਹ ਸੇ ਵਿਕਸਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਯਾ ਹੈ। ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਮੇਂ ਲੰਬੀ ਅਵਧਿ ਕੇ ਲਿਏ ਲੋਨ ਦੇਨੇ ਵਾਲੀ ਸੰਸਥਾਏ ਥੀ ਜਿਸਮੇ ਸੇ ਕੁਛ ਅਥ ਬੈਂਕਾਂ ਮੇਂ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ। ਹਮਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਮੇਂ ਬਹੁਤ ਕਮ ਕਾਂਪਨਿਆਂ ਕੋ ਨਿਜੀ ਬੈਂਕ ਲੋਨ ਦੇਤੇ ਹਨ ਕਿਧੋਕਿ ਨਿਜੀ ਬੈਂਕ ਸੁਰਕਿਤ ਲੋਨ ਯਾਨੀ ਰਿਟੇਲ ਲੋਨ ਜਾਦਾ ਕਰਤੇ ਹਨ ਜਿਸਸੇ ਨਿਜੀ ਬੈਂਕ ਕਾ ਏਨਪੀਏ ਕਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ਇਸਲਿਏ ਹਮੇਂ ਸਰਕਾਰੀ ਕ੍ਰੋਨ ਕੇ ਬੈਂਕਾਂ ਕੇ ਏਨਪੀਏ ਕੋ ਇਸ ਤਰਹ ਸੇ ਦੇਖਨਾ ਚਾਹਿਏ ਕਿ ਵੋ ਰਾ਷ਟ੍ਰੀਯ ਜਰੂਰਤਾਂ ਕਾ ਪੂਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਸਕੀ ਆਗੇ ਭੀ ਜਰੂਰਤ ਪਡੇਗੀ। ਅਥ ਇਸਸੇ ਜਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਕੱਪੋਰੇਟ ਲੋਨ ਅਗਰ ਸਰਕਾਰੀ ਬੈਂਕ ਦੋਂਗੇ ਤੋ ਜਾਦਾ ਏਨਪੀਏ ਭੀ ਤੋ ਸਰਕਾਰੀ ਬੈਂਕ ਕਾ ਹੀ ਹੋਗਾ। ਜੋ ਲੰਬੀ ਅਵਧਿ ਕੇ ਲੋਨ ਹੋਤੇ ਹਨ ਵੋ ਆਨੇ ਵਾਲੇ 10–15 ਸਾਲ ਕੇ ਅਰਥਵਾਰਥਾ ਕੇ ਵਿਕਾਸ ਕੇ ਆਕਲਨ ਕੇ ਆਧਾਰ ਪਰ ਦਿਏ ਜਾਤੇ ਹਨ। ਕਹੀ—ਕਹੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਮੇਂ ਮੰਦੀ ਆ ਜਾਤੀ ਹੈ ਜੈਸਾ ਕਿ ਹਾਲ ਮੇਂ ਸਟੀਲ ਕੇ ਕ੍ਰੋਨ ਮੇਂ ਹੁਆ, ਸਟੀਲ ਕੇ ਦਾਮ ਗਿਰੇ, ਲੌਹ ਅਧ੍ਯਸ਼ਕ ਕੇ ਦਾਮ ਬਢ ਗਏ, ਲੌਹ ਅਧ੍ਯਸ਼ਕ ਔਰ ਕੋਧਲੇ ਕੇ ਖਨਨ ਪਰ ਰੋਕ ਲਗ ਗਿਆ ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਸੇ ਕਾਂਪਨੀ ਕੋ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁਆ ਔਰ ਉਨਕੇ ਦੁਆਰਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਲੋਨ ਏਨਪੀਏ ਮੇਂ ਬਦਲ ਗਿਆ ਤੋ ਇਸਮੇਂ ਬੈਂਕਾਂ ਕਾ ਤੋ ਕੋਈ ਦੋ਷ ਨਹੀਂ ਥਾ ਔਰ ਐਸਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਥਾ ਕਿ ਅਰਥਵਾਰਥਾ ਕੇ ਵਿਕਾਸ ਕਾ ਆਕਲਨ ਗਲਤ ਕਿਯਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੰਫਾਸਟ੍ਰਕਚਰ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਕੀ ਬਾਤ ਕਰੋਂ ਤੋ ਅਗਰ ਬੈਂਕ ਸਭੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਸ਼ੀਕੂਤਿਆਂ ਲੇਨੇ ਕੇ ਬਾਦ ਹੀ ਲੋਨ ਦੇਗਾ ਤੋ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਨੇ ਮੇਂ ਕਾਫੀ ਵਕਤ ਲਗ ਸਕਤਾ ਹੈ ਜੈਸੇ ਬਿਜਲੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ ਕਾਂਪਨੀ ਲੋਨ ਦਿਯਾ ਗਿਆ ਔਰ ਕੋਧਲੇ ਕੇ ਖਨਨ ਪਰ ਸਮਸਥਾ ਆ ਗਿਆ, ਸਡਕਾਂ ਕੇ ਨਿਰਮਾਣ ਕੇ ਲਿਏ ਤ੍ਰਣ ਦਿਏ ਗਏ ਤੋ ਕਹੀਂ ਪਰ ਜਮੀਨ ਕਾ ਏਕ ਟੁਕੜਾ ਸਮਸਥਾ ਬਨ ਗਿਆ ਔਰ ਕਹੀਂ ਪਰ ਏਕ ਟੁਕੜੇ ਮੇਂ ਪਰਧਾਰਣ ਕਿਲਿਯੱਤੇਸ ਕੋ ਲੇ ਕਰ ਦਿਕਕਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਐਸੇ ਕਈ ਕਾਰਣਾਂ ਸੇ ਭੀ ਪਰਿਯੋਜਨਾਏ ਅਟਕ ਜਾਤੀ ਹਨ ਔਰ ਬੈਂਕਾਂ ਕਾ ਪੈਸੇ ਢੂਬ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਚਾਰ ਪਾਂਚ ਸਾਲ ਭੀ ਅਗਰ ਤ੍ਰਣ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਮਿਲਾ ਤੋ ਬਾਅ ਮਿਲਾ ਕਰ ਤ੍ਰਣ ਕੀ ਰਕਮ ਕਾਫੀ ਬਡੀ ਹੋ ਜਾਤੀ ਹੈ। ਜਬ ਬੈਂਕਾਂ ਨੇ ਇਸਕੇ ਲਿਏ ਤ੍ਰਣ ਦਿਯਾ ਥਾ ਉਸ ਵਕਤ ਇਨ ਸਭ ਸਮਸਥਾਓਂ ਕਾ ਆਕਲਨ ਨਹੀਂ ਕਿਯਾ ਥਾ। ਐਸੀ ਸਿਥਤਿ ਮੇਂ ਲਾਭ ਕਮਾ ਕਰ ਬੈਂਕ ਕਾ ਤ੍ਰਣ ਚੁਕਾਨੇ ਕੀ ਤ੍ਰਣ ਲੇਨੇ ਵਾਲੇ ਕੀ ਕਸਤੂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਤੀ ਹੈ ਔਰ ਚੂਂਕਿ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁਆ ਤੋ ਵੋ ਅਥ ਕਹੀਂ ਤ੍ਰਣ ਨਹੀਂ ਚੁਕਾ ਪਾਯਾ ਇਸ ਕਾਰਣ ਭੀ ਬੈਂਕਾਂ ਕਾ ਏਨਪੀਏ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਬਢ ਗਿਆ। ਅਚਾਨਕ ਏਨਪੀਏ ਬਢਨੇ ਮੇਂ ਨ ਹੀ ਬੈਂਕਾਂ ਕੇ ਸ਼ਵਾਮਿਤਵ ਕਾ ਦੋ਷ ਥਾ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਬਾਤ ਕਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂਨੇ ਅਪ੍ਰੋਜੈਕਲ ਖੁਕਾ ਕਿਯਾ। ਪੀਏਨਬੀ ਕਾ ਜੋ ਘੋਟਾਲਾ ਹੁਆ ਉਸਕਾ ਸੁਖਾ ਕਾਰਣ ਕੁਛ

ਕਰਮਚਾਰੀ ਕਾ ਲਾਲਚ ਆਨਾ ਔਰ ਕੁਛ ਸਿਸਟਮ ਮੋਂ ਕਮੀ ਥੀ ਲੇਕਿਨ ਐਸੀ ਘਟਨਾ ਨਿਜੀ ਬੈਂਕਾਂ ਮੋਂ ਭੀ ਖੂਬ ਹੁੰਡੀ ਹੈ।

ਕਈ—ਕਈ ਬੱਡੇ ਕਰਜ਼ੀ ਕੀ ਭਰਪਾਈ ਨ ਹੋਨੇ ਕੇ ਕਾਰਣ ਬੈਂਕ ਫੇਲ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਲੇਕਿਨ ਐਸੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਰਕਾਰ ਉਸ ਬੈਂਕ ਕੋ ਬਚਾਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਸਾਮਨੇ ਆਂਤੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਬੈਂਕਾਂ ਕੇ ਮਾਮਲੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਰਕਾਰ ਅਗਰ ਬੈਂਕ ਕੋ ਪੈਸੇ ਦੇਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤੇ ਇਸਕੀ ਕਾਫੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਬੈਂਕ ਚਾਹੇ ਨਿਜੀ ਹੋਂ ਯਾ ਸਰਕਾਰੀ ਉਸਾਂ ਛੋਟੇ—ਬੱਡੇ ਹਰ ਤਰਹ ਕੇ ਵੰਡ ਕੇ ਲੋਗਾਂ ਕੇ ਜੀਵਨ ਭਰ ਕੀ ਜਮਾਪੂੰਜੀ ਹੋਂਦੀ ਹੈ ਔਰ ਬੈਂਕ ਕਾ ਫੇਲ ਹੋ ਜਾਨਾ ਸਾਮਾਜਿਕ ਤੌਰ ਪਰ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨੇ ਯੋਗਯ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬੈਂਕ ਚਾਹੇ ਸਰਕਾਰੀ ਹੋ ਯਾ ਨਿਜੀ ਉਸਾਂ ਮਦਦ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਆਗੇ ਆਨਾ ਹੀ ਪੜਦਾ ਹੈ ਅਗਰ ਸਭੀ ਪ੍ਰਾਇਵੇਟ ਬੈਂਕ ਭੀ ਫੇਲ ਹੋਂਦੇ ਹੋਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮਦਦ ਕੇ ਲਿਏ ਆਗੇ ਹੀ ਪੜਦਾ ਹੈ, ਜੈਸਾ ਅਭੀ ਹਾਲ ਮੇਂ ਹੀ ਧੇਸ

ਬੈਂਕ ਕੇ ਸਾਥ ਹੁਆ। ਇਸੇ ਕਹਤੇ ਹਨ “ਲਾਭਾਂ ਕਾ ਨਿਜੀਕਰਣ ਔਰ ਹਾਨਿ ਕਾ ਸਰਕਾਰੀਕਰਣ”।

ਸਰਕਾਰੀ ਬੈਂਕਾਂ ਕੋ ਸੁਧਾਰਨੇ ਕੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਬੈਂਕਾਂ ਮੋਂ ਕਈ ਤਰਹ ਕੀ ਸਮਸ਼ਾਏਂ ਹੈਂ, ਸਰਕਾਰੀ ਬੈਂਕਾਂ ਕਾ ਨਿਜੀਕਰਣ ਕਰ ਦੇਨਾ, ਕੁਛ ਕਾਂਪਨੀਓਂ ਯਾ ਕੁਛ ਬਾਹਰੀ ਕਾਰਣਾਂ ਦੇ ਹੁਏ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇ ਥਕ ਕਰ ਸਮਸ਼ਾ ਕੋ ਔਰ ਭੀ ਬਡਾ ਕਰ ਦੇਨਾ ਹੈ। ਐਸਾ ਕਰਨੇ ਪਰ ਇਸਕਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਆਮ ਲੋਗਾਂ ਪਰ ਭੀ ਪੱਧੇਗਾ।

ਮੇਰੇ ਅਨੁਸਾਰ ਤੋ ਨਿਜੀਕਰਣ ਸਰਕਾਰੀ ਬੈਂਕਾਂ ਕੇ ਸਾਮਨੇ ਆਨੇ ਵਾਲੀ ਸਮਸ਼ਾਓਂ ਕੋ ਖੜਤਮ ਕਰਨੇ ਕਾ ਕਾਰਗਰ ਤਰੀਕਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਰਧਾਲਿਯ, ਲੇਖਾ ਏਵਾਂ ਲੇਖਾ ਪਰੀਕਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ

ਡਾਕਤ ਨੀਲਮ ਪਾਠਕ

ਜਾਂ ਸੋਚਿਏ...

ਹਰ ਸਾਲ ਕੀ ਤਰਹ ਇਸ ਬਾਰ ਭੀ ਸ਼ਾਦਿਯਾਂ ਕਾ ਸੀਜਨ ਆਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਬੱਡੇ—ਬੱਡੇ ਫਾਰਮ ਹਾਊਸ, ਬੈਂਕਟ ਹੱਲ, ਪਾਰਕਾਂ ਮੋਂ ਸ਼ਾਮਿਯਾਨੇ, ਔਰ ਦਿਲੀ ਜੈਸੇ ਸ਼ਹਰ ਮੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕੀ ਸੰਖਿਆ ਮੋਂ ਸ਼ਾਦਿਯਾਂ ਜਹਾਂ ਤਰਹ ਤਰਹ ਕੇ ਲਜੀਜ ਖਾਨੇ ਬਨੇਂਦੇ ਔਰ ਕਈ ਧਿਆਨ ਦਿਯਾ ਹੈ ਖਾਨੇ ਵਾਲਾਂ ਕੀ ਪਲੇਟਾਂ ਪਰ। ਜੈਸੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਬ ਸੇ ਖਾਨਾ ਨਹੀਂ ਖਾਇਆ ਹੈ, ਕੁਛ ਭੀ ਛੂਟ ਨ ਜਾਏ, ਚਾਹੇ ਖਾਨਾ ਹੋ ਯਾ ਨ ਹੋ, ਪਲੇਟ ਪੂਰੀ ਭਰੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹਿਏ, ਔਰ ਫਿਰ ਆਧੇ ਸੇ ਭੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਾਨਾ ਪਲੇਟ ਮੋਂ ਹੀ ਛੋਡ ਦਿਯਾ ਜਾਏਗਾ

ਔਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਏਂਦੇ ਕੁਛ ਮੀਠਾ ਖਾਨੇ ਔਰ ਵਹੁੰ ਭੀ ਵਹੀ ਸਥਾਨ ਦੋਹਰਾਯਾ ਜਾਏਗਾ। ਕਹਨੇ ਕਾ ਤਾਤਪਰਾ ਯਹੀ ਹੈ ਕਿ ਯਹੁੰ ਸ਼ਾਦੀ ਕੀ ਬਾਤ ਕਰਨਾ ਤੋ ਕੇਵਲ ਇਕ ਅਵਸਰ ਕੀ ਬਾਤ ਹੈ ਬਲਕਿ ਸਭੀ ਤੱਤਸਵ, ਸਮਾਰੋਹ ਆਦਿ ਮੋਂ ਹਮ ਮੋਂ ਸੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਗ ਐਸਾ ਹੀ ਕਰਤੇ ਹਨ, ਔਰ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕੁਛ ਅਲਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਮੈਂ ਭੀ ਕੁਛ—ਕੁਛ ਐਸੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਲ ਹੀ ਟੇਲੀਵਿਜਨ ਪਰ ਇਕ ਸਮਾਚਾਰ ਦੇਖਾ ਔਰ ਮਨ ਸਿਹਰ ਗਿਆ। ਭਾਰਤ ਮੋਂ ਲਗਭਗ 19 ਕਰੋੜ ਲੋਗ ਰੋਜ ਰਾਤ ਕੋ ਭੂਖੇ ਸੋਤੇ ਹਨ। ਸਮਾਚਾਰ ਨੇ ਸੋਚਨੇ ਪਰ ਵਿਵਸ਼ ਕਰ ਦਿਯਾ ਔਰ ਜੈਸੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸ਼ਹਰ ਕਾ ਚਲਚਿਤ੍ਰ ਆਂਖਾਂ ਕੇ ਸਾਮਨੇ ਆ ਗਿਆ। ਬੱਡੇ—ਬੱਡੇ ਹੱਸਪੀਟਲਾਂ ਕੇ ਬਾਹਰ ਦੂਰ ਦਰਾਜ ਗੱਗ ਸੇ ਆਏ ਤਨਕੇ ਪਰਿਜਨ, ਰੈਨ ਬਸੇਰਾਂ ਮੋਂ ਰਾਤ ਬਿਤਾਨੇ ਵਾਲੇ ਲੋਗ, ਮੈਟ੍ਰੋ ਕੇ ਖੰਮ੍ਬੇ ਕੇ ਸਹਾਰੇ ਸੋਨੇ ਵਾਲੇ, ਫੁਟਪਾਥ ਪਰ ਰਹਨੇ ਵਾਲੇ, ਰੇਡ—ਲਾਇਟ ਕੇ ਆਸ—ਪਾਸ ਭੀਖ ਮਾੱਗ ਕਰ ਪੇਟ ਭਰਨੇ ਵਾਲੇ, ਐਸੇ ਅਸੰਖਿ ਲੋਗ ਮਹਾਨਗਰ ਮੋਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਾਯਦ ਹੀ ਰਾਤ ਕਾ ਖਾਨਾ ਨਸੀਬ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਐਸੇ ਮੋਂ ਕਈ ਸੰਸਥਾਏਂ ਔਰ ਨੌਜਵਾਨ ਆਏ ਹਨ ਜੋ ਸ਼ਾਦੀ—ਵਾਹ ਏਵਾਂ ਅਨ੍ਯ ਤੱਤਸਵਾਂ ਮੋਂ ਬਚੇ ਹੁਏ ਖਾਨੇ ਕੋ ਇਨ ਭੂਖੇ ਲੋਗਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਤੇ ਹਨ। ਪਕਾ ਹੁਆ ਖਾਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਝ ਤਕ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਤਾ ਬਲਕਿ ਬਰ੍ਬਾਦ ਹੀ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ਐਸੇ ਮੋਂ ਯਹ ਪ੍ਰਯਾਸ ਸੋਨੇ ਪਰ ਸੁਹਾਗਾ ਕੇ ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਬਚੇ ਹੁਏ ਖਾਨੇ ਕਾ ਇਸਾਂ ਅਚਾਨਕ ਉਪਯੋਗ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਤਾ। ਔਰ ਜਾਂ ਯਹ ਸੋਚੋ ਕਿ ਜਿਸ ਭੂਖ ਸੇ ਪੀਡਿਤ ਕੋ ਭੋਜਨ ਮਿਲਤਾ ਹੋਗਾ ਵੋ ਕਿਤਨਾ ਤੁਪਤ ਔਰ ਪ੍ਰਸਨਨ ਹੋਤਾ ਹੋਗਾ। ਇਸਲਿਏ ਮੈਂਨੇ ਤੋ ਢੂਢ—ਨਿਸ਼ਚਿ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਕਈ ਭੀ ਖਾਨਾ ਬਰ੍ਬਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰੁੰਗੀ, ਜਿਤਨਾ ਖਾਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਬਚੇ ਤਕਨਾ ਹੀ ਲੇਨਾ ਚਾਹਿਏ। ਮੈਂਨੇ ਤੋ ਸੋਚ ਲਿਆ ਜਾਂ ਆਪ ਭੀ ਸੋਚਿਏ, ਆਪਕੀ ਸਮਝਦਾਰੀ ਸੇ ਸ਼ਾਯਦ ਕਿਸੀ ਭੂਖੇ ਵਿਕਤੀ ਕੇ ਭੋਜਨ ਕਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਜਾਏ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਰਧਾਲਿਯ, ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ

ਡਾਂਕੋ. ਕੌਣਲੇਕਕ੍ਰ ਕੁਮਾਰ

ਕੋਰੋਨਾ ਸੰਕਟ ਮੈਂ ਬਦਲਤਾ ਬਚਪਨ

ਆਜ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਕੋਰੋਨਾ ਮਹਾਮਾਰੀ ਸੇ ਜੂਝ ਰਹਾ ਹੈ। ਯਹ ਅਮੂਲਪੂਰਵ ਸੰਕਟ ਕਾ ਦੌਰ ਹੈ ਜਿਸਕਾ ਸਾਮਨਾ ਹਮੇਂ ਬਡੀ ਸੂਝਾਬੂੜ ਔਰ ਠੋਸ ਰਣਨੀਤਿ ਕੇ ਸਾਥ ਕਰਨਾ ਹੈ ਔਰ ਹਮਸਥ ਯਹ ਕਰ ਭੀ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੇਸ਼ ਕੇ ਤਮਾਮ ਤਬਕਾਂ ਪਰ ਕੋਰੋਨਾ ਸੰਕਟ ਸੇ ਛੋਨੇ ਵਾਲੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀਯਾਂ ਪਰ ਧਿਆਨ ਦਿਯਾ ਜਾ ਰਹਾ ਹੈ, ਉਨਕਾ ਆਕਲਨ ਕਿਯਾ ਜਾ ਰਹਾ ਹੈ ਪਰਾਂਤੁ ਰਾ਷ਟ੍ਰ ਕੇ ਭਵਿ਷ਾ ਮਾਨੇ ਜਾਨੇ ਵਾਲੇ ਬਚ੍ਚਾਂ ਪਰ ਧਿਆਨ ਕਮ ਹੀ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੋਰੋਨਾ ਸੰਕਟ ਕਾ ਦਾਤਾ ਏਕ ਆਧਾਸੀ ਨ ਹੋਕਰ ਬਹੁ ਆਧਾਸੀ ਦੇਖਾ ਜਾ ਰਹਾ ਹੈ। ਅਰਥ ਵਿਵਰਥਾ ਪਰ ਪੱਡੀ ਚੋਟ ਕੋ

ਤੋ ਸਹਜ ਹੀ ਦੇਖਾ ਜਾ ਸਕਤਾ ਹੈ ਪਰਾਂਤੁ ਮਨ—ਮਸ਼ਿਕ ਪਰ ਪੱਡ ਰਹੇ ਅਨਵਰਤ ਚੋਟਾਂ ਕੋ ਆਸਾਨੀ ਸੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਾ ਜਾ ਸਕਤਾ ਹੈ। ਅਪਨੇ ਵ ਅਪਨੋਂ ਕੋ ਹਰ ਪਲ ਮੌਤ ਸੇ ਬਚਾਨੇ ਕੀ ਜੁਗਤ, ਏਕ ਭੀ਷ਣ ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਵ ਕੇ ਰੂਪ ਮੇਂ ਪਾਰਿਣਿ ਹੋਤਾ ਜਾ ਰਹਾ ਹੈ। ਬਾਲ ਮਨੋਵਿਜ਼ਾਨ ਕਹਤਾ ਹੈ ਕਿ ਬਚ੍ਚੇ ਘਰ ਮੇਂ ਅਪਨੇ ਬਡੋਂ ਕੇ ਹਰ ਵਿਵਹਾਰ ਕੋ ਬਡੀ ਬਾਰੀਕੀ ਸੇ ਦੇਖਿਤੇ ਹੈਂ ਤਥਾ ਵੈਸਾ ਹੀ ਕਰਨੇ ਕਾ ਵਿਵਹਾਰ ਭੀ ਕਰਤੇ ਹੈਂ। ਆਜ ਜਬ ਹਰ ਘਰ ਮੇਂ ਕੋਰੋਨਾ ਸੰਕਟ ਕਾ ਭਯ ਵਾਪਤ ਹੈ, ਬਚ੍ਚੇ ਭਲਾ ਕੈਂਸੇ ਅਛੂਤੇ ਰਹ ਸਕਤੇ ਹੈਂ। ਚੌਬੀਸ਼ ਘਾਂਟੇ ਚਲਨੇ ਵਾਲੇ ਨ੍ਯੂਯਾਰਕ ਚੈਨਲਾਂ ਨੇ ਭੀ ਬਿਨਾ ਯਹ ਸੋਚੇ—ਸਮਝੋ ਕਿ ਇਸੇ ਦੇਖਨੇ ਵਾਲੇ ਬਚ੍ਚਾਂ ਪਰ ਇਸਕਾ ਕਿਆ ਦੁ਷਼ਭਾਵ ਪੱਧਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਕੋਰੋਨਾ ਕੇ ਭਯ ਕੋ ਘਰ—ਘਰ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿਯਾ ਹੈ। ਹਮੈਂ ਯਹ ਨਹੀਂ ਭੂਲਨਾ ਚਾਹਿਏ ਕਿ ਬਾਲ—ਮਨ ਅਬੋਧ ਔਰ ਕੋਸ਼ਲ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਵਹ ਜਬ ਕਿਸੇ ਕਹਾਨੀਯਾਂ ਕੀ ਫੱਤਾਸੀ ਕੋ ਸਚ ਮਾਨ ਲੇਤਾ ਹੈ ਤੋ ਇਸ ਕੋਰੋਨਾ ਕੋ ਬੇਰਹਮ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੇ ਸਚ ਕੋ ਕਿਸ ਰੂਪ ਮੇਂ ਲੇਤਾ ਹੋਗਾ, ਸੋਚਨੇ ਕੀ ਜਰੂਰਤ ਹੈ। ਹਮੈਂ ਯਹ ਸਮਝਨੇ ਕੀ ਜਰੂਰਤ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੀ ਭੀ ਘਟਨਾ ਯਾ ਸਿਥਤਿ ਪਰ ਵਿਕਤ ਕੀ ਜਾਨੇ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਤਿਕ੍ਰਿਯਾ ਬਡੋਂ ਔਰ ਬਚ੍ਚਾਂ ਮੇਂ ਅਲਗ—ਅਲਗ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਇਸਲਿਏ ਘਰ ਕੇ ਬੱਡੇ ਲੋਗਾਂ ਕੋ ਯਹ ਖਾਲ ਰਖਨਾ ਚਾਹਿਏ ਕਿ ਕੋਰੋਨਾ ਕੇ ਜਿਨ ਖਬਰਾਂ ਸੇ ਵੇਂ ਦਫ਼ਲ ਉਠਤੇ ਹੈਂ, ਉਨ

ਖਬਰਾਂ ਸੇ ਉਨਕੇ ਬਚ੍ਚਾਂ ਕੇ ਮਨੋ ਵਿਜ਼ਾਨ ਪਰ ਕਿਆ ਅਸਰ ਪੱਤਾ ਹੋਗਾ।

ਕੋਰੋਨਾ ਮਹਾਸੰਕਟ ਨੇ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਕੇ ਚਿੱਤਨ ਵ ਵਿਵਹਾਰ ਦੋਨੋਂ ਕੋ ਗਹਰੇ ਸਤਰ ਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਿਯਾ ਹੈ। ਔਦ੍ਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤਿ ਵ ਵਿਜ਼ਾਨ ਸੇ ਮਿਲਨੇ ਵਾਲੀ ਸਫਲਤਾਓਂ ਨੇ ਹਮੈਂ ਪ੍ਰਕ੃ਤਿ ਕੋ ਜੀਤਨੇ ਕਾ ਜੁਨੂਨ ਪੈਦਾ ਕਿਯਾ। ਹਮ ਆਗੇ ਬਢ਼ਦੇ ਗਏ, ਹਮਾਰੀ ਸਫਲਤਾਏਂ ਹਮੈਂ ਪ੍ਰਕ੃ਤਿ ਕੇ ਔਰ ਖਿਲਾਫ ਕਰਤੀ ਚਲੀ ਗਈ ਔਰ ਫਿਰ ਅਚਾਨਕ ਸੇ ਕੋਰੋਨਾ ਕੇ ਠੋਕਰ ਸੇ ਹਮ ਸਹਮ ਗਏ। ਹਮਾਰੀ ਪ੍ਰੜਾ ਵ ਮੇਹਨਤ ਕੀ ਬੁਲਦਿਹਿਆਂ ਕੋ ਤਸਕੀਦ ਕਰਤੀ ਬਡੀ—ਬਡੀ ਇਮਾਰਤਾਂ ਅਚਾਨਕ ਸੇ ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਈ। ਕਲ—ਕਾਰਖਾਨਾਂ ਮੈਂ ਤਾਲੇ ਜਡ ਗਏ। ਦੁਕਾਨ—ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਰਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਰਤ ਕੇ ਤਰਕੀ ਕੀ ਤਸਵੀਰ ਦਿਖਾਨੇ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹਰ ਠਾਪ ਹੋ ਗਏ, ਉਨਕੀ ਤੀਵ੍ਰ ਗਤਿ ਅਚਾਨਕ ਸੇ ਰੁਕ ਗਈ। ਜਿਨਕੇ ਪਾਸ ਮਹਿਨਿਆਂ ਤਕ ਗੁਜਾਰਾ ਕਰਨੇ ਕੀ ਪੂੰਜੀ ਥੀ, ਵੋ ਸਭ ਕੇ ਸਾਥ ਇਸ ਲੱਕਡਾਉਨ ਕੀ ਅਵਧਿ ਕੋ ਬੀਤਨੇ ਕੀ ਪ੍ਰਤੀਕਿਆ ਕਰਨੇ ਲਗੇ। ਪਰਾਂਤੁ ਏਕ ਬਡੀ ਆਬਾਦੀ ਏਸੀ ਭੀ ਥੀ ਜੋ ਹਰ ਦਿਨ ਕਮਾਤੀ ਥੀ ਔਰ ਉਸੀ ਸੇ ਹਰ ਦਿਨ ਕਾ ਗੁਜਾਰਾ ਕਰਤੀ ਥੀ। ਧੇ ਦੈਨਿਕ ਮਜ਼ਹਬੀ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ, ਸ਼ਰਮਿਕ ਥੇ। ਸੰਕਟ ਇਨਕੇ ਸਮਝ ਥਾ। ਆਰੰਭ ਕੇ ਕੁਛ ਦਿਨ ਤੋ ਰਾਜਿ ਸਰਕਾਰੋਂ ਯਾ ਅਨ੍ਯ ਸਾਂਗਠਨਾਂ ਕੇ ਪ੍ਰਯਾਸ ਸੇ ਜੈਸੇ—ਤੈਸੇ

ਇਨਕਾ ਗੁਜਾਰਾ ਹੁਆ ਪਰਤੁ ਜੈਸੇ—ਜੈਸੇ ਲੱਕਡਾਉਨ ਕੀ ਅਵਧਿ ਬਢੀ ਗਈ, ਇਨਕੇ ਸਭ ਕਾ ਬਾਂਧ ਟੂਟਾ ਗਿਆ ਔਰ ਫਿਰ ਪੂਰੇ ਹਿੰਦੁਸ਼ਤਾਨ ਨੇ ਵੋ ਤਸਵੀਰ ਦੇਖੀ ਜੋ ਅਕਲਿਤੀਨੀ ਥੀ। ਲਾਖਾਂ—ਲਾਖ ਮਜ਼ਦੂਰ ਅਪਨੇ ਪਰਿਵਾਰ, ਬਚ੍ਚਿਆਂ ਕੇ ਸਾਥ ਕੇ ਸਾਥ ਪੈਦਲ ਹੀ ਸੈਕਡਾ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਕੀ ਦੂਰੀ ਤਥਾ ਕਰਨੇ ਕੋ ਨਿਕਲ ਪਢੇ। ਸੈਕਡਾਂ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਕੀ ਦੂਰੀ ਕੋ ਅਪਨੇ ਨਹੀਂ ਪੈਰਾਂ ਸੇ ਇਨ ਬਚ੍ਚਿਆਂ ਨੇ ਨਾਪਾ ਹੈ। ਤਸਵੀਰੋਂ ਜੋ ਹਮਨੇ ਦੇਖੀ ਹੈਂ ਵੇਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੀ ਅਚਛੀ ਨਹੀਂ ਹੈਂ। ਸੈਕਡਾਂ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਕੀ ਦੂਰੀ ਮੌਕੇ ਮਹੂਖ—ਪਾਸ—ਬੀਮਾਰੀ—ਥਕਾਨ—ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਯਾ ਕਿਸੀ ਭੀ ਅਨ੍ਯ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਜਾਨਲੇਵਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨਿਆਂ ਕਾ ਸਹਜ ਹੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਸਕਤੇ ਥੇ। ਸਰਕਾਰ ਵ ਸਥਾਨੀਅ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਕੇ ਸਾਥ—ਸਾਥ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਗਠਨਾਂ ਕੋ ਇਨ ਬਚ੍ਚਿਆਂ ਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੇਨਾ ਹੋਗਾ। ਦੇਸ਼ ਕੇ ਭਵਿ਷ਾ ਕੋ ਹਮ ਇਸ ਕਦਰ ਸਤ੍ਤਕ ਪਰ ਮਹੂਖ—ਪਾਸ ਸੇ ਬਦਹਾਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਤੇ ਹੈਂ। ਜਿਨ ਆਂਖਿਆਂ ਮੌਕੇ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਕੀ ਦੂਰੀ ਕੋ ਕੈਂਸੇ ਤਥਾ ਕਰ ਪਾਨੇ ਕੀ, ਚਿੰਤਾ ਹਮਨੇ ਦੇਖੀ ਹੈ, ਰਾਸਤੇ ਮੌਕੇ ਹੋਨੇ ਵਾਲੀ ਰਾਤਾਂ ਕੇ ਅੰਧਕਾਰ ਕਾ ਖੌਫ ਹਮਨੇ ਦੇਖਾ ਹੈ। ਕੇਂਦ੍ਰ ਸਰਕਾਰ ਔਰ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਕੇ ਬੇਹਤਰ ਸਮਨਵਿਧ ਸੇ ਇਨ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਕੋ ਸਪੇਸ਼ਲ ਟ੍ਰੇਨਾਂ ਸੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾਨੇ ਕੀ ਫਿਰ ਵਿਵਰਥਾ ਕੀ ਗਈ ਔਰ ਆਜ ਲਾਖਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਅਪਨੇ ਘਰਾਂ ਕੋ ਜਾ ਚੁਕੇ ਹੈਂ। ਲੋਕਿਨ ਯਹੁੰ ਸੇ ਏਕ ਨਈ ਚੁਨੌਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਬੇਹਤਰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ, ਬਚ੍ਚਿਆਂ ਕੇ ਬੇਹਤਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਔਰ ਬੇਹਤਰ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਕੀ ਲਾਲਸਾ ਲਿਏ ਜੋ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸਾਲਾਂ ਪਹਲੇ ਗਾਂਵ ਛੋਡ ਸ਼ਹਰਾਂ ਮੌਕੇ ਰਹ ਰਹਾ ਥਾ, ਵਹ ਅਥ ਗਾਂਵ ਮੌਕੇ ਕੇ ਕਰੇਗਾ ਕਿਆ? ਕਿਆ ਤੁਸਕੇ ਬਚ੍ਚਿਆਂ ਅਚਛੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਪਾਨੇ ਵਾਲੇ ਯੇ ਬਚ੍ਚੇ ਗਾਂਵ ਕੇ ਮਾਹੌਲ ਮੌਕੇ ਕਿਸ ਕਦਰ ਸਵਧਾਂ ਕੋ ਢਾਲ ਪਾਏਂਗੇ, ਯਹ ਭੀ ਦੇਖਨੇ ਵਾਲੀ ਬਾਤ ਹੋਗੀ। ਜਗਹ ਬਦਲਨੇ ਸੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਪਰ ਹਰ ਵਿਕਿਤ ਥੋਡਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਤੋ ਅਵਸ਼ਯ ਹੋਤਾ ਹੈ ਔਰ ਬਚ੍ਚਿਆਂ ਕੇ ਸਾਥ ਯਹ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਥੋਡੀ ਜਟਿਲ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਬਚ੍ਚੇ ਜਹਾਂ ਰਹ ਰਹੇ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਵੋ ਵਹੀਂ ਅਪਨੀ ਏਕ ਦੁਨਿਆ ਬੁਨਤੇ ਹੈਂ। ਤੁਸ ਦੁਨਿਆ ਮੌਕੇ ਵੱਡੇ ਰੰਗ ਬਿੱਗੇ ਰੰਗਾਂ ਸੇ ਅਪਨੇ ਸਪਨੇ ਬੁਨਤੇ ਹੈਂ। ਜਹਾਂ ਤੁਨਕੇ ਧਾਰ—ਦੋਸਤ ਨਕੇ ਲਿਏ ਕਾਫੀ ਅਹਮ ਹੋਤੇ ਹੈਂ। ਕੋਰੋਨਾ ਕੇ ਕਾਰਣ ਬਚ੍ਚਿਆਂ ਕੋ ਅਪਨਾ ਸ਼ਹਰ ਛੋਡਨਾ ਪਢ੍ਹ ਰਹਾ

ਹੈ। ਬਚ੍ਚਿਆਂ ਕੇ ਕੋਮਲ ਸਪਨੇ ਯਥਾਰਥ ਕੇ ਧਰਾਤਲ ਪਰ ਗਿਰਕਰ ਟੂਟ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਜਿਨਕੀ ਸਿਸਕੀ ਬਡੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣ ਪਾਤੇ, ਪਰਤੁ ਬਚ੍ਚਿਆਂ ਕੋ ਵੋ ਕਾਫੀ ਪੀਡਾ ਪਹੁੰਚਾਤੇ ਹੈਂ। ਹਮੇਂ ਇਨ ਪਹਲੁਆਂ ਪਰ ਬਡੀ ਬਾਰੀਕੀ ਸੇ ਮਨਨ ਕਰਨਾ ਹੋਗਾ।

ਕੋਰੋਨਾ ਕੇ ਸੰਕਟ ਕੋ ਕਮ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਦੇਸ਼ ਮੌਕੇ ਲੱਕਡਾਉਨ ਚਲ ਰਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲੱਕਡਾਉਨ ਮੌਕੇ—ਪਾਰਕ—ਖੇਲ ਪਰਿਸ਼ਰ ਆਦਿ ਜੈਸੀ ਜਗਹ ਬੰਦ ਹੈ। ਬਚ੍ਚੇ ਯਹਾਂ ਖੇਲਨੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਪਾ ਰਹੇ ਹੈਂ। ਹਰ ਸਾਮ ਘੁੱਲ—ਮਿਲ ਕਰ ਖੇਲਨੇ ਵਾਲੇ ਏਕ ਗਲੀ ਕੇ ਬਚ੍ਚੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਖੇਲ ਪਾ ਰਹੇ ਹੈਂ। ਯਹ ਸਚ ਹੈ ਕਿ ਏਕ ਸਾਥ ਖੇਲਨੇ ਸੇ ਸੰਕਮਣ ਕਾ ਖਤਰਾ

ਬਢ ਸਕਤਾ ਹੈ ਪਰਤੁ ਇਸਕੇ ਸਾਥ ਯਹ ਭੀ ਸਚ ਹੈ ਕਿ ਬਿਨਾ ਖੇਲੇ ਬਚ੍ਚਿਆਂ ਕੋ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪਰੇਸ਼ਾਨਿਆਂ ਹੋ ਸਕਤੀ ਹੈਂ ਔਰ ਹੋ ਭੀ ਰਹੀ ਹੈਂ। ਏਕ ਤੋਂ ਕੋਰੋਨਾ ਮਹਾਮਾਰੀ ਕਾ ਭਧ ਔਰ ਊਪਰ ਸੇ ਖੇਲਨੇ ਪਰ ਪਾਬੰਦੀ, ਬਚਪਨ ਕੋ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਸਤਰ ਪਰ ਹਾਨਿ ਪਹੁੰਚਾ ਰਹਾ ਹੈ। ਖੇਲਨੇ ਸੇ ਬਚ੍ਚਿਆਂ ਕੋ ਨ ਸਿਰਫ ਸ਼ਾਰੀਰਿਕ ਵਿਕਾਸ ਹੋਤਾ ਹੈ ਬਲਿਕ ਇਨਕੇ ਦੈਨਨਿਦਿਨ ਜੀਵਨ ਮੌਕੇ ਤੁਲਲਾਸ ਭੀ ਬਨਾ ਰਹਤਾ ਹੈ। ਬਿਨਾ ਤੁਲਲਾਸ ਕੇ ਬਚਪਨ ਕੋ ਦਿਖਨਾ ਬਡਾ ਦੁਖਦਾਈ ਹੋਤਾ ਹੈ ਔਰ ਹਮੇਂ ਯਹ ਦੇਖਨਾ ਪਢ੍ਹ ਰਹਾ ਹੈ। ਯਹਾਂ ਪਰ ਘਰ ਕੇ ਬਡੇ ਲੋਗਾਂ ਕੋ ਬਡੀ ਜਿਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਨੀ ਚਾਹਿਏ। ਤਨ੍ਹੇ ਹੀ ਅਪਨੇ ਬਚ੍ਚਿਆਂ ਕੋ ਦੋਸਤ ਬਨਨਾ ਹੋਗਾ, ਤੁਨਕੇ ਸਾਥ ਪਹਲੇ ਸੇ ਕਹੀਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਝ ਵਿਤੀਤ ਕਰਨਾ ਹੋਗਾ, ਤੁਨਕੇ ਸਾਥ ਖੇਲਨਾ ਹੋਗਾ, ਤੁਨਕੇ ਕਿਸੇ—ਕਹਾਨਿਆਂ ਕੋ ਤੁਨਕੀ ਹੀ ਤਰਹ ਸਚ ਮਾਨਨਾ ਹੋਗਾ। ਤੁਨਕੇ ਭੀਤਰ ਘਰ ਕਰ ਰਹੇ ਕੋਰੋਨਾ ਕੇ ਭਧ ਕੋ ਕਮ ਕਰਨਾ ਹੋਗਾ। ਤੁਨਕੀ ਹੰਸੀ, ਤੁਨਕੇ ਤੁਲਲਾਸ ਕੋ ਫਿਰ ਸੇ ਜਗਾਨਾ ਹੋਗਾ।

ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਸੇ ਸ਼ਕੂਲ ਬੰਦ ਹੈ। ਬਚ੍ਚਿਆਂ ਕੇ ਸਰਵਾਗੀਣ ਵਿਕਾਸ ਕੀ ਧੂਰੀ ਸ਼ਕੂਲ ਹੀ ਹੋਤੇ ਹੈਂ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਕੇ ਸਾਥ—ਸਾਥ ਅਨ੍ਯ ਗਤਿਵਿਧਿਆਂ ਕੇ ਦ੍ਰਾਰਾ ਸ਼ਕੂਲ ਬਚ੍ਚੇ ਕੇ ਜੀਵਨ ਮੌਕੇ ਏਕ ਅਤੀ ਮਹਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਤਾ ਹੈ। ਬਚ੍ਚਿਆਂ ਕੇ ਦੈਨਨਿਦਿਨ ਕੇ ਸਮਸਤ ਕ੍ਰਿਯਾਕਲਾਪ ਸ਼ਕੂਲ ਕੇ ਆਸ ਪਾਸ ਹੀ ਸਿਸਮਟਾ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਪਰਿਸ਼ਿਥਤਿਆਂ ਮੌਕੇ ਅਗਰ ਸ਼ਕੂਲ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਏ ਤੋਂ ਬਚ੍ਚਿਆਂ ਕੋ ਅਪਨੀ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਕੀ ਜਿੰਦਗੀ ਮੌਕੇ ਕੁਛ ਖਾਲੀ—ਖਾਲੀ ਸਾਂਹੇ ਕੋ ਬੋਧ ਹੋਨੇ ਲਗਤਾ ਹੈ। ਦੋਸਤਾਂ ਸੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਪਾਨੇ ਕਾ, ਤੁਨਕੇ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਖੇਲ ਪਾਨੇ ਕਾ ਦੁਖ ਬਚ੍ਚੇ ਕੇ ਮਿਜਾਜ ਪਰ ਅਸਰ ਢਾਲਤਾ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਇਨ ਦਿਨਾਂ ਑ਨਲਾਇਨ ਕਕਾਸ਼ਾਏਂ ਸ਼ਕੂਲ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕੇ ਤਰਫ ਸੇ ਲੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈਂ ਜੋ ਤਕਨੀਕ ਕੇ ਬਢਤੇ ਦਾਤਾਂ ਕੇ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਬਚ੍ਚੇ ਬਡੇ ਤੁਲਲਾਸ ਸੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਵਿਖੇ ਦੇਖਾਵ ਕਰ ਰਹੇ ਹੈਂ। ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਸੇ ਯਹ ਸ਼ਵਾਗਤਯੋਗ ਪਹਲ ਹੈ, ਪਰਤੁ ਪ੍ਰਤਿਕਾਸ਼ ਕਕਾਸ਼ਾਓਂ ਕੇ ਵਿਕਲਪ ਑ਨਲਾਇਨ ਕਕਾਸ਼ਾਏਂ ਕਦਾਪਿ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤੀ ਹੈ। ਇਸਲਿਏ ਲੱਕਡਾਉਨ ਮੌਕੇ ਬਚ੍ਚਿਆਂ ਕੇ ਬਦਲਤੇ ਵਿਵਹਾਰ, ਮਿਜਾਜ ਵ ਗਤਿਵਿਧਿਆਂ ਕੋ ਬਡੇ

ধ্যান से देखना—समझना होगा। शैक्षणिक गतिविधियां रुक जाने से बच्चों के दैनन्दिन जीवन शैली प्रभावित हो रही थी। देर से सोना, देर तक सोना, कुछ भी समय से नहीं करना आदि जैसी प्रवृत्तियां बढ़ती जा रही थी। जाहिर सी बात है घर के अभिभावक भी बच्चों के इन व्यवहारों से खुश नहीं थे। कोरोना के खौफ के साथ—साथ बच्चे की बदलती प्रवृत्ति भी उन्हें चिंतित कर रही थी। स्कूलों ने जब घर में बैठे बच्चों को ऑनलाइन शिक्षा के माध्यम से जोड़ा तब सबसे ज्यादा संतोष घर के इन्हीं अभिभावकों को हुआ। स्कूल प्रबंधन ने एक रुटीन के तहत बच्चों को घर में ही पढ़ाने की शरुआत की। स्कूल के ही यूनिफार्म में बच्चे 5–6 घंटे स्मार्ट फोन या लैपटॉप के सामने बैठ पढ़ाई करने लगे। घंटे भर की पढ़ाई के बाद 15–20 मिनट का अंतराल भी दिया जाने लगा। आरंभ में यह एक नवीन प्रयोग के तौर पर किया जा रहा था परंतु बच्चे व उनके परिवार के साथ स्कूल के द्वारा भी इसे हाथों हाथ लिया गया और इसे सफल प्रयोग माना गया। पाठ्यक्रम के अनुसार सीखने—सिखलाने की कवायद फिर से होने लगी। शिक्षक पाठ्यक्रम के अनुसार कभी विडीयो बनाकर तो कभी जूम एप पर विद्यार्थियों को शिक्षा प्रदान करने लगे। हमें यह मानने में किसी भी प्रकार से गुरेज नहीं है कि हालात सामान्य होने तक ऑनलाइन शिक्षण पद्धति एक मजबूत विकल्प के तौर पर सामने आई है। तकनीकी रूप से कुछ व्यवधान के बावजूद बच्चों के शिक्षण को सतत क्रियाशील रखने के लिए ऑनलाइन शिक्षण पद्धति ने कोरोना संकट के निराशा भरे माहौल में एक आशा की किरण है, एक राहत भरी खबर है।

कोरोना संकट में जब पूरा भारत घर में ही रहने को मजबूर था, भारत सरकार ने दूरदर्शन के माध्यम से हमारे पौराणिक ग्रन्थों पर आधारित धारावाहिकों का पुनर्प्रसारण कराया। रामायण और

महाभारत जैसे धारावाहिकों की रिकोर्ड टीआरपी से पता चलता है कि बच्चों को इसका बहुत फायदा मिला है। बच्चे हमारे सांस्कृतिक इतिहास को जान पाए। राम—कृष्ण जैसे महानायकों के जीवन चरित से न्याय—अन्याय, धर्म—अधर्म, स्वार्थ—परमार्थ के भेद को

समझ पाए। हर संकट कुछ नया करने का अवसर भी देती है और यह यहां दिख भी रहा है। कोरोना के संकट ने हमारे रोजमर्रा की जिंदगी को गहरे स्तर तक प्रभावित किया है। तमाम दुकानें, रेस्त्रां, आदि बंद हैं। जहां तक बच्चों की बात है तो जिन बच्चों को कल तक सिर्फ बाहर के खाने की चाहत और आदत थी वो अब घर पर बने खाने को खा रहे हैं। इस तरह से बच्चों के खान—पान की आदत को सुधारने का एक अच्छा अवसर प्राप्त हुआ है। कल तक बच्चों को अपने माता—पिता से बहुत ज्यादा समय नहीं मिल पाता था, परंतु अभी माता—पिता बच्चों के साथ चौबीस घंटे रह रहे हैं। यह माता—पाता और बच्चे, देने के लिए मील का पत्थर साबित हो सकता है। इस समय का भरपूर उपयोग करना चाहिए। लेकिन यहां यह भी कहना जरुरी है कि ऐसा देखा जा रहा है कि लॉक डाउन में घरेलू हिंसा की घटनाओं में वृद्धि हुई है। घर में पति—पत्नी या परिवार के अन्य सदस्यों के बीच तनाव के मामले बढ़े हैं। बच्चों पर इनका बेहद गहरा प्रभाव पड़ता है। पहले से ही कोरोना के भय से ग्रस्त बाल मनोविज्ञान के लिए माता—पिता के झगड़े अत्यंत दुखदायी होते हैं। घर के अभिभावकों को इस पर गंभीरता से विचार करने की जरूरत है।

देश का बचपन, देश का भविष्य है। जब तक हालात सामान्य नहीं हो जाते तब तक हमें अपने बच्चों का बहुत ध्यान से देखभाल करना होगा। उनकी शिक्षा, उनके स्वास्थ्य का बहुत ध्यान रखना होगा। उनके कोमल मनोभाव में आने वाले परिवर्तनों को बारीकी से समझना होगा। एक समग्र रणनीति से कोरोना जैसी महामारी से अपने भविष्य को बचाना होगा। हम यह देख चुके हैं कि इस वैश्विक महामारी में हमने कुछ ऐसे कदम उठाए हैं जो हमारे भविष्य की नींव को मजबूत करने में सहायक है। विषम परिस्थितियों में भी समय का बेहतर सदुपयोग करने की सीख हमने अपने बच्चों को दी है। भारतीय इतिहास व संस्कृति की सकारात्मक बातों से बच्चों को लाभान्वित करने का प्रयास किया गया। समग्रता में यह कहा जा सकता है कि कोरोना जैसी वैश्विक महामारी से जूझते हुए हमें एक बेहतर कल की निर्माण करने के प्रयास को प्रभावी बनाना होगा और इस प्रयास का एक बड़ा हिस्सा बच्चों के लिए होगा। बच्चों की चंचलता, उनके उल्लास, उनकी मासूमियत को हमें हर हाल में सहेज कर रखना होगा ताकि जब पार्क—बगीचे—स्कूल फिर से खुलेंगे तो ये बच्चों की धमाचौकड़ी और शोरगुल से फिर से गुलजार हो सकें। इसलिए जब तक कोरोना महामारी का प्रकोप है तब तक हमें भी मुस्तैदी के साथ इसका सामना करना है, अपने वर्तमान को बचाते हुए अपने भविष्य को संरक्षित भी करना है।

प्रधान कार्यालय, राजभाषा विभाग

ਕਿੰਜਲ ਬਾਂਸਲ

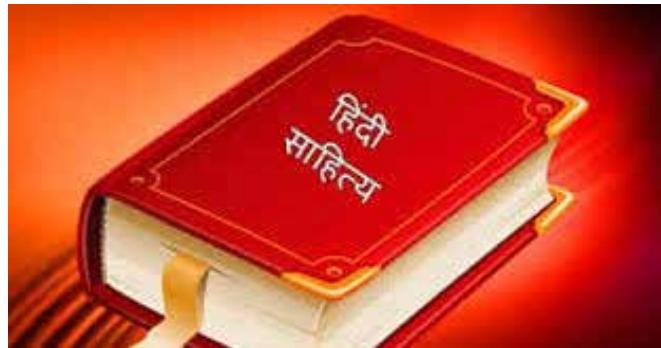
ਵਰਤਮਾਨ ਸਦੀ ਕੀ ਚੁਨੌਤਿਆਂ ਔਰ ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ्य

ਜੀ ਵਨ ਕੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਔਰ ਸਾਹਿਤਿਕ ਪ੍ਰਤਿਕ੍ਰਿਯਾ ਮੋਂ ਨਿਕਟ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਆਜ ਕਾ ਸਾਹਿਤਿਕ ਭੀ ਹਮਾਰੇ ਸਮਾਂ ਕੇ ਯਥਾਰਥ ਕੋ ਉਭਾਰੇ ਕਾ ਪ੍ਰਯਾਸ ਕਰ ਰਹਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਛ ਵਰ්਷ਾਂ ਮੋਂ ਤਕਨੀਕ ਤਥਾ ਸੂਚਨਾ ਕ੍ਰਾਂਤਿ ਕੇ ਕ੍਷ੇਤਰ ਮੋਂ ਜੋ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੁਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂਨੇ ਮਨੁ਷ਾਂ ਕੀ ਬਾਹਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਕੇ ਸਾਥ—ਸਾਥ ਤਿਤਨ ਕੀ ਭੀ ਝਾਕੜੀ ਦਿਇਆ ਹੈ। ਫਲਤ: ਸਾਹਿਤਿਕ ਖੇਮੇ ਮੋਂ ਆਜ ਯਹ ਚਿੰਤਾ ਕਾ ਵਿ਷ਯ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤਿਕ ਕੇ ਸ਼ਤਰ ਮੋਂ ਕੁਛ ਗਿਰਾਵਟ ਸੀ ਆਈ ਹੈ। ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਯਹ ਵਿ਷ਯ ਪਹਲੀ ਬਾਰ ਤਡਾਯਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿਧੋਂਕਿ ਯਹ ਵਿ਷ਯ ਸਾਹਿਤਿਕ ਸੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ, ਫਲਾਂ, ਸਵੇਦਨਾਓਂ ਏਵਾਂ ਆਸਾਓਂ ਸੇ ਜੁਡਾ ਹੁਏ ਹੈ। ਇਸੀਲਿਏ ਮਨੁ਷ਾਂ ਕੀ ਬਾਰ—ਬਾਰ ਐਸੇ ਵਿਸ਼ਾਂ ਔਰ ਬਹਸ ਮੋਂ ਤਤਰਨਾ ਔਰ ਭਾਗ ਲੇਨਾ ਪਢਤਾ ਹੈ।

ਸਾਹਿਤਿਕ ਅਨੁਰਾਗਿਆਂ ਕੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਆਜ ਪ੍ਰਾਯ: ਸਭੀ ਲੇਖਕ ਬੇਹਤਰ ਲੇਖਨ ਕੀ ਅਪੇਕ਼ਾ ਆਤਮ—ਪ੍ਰਚਾਰ ਮੋਂ ਜ਼ਧਾਦਾ ਰਮ ਗਏ ਹਨ। ਨਿਤ ਨਵੀਨ ਸਾਹਿਤਿਕ ਪੁਸ਼ਟਕਾਂ ਕੀ ਵਿਸ਼ੇਚਨ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਪਰਤੁ ਤਨਮੋਂ ਸੇ ਕਿਤਨੇ ਕਾਲ ਕੇ ਕਪਾਲ ਪਰ ਅਪਨਾ ਨਾਮ ਅੰਕਿਤ ਕਰਾਨੇ ਮੋਂ ਸਫਲ ਹੋ ਪਾਤੇ ਹਨ ਯਹ ਆਨੇ ਵਾਲਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਬਤਾਏਗਾ। ਕਿਆ ਕਿਸੀ ਪ੍ਰੇਮਚੰਦ, ਨਿਰਾਲਾ ਨੇ ਅਪਨੀ ਪੁਸ਼ਟਕਾਂ ਕੀ ਵਿਸ਼ੇਚਨ ਕੀ ਲਿਏ ਚਿੰਤਨੀਅ ਪ੍ਰਯਾਸ ਕਿਯਾ ਥਾ? ਕਿਸੀ ਭੀ ਰਚਨਾਕਾਰ ਕੀ ਸਫਲਤਾ ਕੀ ਲਿਏ ਸੌਲਿਕਤਾ ਤਥਾ ਵਿਵਿਧਤਾ ਅਨਿਵਾਰੀ ਹੈ।

ਆਜ ਬਹੁਤ ਸੇ ਲੇਖਕ ਵਿਸ਼ਿ਷ਟਤਾ ਕੀ ਨਾਮ ਪਰ ਅਮੇਰਿਕੀ ਤਥਾ ਯੂਰੋਪੀਅ ਸਾਹਿਤਿਕ ਕੀ ਜੂਠਨ ਕੀ ਸੌਲਿਕ ਕਰਾਰ ਦੇਤੇ ਹਨ ਦੇਖੇ ਜਾਤੇ ਹਨ। ਕੁਛ ਸਾਹਿਤਿਕਾਕਾਰ ਸ਼ੀਘ੍ਰ ਹੀ ਬੱਡੇ ਸਾਹਿਤਿਕਾਕਾਰਾਂ ਕੀ ਜਮਾਤ ਮੋਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣੇ ਕੀ ਲਿਏ ਜੋੜ—ਤੋੜ ਬੈਠਾਤੇ ਦੇਖੇ ਜਾਤੇ ਹਨ। ਇਸਮੋਂ ਸੀਡਿਆ ਕੀ ਭੂਸਿਕਾ ਭੀ ਕੁਛ ਆਪਤਿਜਨਕ ਹੈ। ਸੀਡਿਆ ਜਿਸੇ ਚਾਹੇ ਤਿਸੇ ਸਿਰ ਆੱਖਾਂ ਪਰ ਬਿਠਾ ਦੇਤਾ ਹੈ ਔਰ ਚਾਰ ਦਿਨ ਮੋਂ ਹੀ ਵਹ ਲੇਖਕ ਕੁਛ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਜ਼ਾਂ ਕੀ ਚੰਦ ਟਿੱਪਣਿਆਂ ਕੇ ਬੂਤੇ ਪਰ ਸਾਹਿਤਿਕ ਕ੍਷ੇਤਰ ਮੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਾ, ਨਿਦਾ ਯਾ ਵਿਵਾਦ ਕੇ ਜ਼ਰਿਏ ਕਮ ਸੇ ਕਮ ਚੰਚਾ ਕੀ ਵਿ਷ਯ ਤੋਂ ਹੀ ਹੀ ਜਾਤਾ ਹੈ।

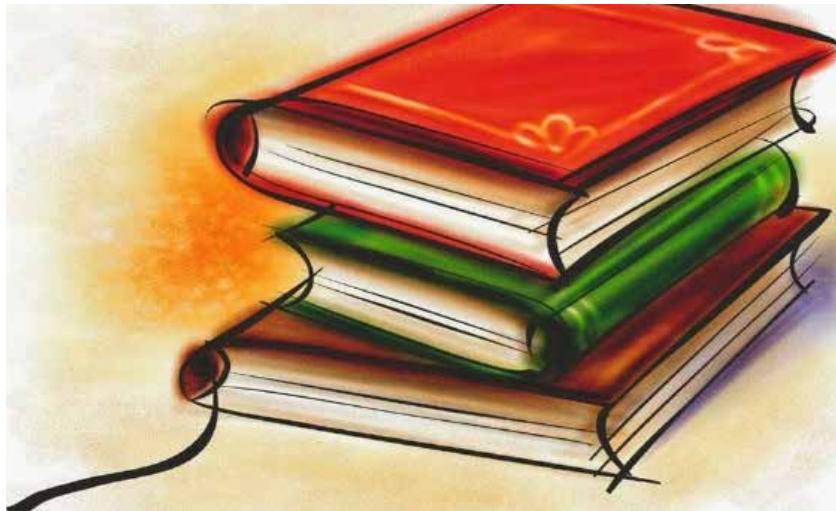
ਚਿੰਤਾ ਕੀ ਏਕ ਔਰ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਕੀ ਅਧਿਕਾਂਸ਼ ਪੱਤਰ ਏਵਾਂ ਪਤਿਕਾਏ

ਸਾਹਿਤਿਕ ਰਾਜਨੀਤਿ ਕੇ ਦੁ਷ਚਕ ਮੋਂ ਫਾਂਸ ਗਏ ਹਨ। ਤਨਮੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਤਨਕੇ ਵਿਚਾਰ ਤਥਾ ਤਨਕੇ ਸੰਪਾਦਕੀਅ ਇਸੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਰਾਗ—ਫਲਾਂ ਕੀ ਪ੍ਰਤਿਫਲਨ ਕਰਤੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਤਿਕ ਜੋ ਸਮਰਸਤਾ ਕੀ ਪਰਿਆਧ ਹੈ, ਵਹ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਾਂਵ—ਪੇਚ ਕੀ ਕਾਰ੍ਯਸਾਲਾ ਬਨ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ ਸਾਹਿਤਿਕ ਆਂਦੋਲਨਾਂ ਤਥਾ ਖੇਮੇਬਾਂਦੀ ਸੇ ਸਾਹਿਤਿਕ ਨਿ਷ਕ ਮੂਲਧਾਂਕਨ ਮੋਂ ਵਧਾਨ ਉਪਸਥਿਤ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸੇ ਸੰਪਾਦਕ ਭੀ ਰਾਜਨੀਤਿ ਕੇ ਚਲਤੇ ਯਹ ਕਹਕਰ ਰਚਨਾਏ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦੇਤੇ ਹਨ ਕਿ ਪਤਿਕਾ ਕੀ ਅਨੁਰੂਪ ਰਚਨਾਏ ਭੇਜੋ। ਕੁਛ ਪੱਤਰ—ਪਤਿਕਾਓਂ ਨੇ ਤੋ ਵਿ਷ਯ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਸੰਬੰਧੀ ਬਾਕਾਯਦਾ ਘੋਸ਼ਣਾ—ਪੱਤਰ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਏ ਹਨ। ਰਚਨਾਏ ਯਦਿ ਪੱਤਰ—ਪਤਿਕਾਓਂ ਕੀ ਘੋਸ਼ਣਾ—ਪੱਤਰ ਕੀ ਅਨੁਰੂਪ ਲਿਖੀ ਜਾਏਂਗੀ ਤੋ ਸਾਹਿਤਿਕ ਕੀ ਉਦੇਸ਼ਿਤ ਹੋ ਜਾਏਗਾ।

ਪਹਲੇ ਪਤਰਾਂ ਕੀ ਸੰਪਾਦਕੀਅ ਪ੃ਥਿਵੀ ਕਿਸੀ ਭੀ ਲੇਖਕ ਕੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨੇ ਕੀ ਮਾਧਿਅਮ ਹੁਏ ਕਰਤੇ ਥੇ। ਆਜ ਹਿੰਦੀ ਕੀ ਸਾਹਿਤਿਕ ਪਤਰਾਂ ਕੀ ਸੰਪਾਦਕੀਅ ਪ੃ਥਿਵੀ ਪਰ ਛਹਨੇ ਵਾਲੇ ਲੇਖਾਂ ਔਰ ਲੇਖਕਾਂ ਪਰ ਦ੃ਸ਼ਟਿ ਢਾਲੋਂ ਤੋ ਏਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸ਼ਖ਼ਸ਼ਟ ਦ੃ਸ਼ਟਿਗੇਚਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ ਸਾਹਿਤਿਕ ਕ੍਷ੇਤਰਾਂ ਮੋਂ ਬ੍ਰਾਂਡ ਬਨ ਚੁਕੇ ਲੇਖਕਾਂ ਕੀ ਮੀਡ ਬਢਾਵੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਨ ਪ੃ਥਿਵੀ ਪਰ ਤਜ਼ੀਹੀਂ ਦੋ—ਚਾਰ ਬ੍ਰਾਂਡਾਂ ਕੀ ਨਾਮ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਤੇ ਹਨ, ਜਬਕਿ ਹਿੰਦੀ ਮੋਂ ਅਚਾਨਕ ਲਿਖਨੇ ਵਾਲਾਂ ਕੀ ਕਸੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤਿਕ ਕੀ ਸ਼ਤਰ ਵਿਸ਼ਾ ਸੇ ਜੁਡਾ ਏਕ ਔਰ ਮਹਤਵਪੂਰ੍ਣ ਪਹਲੂ ਹੈ ਔਰ ਵਹ ਹੈ— ਜੋ ਬ੍ਰਾਂਡ ਨਹੀਂ ਬਨ ਪਾਏ ਹਨ, ਤਨ ਸਾਹਿਤਿਕਾਕਾਰਾਂ ਕੋ

प्रकाशक नहीं मिलते। हिंदी साहित्य के विषय में प्रायः यह दुष्प्रचार किया जाता है कि इनका पाठक वर्ग बहुत सीमित है।

आज बहुत से नौकरशाह भी साहित्य सृजन के माध्यम से लोकप्रियता पाने का प्रयास करते दिखते हैं जिनमें से एक दो अपवादों को छोड़कर शेष का लक्ष्य स्वयं को बुद्धिजीवी स्तर की करार में शामिल करना होता है और जाहिर—सी बात है ऐसे लोगों के पास वित्तीय संसाधनों की भी कमी नहीं होती। उनकी पुस्तकें पूरी साज—सज्जा के साथ प्रकाशित होती हैं जबकि सामान्य रचनाकार के संदर्भ में साहित्यक प्रकाशक सदैव व्यवसायिक हानि का जिक्र करते देखे जाते हैं। इन प्रकाशकों को यह ध्यान रखना चाहिए कि प्रकाशन व्यवसाय अवश्य है, मगर साहित्य से संबंधित व्यवसाय और साहित्य का व्यापार एक सीमा तक ही किया जा सकता है।

इन कड़ी सच्चाइयों से जूझने के बाद भी हिंदी साहित्य के स्तर को लेकर निराशा और अवसाद में डूबने का कोई विशेष कारण दृष्टिगोचर नहीं होता है। बीसवीं सदी के आरम्भ में भला किसने यह कल्पना की थी कि साहित्य में प्रेमचंद, प्रसाद निराला जैसी प्रतिभाओं का विस्फोटन होगा? प्रथ्यात उर्दू लेखक जोगिन्दर पाल कहते हैं कि कोई भी रचना वलासिक बनती ही तब है जब बरसों तक लोग उस रचना को पढ़ते रहें और अपने अर्थ देते रहें।

रचनाकारों से निवेदन

बैंक के प्रधान कार्यालय, राजभाषा विभाग द्वारा प्रकाशित की जा रही हिंदी गृह-पत्रिका "राजभाषा अंकुर" में प्रकाशन हेतु रचना भेजते समय कृपया अपना फोटो तथा रचना के अंत में अपना नाम, शाखा / कार्यालय का पूरा पता, मोबाइल नंबर तथा अपने बैंक का खाता संख्या (14 अंकों का) भी अवश्य लिखें। बैंक से सेवानिवृत्त स्टाफ सदस्य रचना भेजते समय उपरोक्त के अतिरिक्त अपने घर का पता तथा अपना पैन नं. (PAN No.) भी अवश्य भेजें।

आंचलिक कार्यालय ग्रन्थालय

मुख्य संपादक

ਸੇਵਾਨਿਵ੃ਤਿ

ਬੈਂਕ ਕੇ ਮਹਾਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਜੀਵ ਰਾਵਤ ਨੇ ਵਰ਷ 1983 ਮੋਂ ਪੰਜਾਬ ਏਣਡ ਸਿੰਘ ਬੈਂਕ ਸ਼ਾਖਾ ਬੜੋਦਰਾ ਮੋਂ ਪਹਿਲੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕੇ ਰੂਪ ਮੋਂ ਅਪਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ ਯਾਤਰਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਕੀ ਥੀ। 37 ਵਰ਷ ਕੀ ਬੈਂਕਿੰਗ ਸੇਵਾ ਕੇ ਦੌਰਾਨ ਵੇ ਵਿਭਿੰਨ ਮਹਤਵਪੂਰਣ ਪਦਾਂ ਪਰ ਪਦੋਨਨਤ ਹੋਤੇ ਹੋਏ ਮਹਾਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕੇ ਪਦ ਸੇ ਦਿਨਾਂਕ 30.06.2020 ਕੋ ਸੇਵਾਨਿਵ੃ਤ ਹੋਏ। ਅਪਨੇ ਸ਼ੁਦੁ, ਸ਼ਾਂਤ ਸ਼ਵਭਾਵ ਤਥਾ ਸਮਰਪਿਤ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਕੇ ਲਿਏ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਜੀਵ ਰਾਵਤ ਜੀ ਬੈਂਕ ਮੋਂ ਸਦੈਵ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਰਹੇ।

ਬੈਂਕ ਕੀ ਮਹਾਪ੍ਰਬੰਧ ਮਹੋਦਿਆ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਚਦੇਵ ਦਿਨਾਂਕ 30.06.2020 ਕੋ ਬੈਂਕ ਸੇਵਾ ਸੇ ਸੇਵਾਨਿਵ੃ਤ ਹੁੰਈ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸਚਦੇਵ ਨੇ 29.04.1983 ਕੋ ਅਪਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ ਯਾਤਰਾ ਆਈਬੀਡੀ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਦਿਲ੍ਲੀ ਮੋਂ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕੇ ਪਦ ਪਰ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਕੀ ਥੀ। ਇਸਕੇ ਬਾਦ ਵੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਦਾਂ ਪਰ ਕਾਰ੍ਯ ਕਰਤੇ ਹੋਏ ਮਹਾਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕੇ ਪਦ ਤਕ ਪਦੋਨਨਤ ਹੁੰਈ। ਪੰਜਾਬ ਏਣਡ ਸਿੰਘ ਬੈਂਕ ਮੋਂ ਵੇ ਅਥ ਤਕ ਏਕਮਾਤਰ ਮਹਿਲਾ ਮਹਾਪ੍ਰਬੰਧਕ ਰਹੀ ਹੈ।

ਜੀਵਨ ਕੇ ਨਾਲ ਅਧਿਆਤ ਕੀ ਗੁਰੂਆਤ ਕੇ ਲਿਏ ਹਮਾਰੇ ਦੋਨੋਂ ਪ੍ਰੇਦਾਨਾਤਮਕਤਾਵਾਂ ਕੋ ਬਹੁਤ-ਬਹੁਤ ਬਧਾਈ। ਸਾਥ ਹੀ ਜੂਨ 2020 ਤਿਮਾਹੀ ਮੋਂ ਸੇਵਾਨਿਵ੃ਤ ਬੈਂਕ ਪਹਿਲਾਂ ਕੇ ਅਵਧੀ ਸਾਥਿਯਾਂ ਕੋ ਗੁਭਕਾਮਨਾਏ। ਬੈਂਕ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਸਭੀ ਕੇ ਸ਼ਵਲਥ, ਸਮੂਫ ਏਂਵਾਂ ਤਜ਼ਵਲ ਸੇਵਾਨਿਵ੃ਤ ਜੀਵਨ ਕੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਤਾ ਹੈ।

- ਗੁਭਕਾਮਨਾਓਂ ਸਹਿਤ
ਪੰਜਾਬ ਏਣਡ ਸਿੰਘ ਬੈਂਕ

ਕਾਵਿ-ਮੰਜੂ਷ਾ

ਜਿੰਦਗੀ ਆਜ ਜਿੰਦਾਬਾਦ ਹੋ ਗई ਹੈ।

- ਡਾਂਕੋ. ਕੌਣਸ਼ਲੇਨਕ ਕੁਮਾਰ

ਆਜ ਨਿਕਲਾ ਜਾਬ ਸਡਕ ਪਰ
ਦੇਖਾ ਸਡਕੇ ਆਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈਂ
ਮੌਤ ਕੇ ਸਾਥੇ ਸੇ ਲਭਤੇ—ਲਭਤੇ
ਜਿੰਦਗੀ ਆਜ ਜਿੰਦਾਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਜ਼ਾ ਹੈ ਹਮਾਰਾ, ਜਿੰਦਗੀ ਕੋ ਬਚਾਨੇ ਕਾ
ਹਰ ਟੂਟੇ ਆਂਸ਼ਿਆਨੇ ਕੋ ਫਿਰ ਸੇ ਬਚਾਨੇ ਕਾ
ਉਮੀਦਿੰਦੇ ਫਿਰ ਸੇ ਆਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ
ਜਿੰਦਗੀ ਆਜ ਜਿੰਦਾਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਦੇਖਾ ਜੋ ਹਮਨੇ, ਭੂਲ ਨਹੀਂ ਸਕਤੇ
ਕਾਟੇ ਜੋ ਵੇਂ ਦਿਨ, ਭੂਲ ਨਹੀਂ ਸਕਤੇ
ਉਦਾਸ ਦਿਨ, ਸਹਸੀ ਵੇਂ ਕਾਲੀ ਰਾਤੋਂ
ਵੋ ਲੰਬਾ ਲੱਕਡਾਉਨ, ਭੂਲ ਨਹੀਂ ਸਕਤੇ
ਲੇਕਿਨ ਹਮ ਫਿਰ ਸੇ ਚਲੋਂਗੇ ਸਾਥੀ
ਸੋਚ ਐਸਾ, ਜਿੰਦਗੀ ਮੁੱਖੂਰਾਈ ਹੈ।

ਨਿਕਲ ਪੜੇ ਜਾਬ ਹਮ ਸਥਾਨ ਏਕਸਾਥ
ਖੌਫ ਨੇ ਫਿਰ ਸੇ ਮੁੱਹ ਕੀ ਖਾਈ ਹੈ।
ਜਿੰਦਗੀ ਆਜ ਜਿੰਦਾਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।
ਜਿੰਦਗੀ ਆਜ ਜਿੰਦਾਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।
ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਰ्यਾਲਿਆਂ, ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ

ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਰ्यਾਲਿਆਂ, ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ

ਮੇਰੇ ਬਾਊਜੀ

- ਡਾਂਕੋ. ਨੀਲੂ ਪਾਰਕ

ਲੰਬੇ ਤੱਚੇ, ਸਾਂਵਲੇ ਸਲੋਨੇ ਮੇਰੇ ਬਾਊਜੀ,
ਮੁਝਿਕਲ ਸੇ ਮੁਝਿਕਲ ਘੜੀ ਮੇਂ ਭੀ ਹਮੇਸ਼ਾ
ਧੀਮੇ ਸੇ ਮੁੱਖੂਰਾਤੇ ਬਾਊਜੀ,
ਸਥ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਐਸਾ ਕਹ ਹਮੇਂ
ਸਦਾ ਢਾਫ਼ਸ ਬੰਧਾਤੇ ਬਾਊਜੀ
ਕਠਿਨ ਪਰਿਸ਼ਰਮ, ਬੁਦਿਮਾਨੀ ਸੇ
ਸ਼ਵਾਵਲੰਬੀ, ਸ਼ਵਾਮਿਮਾਨੀ, ਕਰਤਵ ਪਥ ਪਰ
ਨਿਰਨਤਰ ਆਗੇ ਬਢਤੇ ਮੇਰੇ ਬਾਊਜੀ।

ਬਚਪਨ ਮੇਂ ਕਂਧਾਂ ਪਰ ਝੂਲਾਤੇ,
ਸਾਇਕਿਲ ਕੀ ਛੋਟੀ ਗਈ ਪਰ ਬਿਠਾਕਰ
ਦੂਰ ਤਕ ਸੈਰ ਕਰਾਤੇ ਬਾਊਜੀ
ਸੋਤੇ ਸੇ ਭੀ ਹਮੇਂ ਉਠਾਕਰ
ਰਾਤ ਕੋ ਦੂਧ ਪਿਲਾਤੇ ਬਾਊਜੀ
ਸਥਕੇ ਸਾਥ ਮਿਲ ਬੱਟਕਰ ਖਾਨੇ ਕਾ
ਹਮੇਂ ਸਦਾ ਪਾਠ ਪਢਾਤੇ ਬਾਊਜੀ।

ਸ਼ਿਕਸ਼ਾ ਹੈ ਜੁਝੀ ਸਦਾ ਸਿਖਾਤੇ
ਦੇਰ ਰਾਤ ਤਕ ਹਮੇਂ ਪਢਾਤੇ
ਕੁਛ ਕਰ ਲੇਤੇ ਤੋ ਇਨਾਮ ਦੇਤੇ
ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਤੇ ਤੋ ਸਮਝਾਤੇ
ਕਭੀ ਗੁਸ਼ੇ ਤੋ ਕਭੀ ਪਾਰ ਸੇ
ਜੀਵਨ ਕਾ ਹਰ ਪਾਠ ਪਢਾਤੇ
ਪਿਤਾ ਕੇ ਸਾਥ ਸ਼ਿਕਾਕ ਕਾ ਭੀ
ਬਖੂਬੀ ਪਾਰਟ ਨਿਭਾਤੇ ਬਾਊਜੀ।

ਤੁਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੱਧ ਨ ਪਾਤੀ
ਬਿਮਾਰੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰੋਕ ਨ ਪਾਤੀ
ਅਪਨੇ ਪਰਾਏ ਕੇ ਮੇਦ ਸੇ ਊਪਰ
ਸਥਕੋ ਅਪਨਾਤੇ,
ਪਰਮਾਰਥ ਕੇ ਪਦ ਪਰ ਚਲਾਤੇ
ਕਭੀ ਨ ਥਕਾਂਦੇ ਮੇਰੇ ਬਾਊਜੀ।
ਨ ਹੋਕਰ ਭੀ, ਅਥੁ ਭੀ ਰਹਾਂਦੇ
ਮਨ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਬਾਊਜੀ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਰਾਲਿਆਂ, ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ

हमें इन

आज समस्त विश्व कोविड-19 महामारी से ब्रह्मस्त है और हमारा देश भारत भी इससे अछूता नहीं रह पाया है। जहाँ डॉक्टर, नर्स तथा पैरामेडिकल सेवाएं देकर ग्राहकों को लाभान्वित किया है बल्कि अन्य सेवाओं द्वारा भी अपनी जिम्मेदारी पूर्ण तन्मयता से निभा रहा है। इस संकट की घड़ी में प्रशिक्षणार्थीयों की सहायता से मास्क बनाने का काम पूरा किया जिसे आरसेटी डायरेक्टर द्वारा स्थानीय विकित्सालयों, सिपिल अस्पतालों, रेड कार्यालय भोपाल ने भी गरीब लोगों में भोजन वितरित किया। किसी ने धन से तो किसी ने अन्न से और किसी ने मन से बैंक कार्मिकों ने

ਪਦ ਗਰ੍ਵ ਹੈ

ਸਟਾਫ, ਸਫਾਈ ਕਰਮਚਾਰੀ ਇਸ ਮਹਾਮਾਰੀ ਸੇ ਲਡਨੇ ਮੌਂ ਅਹਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ ਵਹੀਂ ਬੈਂਕਿੰਗ ਸਟਾਫ ਨੇ ਭੀ ਨ ਕੇਵਲ ਕਾਰਾਲਿਯ / ਸ਼ਾਖਾ ਮੌਂ ਅਪਨੀ ਆਵਥਿਕ ਹਮਾਰਾ ਬੈਂਕ ਏਂਵੇਂ ਸਟਾਫ ਸ਼ਵਸ਼੍ਯ ਭੀ ਅਪਨੇ ਸਤਰ ਪਰ ਇਸ ਸੁਹਿਮ ਮੌਂ ਜੁਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਸ਼ਵ-ਰੋਜਗਾਰ ਪ੍ਰਸ਼ਿਕਾਣ ਸਾਂਥਾਨ (ਆਰਸੇਟੀ), ਲੁਧਿਆਨਾ ਨੇ ਅਪਨੇ ਕ੍ਰੋਸ ਸੀਨਿਯਰ ਸਿਟਿਜਨ ਹੋਮ, ਬਿਜਲੀ ਵਿਭਾਗ, ਮਜਦੂਰਾਂ ਏਂਵੇਂ ਸ਼ਾਖਾਓਂ ਮੌਂ ਆਨੇ ਵਾਲੇ ਆਮ ਜਨ ਕੋ ਭੀ ਮਾਸਕ ਕਾ ਵਿਤਰਣ ਕਿਯਾ ਗਿਆ। ਆਂਚਲਿਕ ਇਸ ਆਪਦਾ ਕੇ ਸਮਾਂ ਮੌਂ ਅਪਨੀ ਜਿਮੇਦਾਰਿਆਂ ਕੋ ਬਖੂਬੀ ਨਿਭਾਏ ਹਨ। ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਨ ਹਨ ਕੁਛ ਝਲਕਿਆਂ —

ਪ੍ਰਮੋਦ ਕੁਮਾਰ ਯਾਦਵ

ਮੌ

ਸਸਮ ਮੌਨ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਬਦਲਾਵ ਦਿਨ ਪਰ ਦਿਨ ਹੋਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀਨ ਚੁਨੌਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ ਹੈ ਕਿ ਹਮ ਇਸਕਾ ਨਿਵਾਰਣ ਕੈਂਸੇ ਕਰੋ। ਇਸ ਚੁਨੌਤੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਭੀ ਸਥਾਨ ਦੇ ਅਧਿਕ ਹਮ ਮਾਨਵ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ ਹੈ। ਹਮ ਅਪਨਾ ਸ਼ਵਾਰਥ ਪੂਰਾ ਕਰਨੇ ਦੀ ਲਿਏ ਬਿਨਾ ਸੋਚੇ ਸਮਝੇ ਪੇਡੀਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਲਗਾਤਾਰ ਕਰਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਯਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੇ ਕਿ ਇਸਦੀ ਦੁ਷ਖਭਾਵ ਕਿਥਾ ਹੋਗਾ। ਆਜ ਸੌਸਮ ਅਪਨਾ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਖੂਬ ਦਿਖਾ ਰਹਾ ਹੈ। ਹਮ ਅਪਨੇ ਦ੍ਰਾਵਾ ਬਨਾਈ ਗਈ ਸੁਵਿਧਾਓਂ ਮੈਂ ਅਪਨੀ ਮਰ੍ਜ਼ੀ ਦੇ ਬਦਲਾਵ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਲੇਕਿਨ ਕਿਥਾ ਹੋਗਾ ਹਮ ਨਿਧਤ ਦ੍ਰਾਵਾ ਨਿਰਵਿਤ ਵਿਵਰਥਾਓਂ ਮੈਂ ਭੀ ਅਪਨੇ ਹਿੱਸਾਬ ਦੇ ਫੇਰ-ਬਦਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਯਹ ਹਮਾਰੇ ਸਮਕਾਲੀਨ ਅਤਿ ਵਿਚਾਰਣੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਹਲ ਹਮੈਂ ਨਿਕਾਲਨਾ ਹੋਗਾ ਔਰ ਨਿਧਤ ਦੀ ਧਾਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੋ ਸੀਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੋਗਾ। ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਯਹੀ ਹੈ ਕਿ ਹਮ ਇਸਦੀ ਸਚਾਈ ਕੋ ਜਿਤਨਾ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕੇ ਉਤਨਾ ਜਲਦੀ ਸੀਵੀਕਾਰ ਕਰ ਇਸਦੀ ਸਮਾਨ ਕਰਨਾ ਸੀਖੋਂ ਤਾਕਿ ਪ੍ਰਕ੃ਤਿ ਹਮਾਰੇ ਸਾਥ ਕੁਸ਼ਲ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰੋ।

ਪ੍ਰਾਕ੃ਤਿਕ ਆਪਦਾਓਂ ਮੈਂ ਬਢੋਤਾਰੀ

ਅब ਪ੍ਰਾਕ੃ਤਿਕ ਆਪਦਾਓਂ ਮੈਂ ਬਢੋਤਾਰੀ ਲਗਾਤਾਰ ਹੋਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਚਾਨਕ ਆਂਧੀ ਆਨਾ, ਤੂਫਾਨ ਆਨਾ, ਸੂਖਾ ਪਡਨਾ, ਬਾਢ਼ ਆਨਾ ਔਰ ਕਿਸੀ ਵਿਨ ਸੌਸਮ ਬਰਸਾਤ ਹੋਨਾ। ਵਿਨ ਸੌਸਮ ਬਰਸਾਤ ਹੋਨਾ ਅਧੀਨ ਅਚਾਨਕ ਕਿਸੀ ਭੀ ਸੌਸਮ ਮੈਂ ਬਾਰਿਸ਼ ਹੋਨਾ, ਓਲਾ ਵ੃਷ਟਿ ਹੋਨਾ। ਯਹ ਹਾਲ ਦੀ ਕੁਛ ਵਰ਷ੀਆਂ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਅਧਿਕ ਹੋਨੇ ਲਗਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ 5/6 ਵਰ਷ੀਆਂ ਦੇ ਅਕਸਰ ਮਾਰਚ, ਅਪ੍ਰੈਲ, ਮਈ ਦੀ ਮਹੀਨੇ ਮੈਂ ਅਚਾਨਕ ਆਂਧੀ, ਤੂਫਾਨ, ਓਲਾ ਵ੃਷ਟਿ ਔਰ ਬਾਰਿਸ਼ ਹੋਨੇ ਲਗਤੀ ਹੈ। ਯਹ ਸਥਿਤੀ ਨਿਵਾਰਣ ਰੂਪ ਦੇ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਲਿਏ ਹਾਨਿਕਾਰਕ ਹੈ। ਇਸ ਸਮਾਵਾਂ ਦੀ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਤਥਾ ਆਸ ਦੀ ਪੇਡ ਫੂਲ ਯਾ ਦਾਨੇ ਲਿਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਮਾਵਾਂ ਦੀ ਬਾਰਿਸ਼ ਯਾ ਓਲਾ ਜਾਂਸੀ ਸਥਿਤੀ ਮੈਂ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰਫ ਦੇ ਪ੍ਰਾਵਹਣ ਸਾਂਤੁਲਨ ਲਗਾਤਾਰ ਅਨਿਯਮਿਤ ਹੋਤਾ ਜਾ ਰਹਾ ਹੈ ਯਦਿ ਇਸੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਦੇ ਵਾਨੋਂ ਕਿਸੀ ਕਟਾਈ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਤਾਂ ਦਿਨ ਦੀ ਵਰਤੀ ਪਰ ਜੀਵਨ ਜੀਨਾ ਦੁਭਰ ਹੋ ਜਾਏਗਾ।

ਪਰਿਵਰਣ

ਔਰ ਕੋਵਿਡ-19

ਮੁੜਾ ਅਪਦੰਨ

ਅਤ੍ਯਧਿਕ ਪੇਡੀਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਦੀ ਕਾਰਣ ਮੁੜਾ ਅਪਦੰਨ ਦਿਨ ਪਰ ਦਿਨ ਤੇਜ਼ੀ ਦੇ ਬਢਤਾ ਜਾ ਰਹਾ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਕਾਰਣ ਮਿਟੀ ਦੀ ਬਹਾਵ ਬਹੁਤ ਅਧਿਕ ਹੋਤਾ ਜਾ ਰਹਾ ਹੈ। ਯਹ ਏਕ ਗੱਭੀਰ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੃ਥਕੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੀ ਨਿਰਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਾਨ ਦੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਇਸ ਸਮਸਥਾ ਦੀ ਨਿਰਵਾਸ ਕਰਨਾ। ਇਸ ਦੀ ਕਾਰਣ ਮਿਟੀ ਦੀ ਸਾਂਗਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੁੜਾ ਸਾਂਗਹਿਤ ਨ ਹੋਨੇ ਦੀ ਕਾਰਣ ਪਰਿਵਰਣ ਦੀ ਦੁ਷ਖਭਾਵ ਪੱਧਰ ਰਹਾ ਹੈ। ਯਹੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਬਾਢ਼, ਭੂਸ਼ਖਲਨ, ਧੂਲ ਭਰੀ ਆਂਧੀ ਜਾਂਸੀ ਸਮਸਥਾਓਂ ਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਜੂਝਨਾ ਪੱਧਰ ਰਹਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦੀ ਸਤਾ ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਤਥਾ ਸ਼ਹਰੀ ਕੇਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਰਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸਦੀ ਕਾਰਣ ਪਰਿਵਰਣ ਦੀ ਉਪਹਾਸ ਹੋ ਰਹਾ ਹੈ ਨਿਵਾਰਣ ਦੀ ਰੂਪ ਦੇ ਯਥ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਏਕ ਵਰਗ ਦੀ ਵਿਕਿਤਿਆਂ ਦੀ ਵਿਵਰਣ ਦੀ ਪੱਖਿਆਂ ਦੀ ਲਿਏ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹਾਨਿਕਾਰਕ ਹੈ।

ਇਸਦੀ ਸਥਾਨੀ ਬਡਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਜਨਸੰਖਾ ਦੇ ਅਪਾਰ ਬਢੋਤਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਏਕ ਅਰਥ ਪਹੁੰਚਨੇ ਦੇ ਏਕ ਲਾਖ ਸਾਲ ਲਗ ਗਏ ਔਰ ਅਗਲੇ ਸਿਰਫ 100 ਸਾਲਾਂ ਦੇ 2 ਅਰਥ ਔਰ ਅਗਲੇ 50 ਸਾਲ ਦੇ ਮਤਲਬ 1970 ਦੀ ਦੁਗੁਨੀ ਹੋ ਕਰ 4 ਅਰਥ ਹੋ ਗਿਆ ਥੀ ਔਰ ਅਥ ਹਮ ਲਗਭਗ 8 ਅਰਥ ਹਨ। ਉਪਰੋਕਤ ਆਂਕਡੇ ਦੀ ਹਮ ਆਸਾਨੀ ਦੇ ਅਨਾਜਾ ਲਗ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਤਨੀ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਦੀ ਜਨਸੰਖਾ ਵੱਡੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਯਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਆਜ ਹਮੈਂ ਹਰ ਤਰਫ ਭਵਨ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤਿ ਦੀ ਪਿਖਾਈ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਕੇਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋ ਜਾਂ ਆਜ ਦੇ 20–25 ਵਰ਷ ਪੂਰ੍ਵ ਬਹੁਤ ਬਢੇ ਬਢੇ ਬਾਗੀਚੇ ਔਰ ਕੂਝ ਯੂਕਤ ਭੂਮਿ ਨਜ਼ਰ ਆਂਧੀ ਵਿੱਚ ਵਾਹਾਂ ਅਥ ਬਢੇ ਬਢੇ ਭਵਨ ਵਿੱਚ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਵਿਖਾਈ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸਦੀ ਕਾਰਣ ਪਰਿਵਰਣ ਦੀ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੋਤਾ ਜਾ ਰਹਾ ਹੈ। ਹਮ ਸਮਸਤ ਮਾਨਵ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀਨ ਅਨਿਯਮਿਤ ਹੋਣਾ ਜਾ ਰਹਾ ਹੈ ਯਦਿ ਇਸੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਦੇ ਵਾਨੋਂ ਕਿਸੀ ਕਟਾਈ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਤਾਂ ਦਿਨ ਦੀ ਵਰਤੀ ਪਰ ਜੀਵਨ ਜੀਨਾ ਦੁਭਰ ਹੋ ਜਾਏਗਾ।

ਸੇ ਵੁਕਾਰੋਪਣ ਕੀ ਓਰ ਅਗ੍ਰਸਰ ਹੋਨਾ ਹੋਗਾ। ਯਦਿ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਕਿਯਾ ਤੋ ਦਿਨ ਪਰ ਦਿਨ ਸਥਿਤੀ ਔਰ ਗੱਭੀਰ ਹੋਤੀ ਜਾਏਗੀ। ਜਲਵਾਹੁ ਸਾਂਤੁਲਿਤ ਰਹੇ ਇਸਕੇ ਲਿਏ ਹਮੇਂ ਸਚੇਤ ਹੋਨਾ ਪਢੇਗਾ।

ਵੁਕਾਂ ਕੇ ਅਤਿਧਿਕ ਕਟਾਈ ਕੇ ਕਾਰਣ ਪਰਿਆਵਰਣ ਕਾ ਦੋਹਨ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਸੇ ਹੋ ਰਹਾ ਹੈ ਜਿਸਕੇ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਕਾ ਸਤਰ ਭੀ ਨਿਰਾਂਤਰ ਬਢ ਰਹਾ ਹੈ ਜੋ ਹਮ ਸਥਾਨ ਕੇ ਜੀਵਨ ਕੇ ਲਿਏ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ। ਕਿਸੀ ਭੀ ਤਰਹ ਕਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ ਵਾਹੁ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਸਥਾਨ ਅਧਿਕ ਹੋ ਰਹਾ ਹੈ। ਪਰਿਆਵਰਣ ਕੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੋਨੇ ਕੇ ਕਾਰਣ ਸਥਾਨ ਅਧਿਕ ਵਾਹੁ ਪਰ ਵਿਪਰੀਤ ਅਸਰ ਪੱਧਰ ਰਹਾ ਹੈ। ਯਹ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਸੇ ਪ੃ਥਵੀ ਪਰ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਮਾਨਵ ਪ੍ਰਾਣੀ ਤਥਾ ਜੀਵ—ਜਾਨੂਰਾਂ ਕੇ ਲਿਏ ਨਿਕਟ ਭਵਿ਷ਾ ਮੌਜੂਦੇ ਏਕ ਖਤਰੇ ਕੀ ਘਟਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਸੇ ਹਮ ਸਥਾਨ ਕੇ ਇਸ ਸਮਸਥਾ ਸੇ ਨਿਪਟਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਅਤਿ ਗੱਭੀਰਤਾ ਸੇ ਕਾਰਘ ਕਰਨਾ ਹੋਗਾ।

ਪਰਿਆਵਰਣ ਪਰ ਕੋਵਿਡ-19 ਕਾ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਏਕ ਐਸੀ ਵੈਖਿਕ ਮਹਾਮਾਰੀ ਜੋ ਚੀਨ ਕੇ ਵੋਹਾਨ ਸ਼ਹਰ ਸੇ ਦਿਸੰਬਰ 2019 ਮੌਜੂਦੇ ਨਿਕਲਤੀ ਔਰ ਆਜ ਕੇ ਸਮਾਂ ਮੌਜੂਦੇ ਵਿਖਵ ਕੇ ਛੋਟੇ ਬਡੇ ਲਗਭਗ 200 ਦੇਸ਼ਾਂ ਕੋ ਅਪਨੇ ਚਪੇਟ ਮੌਜੂਦੇ ਲਿਆ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਮੌਜੂਦੇ ਭੀ ਇਸ ਕੋਰੋਨਾ ਨਾਮਕ ਬੀਮਾਰੀ ਨੇ ਅਪਨਾ ਵਿਕਰਾਲ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਲਗਭਗ 1 ਕਰੋੜ 32 ਲਾਖ ਲੋਗ ਸਾਂਕਰਮਿਤ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ ਔਰ 5 ਲਾਖ 75 ਹਜ਼ਾਰ ਸੇ ਅਧਿਕ ਲੋਗ ਅਪਨੀ ਜਾਨ ਗੰਵਾ ਚੁਕੇ ਹਨ ਔਰ ਇਸਕਾ ਕਹਰ ਅਭੀ ਬਦਸ਼ਤੂਰ ਜਾਰੀ ਹੈ ਯਹ ਆਂਕੜਾ ਕਹਾਂ ਜਾਕੇ ਥਮੇਗਾ ਅਭੀ ਇਸਕੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨਾ ਭੀ ਮੁਖਿਕਲ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਬੀਮਾਰੀ ਨੇ ਜਨ ਜੀਵਨ ਪੂਰੀ ਤਰਹ ਸੇ ਅਸਤ—ਵਾਲੀ ਕਾਰਣ ਕੇ ਵਿਖਵ ਕੇ ਉਦਾਰੀਕਰਣ ਕੇ ਦੌਰ ਮੌਜੂਦੇ ਪਰਿਆਵਰਣ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਸੇ ਵੈਖਿਕਿਕਰਣ ਵ ਉਦਾਰੀਕਰਣ ਕੇ ਦੌਰ ਮੌਜੂਦੇ ਪਰਿਆਵਰਣ ਕਾ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਸੇ ਦੋਹਨ ਕਿਯਾ ਜਾ ਰਹਾ ਹੈ। ਜਬ ਯਹ ਕੋਰੋਨਾ ਵਾਧਰਸ ਤੇਜ਼ੀ ਸੇ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਮੌਜੂਦੇ ਪਸਾਰਨੇ ਲਗਾ ਤਬ ਤਮਾਮ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਲੱਕੜਾਉਨ ਕੀ ਪ੍ਰਕਿਧਾ ਅਪਨਾਈ ਇਸਦੇ ਲੋਗਾਂ ਕੇ ਘਰਾਂ ਸੇ ਨਿਕਲਨਾ ਬੰਦ ਹੋਨੇ ਲਗਾ ਔਰ ਸੱਤੱਕੇ, ਬਜਾਰ, ਵਿਦਾਲਿਆ, ਮਹਾਵਿਦਾਲਿਆ, ਖੇਲ, ਹੋਟਲ ਯਾਤਾਯਾਤ ਕੇ ਤਮਾਮ ਸਾਧਨ ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਕੇ ਲਿਏ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਏ ਗਏ। ਜਿਸਕੇ ਕਾਰਣ ਪਰਿਆਵਰਣ ਮੌਜੂਦਾ ਸੁਧਾਰ ਹੋਨੇ ਲਗਾ ਔਰ ਇਸਕੀ ਵਜ਼ਹ ਸੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਕੇ ਸਤਰ ਮੌਜੂਦਾ ਸੁਧਾਰ ਹੋਨੇ ਲਗਾ ਹੈ। ਹਰ ਤਰਹ ਕਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਚਾਹੇ ਵਾਹੁ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਹੋ ਜਲ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਹੋ ਯਾ ਫਿਰ ਧਵਨਿ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਹੋ। ਸਾਡੇ ਮੌਜੂਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦੇਖਨੇ ਕੀ ਮਿਲ ਰਹਾ ਹੈ। ਵਾਹੁ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਸੇ ਹਮੇਸ਼ੇ ਸਥਾਨ ਅਧਿਕਲਾਂ ਕਾ ਸਾਮਨਾ ਕਰਨਾ ਪਢਤਾ ਹੈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੀ ਲੱਕੜਾਉਨ ਕੇ ਕਾਰਣ ਵਾਹੁ ਮੌਜੂਦੇ ਬਹੁਤ ਅਧਿਕ ਸ਼ੁਦਧਤਾ ਆਈ ਹੈ ਵਾਹੁ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਕੇ ਸਤਰ ਮੌਜੂਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸੁਧਾਰ ਹੁਏ ਹਨ। ਖਾਸ ਤੌਰ ਸੇ ਹਮਾਰੇ ਸਥਾਨ ਕੇ ਹਾਲ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਥਾ ਹਮਾਰੀ ਸਰਕਾਰੋਂ ਕੇ ਦ੍ਰਾਰਾ ਕੱਝ ਉਪਾਧ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਕੀ ਕਮ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਸਮਾਂ—ਸਮਾਂ ਪਰ ਕਿਏ ਜਾਤੇ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰਿਆਵਰਣ ਤੇਜ਼ੀ ਕੇ ਲਿਏ ਨਹੀਂ

ਹੁਏ ਜਿਤਨੇ ਕੀ ਇਸ ਲੱਕੜਾਉਨ ਵ ਅਨਲੈਂਕਡਾਉਨ ਕੇ ਦੌਰਾਨ ਕਾਰਗਰ ਸਾਬਿਤ ਹੋ ਰਹਾ ਹੈ।

ਜਲ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਲੱਕੜਾਉਨ ਦੇ ਪੂਰ੍ਵ ਵ ਲੱਕੜਾਉਨ ਦੇ ਬਾਦ

ਕੋਵਿਡ-19 ਦੇ ਪੂਰ੍ਵ ਹਮਾਰੀ ਵਿਭਿੰਨ ਨਿਵਾਸਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਜਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਧਿਕ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਥਾ ਪਰਿਆਵਰਣ ਕੇ ਸਤਰ ਮੌਜੂਦੇ ਨਿਰਾਂਤਰ ਬਢ ਰਹਾ ਹੈ ਜੋ ਹਮ ਸਥਾਨ ਕੇ ਜੀਵਨ ਕੇ ਲਿਏ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ। ਕਿਸੀ ਭੀ ਤਰਹ ਕਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ ਵਾਹੁ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਸਥਾਨ ਅਧਿਕ ਹੋ ਰਹਾ ਹੈ। ਪਰਿਆਵਰਣ ਕੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੋਨੇ ਕੇ ਕਾਰਣ ਸਥਾਨ ਅਧਿਕ ਵਾਹੁ ਪਰ ਵਿਪਰੀਤ ਅਸਰ ਪੱਧਰ ਰਹਾ ਹੈ। ਯਹ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਸੇ ਪ੃ਥਵੀ ਪਰ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਮਾਨਵ ਪ੍ਰਾਣੀ ਤਥਾ ਜੀਵ—ਜਾਨੂਰਾਂ ਕੇ ਲਿਏ ਨਿਕਟ ਭਵਿ਷ਾ ਮੌਜੂਦੇ ਏਕ ਖਤਰੇ ਕੀ ਘਟਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਸੇ ਹਮ ਸਥਾਨ ਕੇ ਇਸ ਸਮਸਥਾ ਸੇ ਨਿਪਟਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਅਤਿ ਗੱਭੀਰਤਾ ਸੇ ਕਾਰਘ ਕਰਨਾ ਹੋਗਾ।

ਤਪਰਾਕਤ ਲਿਖਿਤ ਗਤਿ ਵਿਧਿਆਵਾਂ ਦੇ ਯਦਿ ਹਮ ਬਾਜ ਆਤੇ ਹੋਣੇ ਤੋਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੀ ਹਮ ਅਨੀ ਨਿਵਾਸਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਸਾਫ ਰਖਨੇ ਮੌਜੂਦੇ ਸਫਲ ਹੋਣਗੇ। ਕੋਰੋਨਾ ਵਾਧਰਸ ਫੈਲਨੇ ਦੇ ਬਾਦ ਜਬ ਮਾਨਵ ਦ੍ਰਾਰਾ ਅਧਿਕਤਰ ਗਤਿ ਵਿਧਿਆਵਾਂ ਬੰਦ ਕੀ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੋਂ ਹਾਂ ਦੇਖਨੇ ਕੀ ਮਿਲਾ ਕਿ ਹਰ ਤਰਹ ਕੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਮੌਜੂਦੇ ਅਮੁਤਪੂਰ੍ਵ ਸੁਧਾਰ ਹੁਆ ਹੈ। ਨਿਵਾਸਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲਿਆਂ ਸੀਧੇ ਨਿਵਾਸਿਤਾਵਾਂ ਮੌਜੂਦੇ ਨਿਵਾਸਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਨਿਕਲਨੇ ਵਾਲਾ ਜਹਾਨੀਲਾ ਗੰਦਾ ਪਾਨੀ ਨਿਵਾਸਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਜਲ ਕੀ ਕਿਤਨਾ ਦ੍ਰਵਿਤ ਕਰਤਾ ਹੈ ਇਸੇ ਆਪ ਸਾਬਿਤ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਜਨਤਾ ਪ੍ਰਾਵਾਂ ਪਸ਼ੁਆਂ ਨਦੀ ਤਲਾਬਾਂ ਮੌਜੂਦੇ ਖੁਲਾ ਛੋਡ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸਦੇ ਨਿਵਾਸਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਨਦੀ ਤਲਾਬ ਕੀ ਪਾਨੀ ਗੰਦਾ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਤਪਰਾਕਤ ਲਿਖਿਤ ਗਤਿ ਵਿਧਿਆਵਾਂ ਦੇ ਯਦਿ ਹਮ ਬਾਜ ਆਤੇ ਹੋਣੇ ਤੋਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੀ ਹਮ ਅਨੀ ਨਿਵਾਸਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਸਾਫ ਰਖਨੇ ਮੌਜੂਦੇ ਸਫਲ ਹੋਣਗੇ। ਕੋਰੋਨਾ ਵਾਧਰਸ ਫੈਲਨੇ ਦੇ ਬਾਦ ਜਬ ਮਾਨਵ ਦ੍ਰਾਰਾ ਅਧਿਕਤਰ ਗਤਿ ਵਿਧਿਆਵਾਂ ਬੰਦ ਕੀ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੋਂ ਹਾਂ ਦੇਖਨੇ ਕੀ ਮਿਲਾ ਕਿ ਹਰ ਤਰਹ ਕੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਮੌਜੂਦੇ ਅਮੁਤਪੂਰ੍ਵ ਸੁਧਾਰ ਹੁਆ ਹੈ। ਨਿਵਾਸਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲਿਆਂ ਸੀਧੇ ਨਿਵਾਸਿਤਾਵਾਂ ਮੌਜੂਦੇ ਨਿਵਾਸਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਨਿਕਲਨੇ ਵਾਲਾ ਜਹਾਨੀਲਾ ਗੰਦਾ ਪਾਨੀ ਨਿਵਾਸਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਜਲ ਕੀ ਕਿਤਨਾ ਦ੍ਰਵਿਤ ਕਰਤਾ ਹੈ ਇਸੇ ਆਪ ਸਾਬਿਤ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਜਨਤਾ ਪ੍ਰਾਵਾਂ ਪਸ਼ੁਆਂ ਨਦੀ ਤਲਾਬਾਂ ਮੌਜੂਦੇ ਖੁਲਾ ਛੋਡ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸਦੇ ਨਿਵਾਸਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਨਦੀ ਤਲਾਬ ਕੀ ਪਾਨੀ ਗੰਦਾ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਤਪਰਾਕਤ ਲਿਖਿਤ ਗਤਿ ਵਿਧਿਆਵਾਂ ਦੇ ਯਦਿ ਹਮ ਬਾਜ ਆਤੇ ਹੋਣੇ ਤੋਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੀ ਹਮ ਅਨੀ ਨਿਵਾਸਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਸਾਫ ਰਖਨੇ ਮੌਜੂਦੇ ਸਫਲ ਹੋਣਗੇ। ਕੋਰੋਨਾ ਵਾਧਰਸ ਫੈਲਨੇ ਦੇ ਬਾਦ ਜਬ ਮਾਨਵ ਦ੍ਰਾਰਾ ਅਧਿਕਤਰ ਗਤਿ ਵਿਧਿਆਵਾਂ ਬੰਦ ਕੀ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੋਂ ਹਾਂ ਦੇਖਨੇ ਕੀ ਮਿਲਾ ਕਿ ਹਰ ਤਰਹ ਕੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਮੌਜੂਦੇ ਅਮੁਤਪੂਰ੍ਵ ਸੁਧਾਰ ਹੁਆ ਹੈ। ਨਿਵਾਸਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲਿਆਂ ਸੀਧੇ ਨਿਵਾਸਿਤਾਵਾਂ ਮੌਜੂਦੇ ਨਿਵਾਸਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਨਿਕਲਨੇ ਵਾਲਾ ਜਹਾਨੀਲਾ ਗੰਦਾ ਪਾਨੀ ਨਿਵਾਸਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਜਲ ਕੀ ਕਿਤਨਾ ਦ੍ਰਵਿਤ ਕਰਤਾ ਹੈ ਇਸੇ ਆਪ ਸਾਬਿਤ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਜਨਤਾ ਪ੍ਰਾਵਾਂ ਪਸ਼ੁਆਂ ਨਦੀ ਤਲਾਬਾਂ ਮੌਜੂਦੇ ਖੁਲਾ ਛੋਡ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸਦੇ ਨਿਵਾਸਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਨਦੀ ਤਲਾਬ ਕੀ ਪਾਨੀ ਗੰਦਾ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਰਗਰਾਲਿਆ, ਲੇਖਨ ਅਤੇ ਮੁਦ੍ਰਣ ਵਿਭਾਗ

सूप कुमार

हिंदी ई-टूल्स व इनके अनुप्रयोग

भाषा अभिव्यक्ति का सशक्त माध्यम है और मानव जीवन का अभिन्न अंग है। संप्रेषण के द्वारा ही मनुष्य सूचनाओं का आदान-प्रदान एवं उसे संग्रहित करता है। गत शताब्दी में सूचना और संपर्क के क्षेत्र में अद्भुत प्रगति हुई है। सूचना प्रौद्योगिकी क्रांति ने ज्ञान के द्वारा खोल दिए हैं। सूचना प्रौद्योगिकी में हिंदी का उपयोग करके इसको विश्वव्यापी स्तर पर अपनी भूमिका निभाने योग्य बनाने में यह राष्ट्रभाषा का महत्वपूर्ण कार्य कर सकती है। सूचना प्रौद्योगिकी में राष्ट्रभाषा का महत्व इसलिए भी बढ़ जाता है क्योंकि इसके द्वारा विस्तार की असीम संभावनाएं हैं। इसी कड़ी में राजभाषा विभाग, गृह मंत्रालय, भारत सरकार द्वारा इस दिशा में भरसक प्रयत्न किए जा रहे हैं, जैसे कि राजभाषा को बढ़ावा देने के लिए बहुत से हिंदी आईटी, टूल्स एवं सॉफ्टवेयर राजभाषा विभाग द्वारा विकसित किए गए हैं।

चूंकि आज का युग कंप्यूटर और इंटरनेट का युग है। सूचना क्रांति का युग है। हमारे रोजमर्रा के अधिकांश कार्य कंप्यूटर के माध्यम से संपन्न हो रहे हैं। हम निश्चिंत हैं कि आज कंप्यूटर पर अंग्रेजी की तरह ही हिंदी और अन्य भारतीय भाषाओं में भी सहजता से काम कर सकते हैं। कंप्यूटर की वह सारी सुविधाओं का लाभ, जो लगता था कि केवल अंग्रेजी को प्राप्त है, हिंदी व अन्य भारतीय भाषाओं के लिए भी उठा सकते हैं। यह सब हिंदी यूनिकोड द्वारा ही संभव हो सका है।

यूनिकोड

सर्वप्रथम यह समझना आवश्यक है कि यूनिकोड क्या है? क्या यूनिकोड कोई फॉन्ट है? क्या यूनिकोड कोई टंकण का टूल है? या यूनिकोड कोई हिंदी या भारतीय भाषाओं में टंकण करने का तरीका है? आखिर क्या है यूनिकोड...?

यूनिकोड एक अंतर्राष्ट्रीय मानक है जो प्रत्येक अक्षर के लिए एक विशेष नंबर प्रदान करता है, चाहे कोई भी प्लेटफॉर्म हो, चाहे कोई

भी प्रोग्राम हो, चाहे कोई भी भाषा हो।

यूनिकोड को सक्रिय करना : कंप्यूटर पर हिंदी के प्रयोग के लिए पहली आवश्यकता यूनिकोड को सक्रिय करने की होती है। यूनिकोड एनकोडिंग को सक्रिय करते ही कंप्यूटर किसी भी भाषा में काम करने के लिए सक्षम हो जाता है। यूनिकोड विंडोज-2000 एवं उससे ऊपर वर्जन वाले कंप्यूटरों में उपलब्ध रहता है, केवल इसे सक्रिय (एनेबल) करने की आवश्यकता होती है। नीचे दी गई विधि के अनुसार इसे अपने कंप्यूटरों में सक्रिय कर सकते हैं –

विंडोज एक्सप्री के लिए -

स्टार्ट>>> कंट्रोल पैनल >>> रीजनल एण्ड लेंग्वेज ऑशन्स >>>
लेंग्वेजेज >>> एडिशनल लेंग्वेजेज सपोर्ट >>> राइट टू लेपट और
ईस्ट एशियन लेंग्वेजेस को टिक करें >>> फाइल कॉपी होना शुरू
हो जाएगा (यदि आवश्यक हो तो कंप्यूटर को विन्डोज एक्सपी की
सी.डी. उपलब्ध कराएं) >>> फाइल कॉपी हो जाने के बाद कंप्यूटर
को रीस्टार्ट करें।

विंडोज़-7/वस्टा के लिए -

स्टार्ट >>> कंट्रोल पैनल >>> क्लॉक, लेंगवेज एण्ड रीजन >>>
रीजनल एण्ड लेंगवेज ऑप्शन्स >>> की-बोर्ड एण्ड लेंगवेजेज >>>
चेंज की-बोर्ड >>> एड >>> हिंदी भाषा और की-बोर्ड चुनें >>>
ओके।

यूनिकोड एनकोडिंग को इंस्टॉल / उपयोग करना बहुत ही आसान है। इसकी जानकारी भारत सरकार, गृह मंत्रालय, राजभाषा विभाग की साइट (<http://hindietools.nic.in>) पर भी उपलब्ध है।

कुंजी पटल / की-बोर्ड के विकल्प

इसमें तीन प्रकार के की-बोर्ड लेआउट उपलब्ध हैं —

1. ਇੱਕੱਟ ਕੀ-ਬੋਰ्ड,
2. ਫੋਨੋਟਿਕ (ਟ੍ਰਾਂਸਲਿਟਰੇਸ਼ਨ) ਕੀ-ਬੋਰਡ,
3. ਰੇਮਿੰਗਟਨ ਕੀ-ਬੋਰਡ

1. **ਇੱਕੱਟ ਕੀ-ਬੋਰਡ :** ਇੱਕੱਟ ਮੈਂ ਟੱਕਣ ਸੀਖਨਾ ਬਹੁਤ ਆਸਾਨ ਹੈ। ਇੱਕੱਟ ਲੇਆਉਟ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮਾਨਕ ਹੋਣੇ ਦੀ ਵਜ਼ਹ ਸੇ ਸਭੀ ਑ਪਰੇਟਿੰਗ ਸਿਸਟਮ ਮੈਂ ਡਿਫੋਲਟ ਮੈਂ, ਧਾਨੀ ਪਹਲੇ ਦੇ ਮੌਜੂਦ ਰਹਤਾ ਹੈ। ਇੱਕੱਟ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਪਰ ਕਿਸੀ ਏਕ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਟਾਇਪਿੰਗ ਸੀਖ ਲੇਨੇ ਦੇ ਬਾਦ, ਕਿਸੀ ਭੀ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਟਾਇਪਿੰਗ ਕੀ ਜਾ ਸਕਤੀ ਹੈ, ਕਿਥੋਂਕਿ ਸਭੀ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਓਂ ਦੇ ਲਿਏ ਇੱਕੱਟ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਏਕ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਊਪਰ ਬਤਾਈ ਗਈ ਵਿਧੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸੇ ਅਪਨੇ ਕਾਂਘੂਟਰਾਂ ਮੈਂ ਆਸਾਨੀ ਦੇ ਸਕਿਅ ਕਿਯਾ ਜਾ ਸਕਤਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਇੰਡੀਆ (www.bhashaindia.com) ਪਰ ਇੰਡਿਕ ਸਿੱਕਟ ਟਕੂਟਰ ਨਾਮ ਦੇ ਏਕ ਸੌਫਟਵੇਰ ਉਪਲਬਧ ਹੈ ਜਿਸਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕੱਟ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਲੇਆਉਟ ਸੀਖਾ ਜਾ ਸਕਤਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਇੱਕੱਟ ਟਾਇਪਿੰਗ ਸੀਖਨੇ ਦੇ ਲਿਏ ਟੀਡੀਆਈਐਲ (www.tdil-dc.in) ਦੀ ਸਾਇਟ ਦੇ ਨਿਸ਼ੁਲਕ ਹਿੰਦੀ ਇੱਕੱਟ ਟਾਇਪਿੰਗ ਟਕੂਟਰ ਡਾਊਨਲੋਡ ਕਿਯਾ ਜਾ ਸਕਤਾ ਹੈ।

2. **ਫੋਨੋਟਿਕ (ਟ੍ਰਾਂਸਲਿਟਰੇਸ਼ਨ)/ਰੋਮਨ ਕੀ-ਬੋਰਡ :** ਫੋਨੋਟਿਕ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਮੈਂ ਹਿੰਦੀ ਟੱਕਣ ਦੇ ਅਨਭਿਜਨ ਅਧਿਕਾਰੀ ਰੋਮਨ ਸਿੱਕਟ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕਰਤੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦੀ ਮੈਂ ਆਸਾਨੀ ਦੇ ਟੱਕਣ ਕਰ ਸਕਤੇ ਹਨ। ਯਹ ਸ਼ਵਰ ਆਧਾਰਿਤ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਹੈ। ਇਸ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਮੈਂ ਰੋਮਨ ਸਿੱਕਟ ਮੈਂ ਟਾਇਪ ਕਰਨਾ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਟਾਇਪ ਕਰਤੇ ਸਮਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ – ਸਭੀ ਪੂਰੇ ਵਿੱਚਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ “ ਟਾਇਪ ਕਰੋ। ਜਿਸ ਵਿੱਚਨ ਦੀ ਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਆਧਾ ਬਣਾਨਾ ਹੋ ਯਾ ਮਾਤ੍ਰਾ ਕਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਵਿੱਚਨ ਦੀ ਬਾਵਜੂਦ” ਟਾਇਪ ਨਹੀਂ ਕਰੋ।

3. ਰੇਮਿੰਗਟਨ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਲੇਆਉਟ : ਰੇਮਿੰਗਟਨ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਪੂਰੀ ਸੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਮੈਨੁਅਲ ਟਾਇਪਰਾਈਟਰ ਦੀ ਤਰਹ ਹੈ।

ਹਿੰਦੀ ਆਈ.ਟੀ. ਟ੍ਰਲਸ ਏਂ ਫਨਕੇ ਪ੍ਰਯੋਗ

1. ਹਿੰਦੀ ਇੰਡਿਕ ਆਈ.ਏਮ.ਈ : ਯਹ ਏਕ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਡ੍ਰਾਇਵਰ ਹੈ ਜੋ ਭਾਸ਼ਾ ਇੰਡੀਆ (www.bhashaindia.com) ਪਰ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਇਸੇ ਪਲੱਧੀ, ਸੀ.ਡੀ. ਆਦਿ ਮਾਧਿਯਮਾਂ ਦੇ ਭੀ ਡਾਉਨਲੋਡ ਕਰਕੇ ਇੰਸਟੋਲ ਕਿਯਾ ਜਾ ਸਕਤਾ ਹੈ। ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਯਾ ਸੀਡੀ ਦੇ ਕਾਂਘੂਟਰ ਪਰ ਡਾਉਨਲੋਡ ਕਰਨੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸੇ ਰਨ ਕਰੋ ਔਰ ਉਸਕੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਦੀ ਏਕਿਟਵੇਟ ਕਰਨੇ ਦੇ ਲਿਏ ਨਿਮਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੇਟਿੰਗ ਕਰੋ—

ਵਿੰਡੋਜ ਏਕਸਾਪੀ ਮੈਂ : ਸਟਾਰਟ >>> ਕੰਟ੍ਰੋਲ ਪੈਨਲ >>> ਰੀਜਨਲ ਏਣਡ ਲੇਂਗਵੇਜ ਑ਫਾਨਸ >>> ਲੇਂਗਵੇਜ ਜੋਜ >>> ਡਿਟੋਲਸ >>> ਏਡ >>> ਇਨਪੁਟ ਲੇਂਗਵੇਜ ਜੋਜ >>> ਹਿੰਦੀ >>> ਕੀ-ਬੋਰਡ ਲੇਆਉਟ ਪਰ ਟਿਕ ਲਗਾਏ ਔਰ ਡੱਪਡਾਉਨ ਸੂਚੀ ਦੇ ਸੇ ਇੰਡਿਕ ਆਈ.ਏਮ.ਈ ਕੋ ਚੁਨੋਂ >>> ਓਕੇ >>> ਕਾਂਘੂਟਰ ਦੀ ਸੀਸਟਾਰਟ ਕਰੋ।

ਵਿੰਡੋਜ-7/ਵਿੱਦਾ ਮੈਂ : ਸਟਾਰਟ >>> ਕੰਟ੍ਰੋਲ ਪੈਨਲ >>> ਕਲੱਕ, ਲੇਂਗਵੇਜ ਏਣਡ ਰੀਜਨ >>> ਰੀਜਨਲ ਏਣਡ ਲੇਂਗਵੇਜ ਑ਫਾਨਸ >>> ਕੀ-ਬੋਰਡ ਏਣਡ ਲੇਂਗਵੇਜ ਜੋਜ >>> ਚੋਂਜ ਕੀ-ਬੋਰਡ >>> ਏਡ >>> ਹਿੰਦੀ (ਇੰਡੀਆ)>>> ਹਿੰਦੀ ਇੰਡਿਕ ਆਈ.ਏਮ.ਈ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਚੁਨੋਂ >>> ਓਕੇ।

ਯੂਨਿਕੋਡ ਮੈਂ ਟਾਇਪਿੰਗ: ਕਾਂਘੂਟਰ ਦੇ ਯੂਨਿਕੋਡ ਸਕਿਅ ਹੋ ਜਾਨੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਟਾਇਪਿੰਗ ਕਰਨੇ ਦੇ ਹੇਠੁ ਨਿਮਨ ਤਰੀਕਾ ਅਪਨਾ ਸਕਤੇ ਹਨ।

Inscript Keyboard Layout

ਸਬसੇ ਪਹਲੇ ਨਿਆ ਵਰ्ड ਡੋਕ੍ਯੂਮੈਟ ਖੋਲੋਂ >>> ਸ਼੍ਰੀਨ ਕੇ ਬੱਟਮ ਟ੍ਰੇ ਮੈਂ ਦਾਰੀਂ ਓਰ EN (English) ਚਿਹਨ ਹੋਗਾ, ਉਸ ਪਰ ਕਿਲਕ ਕਰਕੇ HI (Hindi) ਕੋ ਚੁਨੋਂ >>> (HI ਕੋ ਚੁਨਤੇ ਹੀ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਡ੍ਰਾਇਵਰ ਕ੍ਰਿਧਾਨਿਤ ਹੋ ਜਾਏਗਾ) >>> ਟਾਪਿਊਨਾਇਟਰ ਕੇ ਚਿਤ੍ਰ ਪਰ ਕਿਲਕ ਕਰਕੇ ਅਪਨੀ ਸੁਵਿਧਾਨੁਸਾਰ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਕਾ ਚਿਨ ਕਰੋਂ >>> ਮੰਗਲ ਫੌਨਟ ਮੈਂ ਹਿੰਦੀ ਟਾਈਪਿੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋਂ।

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਮੈਂ ਟਾਇਪ ਕਰਨਾ ਹੋ ਤੋ ਬੱਟਮ ਟ੍ਰੇ ਮੈਂ HI ਪਰ ਕਿਲਕ ਕਰੋਂ ਔਰ ਮਛ ਕੋ ਚੁਨੋਂ ਯਾ। ਸਜ ਔਰ Shift ਕੋ ਏਕ ਬਾਰ ਢਬਾਏ। ਪੁਨ: ਹਿੰਦੀ ਮੈਂ ਟਾਇਪ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਵਹੀ ਪਦਵਤਿ ਅਪਨਾਏ। ਇਸਕੇ ਅਲਾਵਾ ਆਪ EN/HI ਪਰ ਕਿਲਕ ਕਰਕੇ ਭੀ ਭਾਸ਼ਾ ਚੁਨ ਸਕਤੇ ਹੋਣ।

- ਸ਼੍ਰੁਤਲੇਖਨ (ਸ੍ਪੀਚ ਟ੍ਰੂ ਟੈਕਸਟ ਟੂਲ)** : ਇਸ ਵਿਧੀ ਮੈਂ ਪ੍ਰਯੋਕਤਾ ਮਾਇਕ੍ਰੋਫੋਨ ਮੈਂ ਬੋਲਤਾ ਹੈ ਤਥਾ ਕਾਂਘੂਟਰ ਮੈਂ ਮੌਜੂਦ ਸ੍ਪੀਚ ਟ੍ਰੂ ਟੈਕਸਟ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉਸੇ ਪ੍ਰੋਸੈਸ ਕਰ ਪਾਠ/ਟੈਕਸਟ ਮੈਂ ਬਦਲਕਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਕਾਰਧ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਸੋਫਟਵੇਅਰ ਕੋ ਸ਼੍ਰੁਤਲੇਖਨ ਸੋਫਟਵੇਅਰ ਕਹਦੇ ਹੋਣ। ਯਹ ਟੂਲ ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਕੀ ਸਾਇਟ ਪਰ ਗੂਗਲ ਵੋਇਸ ਟਾਈਪਿੰਗ ਕੇ ਨਾਮ ਸੇ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਇਸਕੀ ਸਹਾਯਤਾ ਸੇ ਆਪ ਏਕ ਆਸਾਨ ਤਰੀਕੇ ਸੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਮੈਂ ਅਪਨੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੇ ਸਾਥ ਟਾਇਪ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋਣ। ਫਿਲਾਹਾਲ, ਯਹ ਸੁਵਿਧਾ ਕ੍ਰੋਮ ਬ੍ਰਾਊਜ਼ਰ ਮੈਂ ਹੀ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਸਬਸੇ ਪਹਲੇ ਯਹ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰੋਂ ਕੀ ਆਪਕੇ ਕਾਂਘੂਟਰ ਸੇ ਏਕ ਮਾਇਕ੍ਰੋਫੋਨ ਜੁੜਾ ਹੁਆ ਹੈ ਔਰ ਵਹ ਕਾਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਥਾ ਏਕ ਜੀ-ਸੇਲ ਕਾ ਯੂਜਰ ਆਈ.ਡੀ. ਪਾਸਵਰਡ ਹੋਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਆਝੇ ਇਸਕੇ ਵਾਲਾ ਹਿੰਦੀ ਮੈਂ ਬੋਲਕਰ ਟਾਈਪਿੰਗ ਕਰਨੇ ਕੀ ਤਰੀਕਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ —

ਸਬਸੇ ਪਹਲੇ ਕ੍ਰੋਮ ਬ੍ਰਾਊਜ਼ਰ ਮੈਂ <http://google.com> ਖੋਲੋਂ ਝਾਂਝਾਂ ਇਸਕੇ ਬਾਦ ਗੂਗਲ ਏਪ ਪਰ ਕਿਲਕ ਕਰੋਂ >>> ਤਤਪਸ਼ਚਾਤ ਗੂਗਲ ਡੋਕਸ ਏਪ ਪਰ ਕਿਲਕ ਕਰੋਂ >>> ਜੀ-ਸੇਲ ਆਈ.ਡੀ. ਸੇ ਲੱਗਿਨ ਕਰੋਂ >>> ਗੂਗਲ ਡੋਕਸ ਮੈਂ ਏਕ ਨਿਆ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਖੋਲੋਂ >>> ਉਪਕਰਣ (ਯਕਵਸੇ) ਮੇਨੂ >>> ਵੋਇਸ ਟਾਈਪਿੰਗ (VoiceTyping) ਪਰ ਕਿਲਕ ਕਰੋਂ। ਏਕ ਪੱਪ—ਅਪ ਮਾਇਕ੍ਰੋਫੋਨ ਬੱਕਸ ਦਿਖਾਈ ਦੇਗਾ।

ਪੱਪ—ਅਪ ਮਾਇਕ੍ਰੋਫੋਨ ਬੱਕਸ ਸੇ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਾ ਚਿਨ ਕਰੋਂ। ਅਥ ਆਪ ਪਾਠ ਬੋਲਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਤੈਤੀਅ ਹੈਂ, ਤੋ ਮਾਇਕ੍ਰੋਫੋਨ ਬੱਕਸ ਪਰ ਕਿਲਕ ਕਰੋਂ ਯਾ ਅਪਨੇ ਕੀ-ਬੋਰਡ ਪਰ Ctrl+Shift+S ਕਿਲਕ ਕਰੋਂ >>> ਸਾਮਾਨਾ ਗਤਿ ਔਰ ਵੋਲਾਈਮ ਸੇ ਸਪ਷ਟ ਰੂਪ ਸੇ ਅਪਨਾ ਪਾਠ ਬੋਲੋਂ। ਰੋਕਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਮਾਇਕ੍ਰੋਫੋਨ ਪਰ ਪੁਨ: ਕਿਲਕ ਕਰੋਂ।

ਵੋਇਸ ਟਾਈਪਿੰਗ ਕੀ ਗਲਤਿਹੀਂ ਮੈਂ ਸੁਧਾਰ : ਆਵਾਜ਼ ਕੇ ਸਾਥ ਟਾਇਪ ਕਰਦੇ ਹੁਏ ਅਗਰ ਗਲਤੀ ਹੋ ਜਾਏ ਤੋ ਗਲਤੀ ਪਰ ਕਰਸਰ ਲੇ ਜਾਕਰ ਔਰ ਮਾਇਕ੍ਰੋਫੋਨ ਸੇ ਪੁਨ: ਬੋਲ ਕਰ ਠੀਕ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋਣ। ਗਲਤੀ ਸੁਧਾਰਨੇ ਕੇ ਬਾਦ, ਆਪ ਆਵਾਜ਼ ਟਾਈਪਿੰਗ ਜਾਰੀ ਰਖਨਾ ਚਾਹਤੇ ਹੋਣ, ਵਹੱਕੋਂ ਕਰਸਰ ਵਾਪਸ ਲੇ ਜਾਏਂ।

ਅਧਿਕ ਜਾਨਕਾਰੀ ਕੇ ਲਿਏ ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਕੀ ਸਾਇਟ (<http://hindietools.nic.in/0020>) ਪਰ ਜਾਏ ਜਾਹਾਂ ਆਪ ਅਪਨੇ ਏਂਡ੍ਰੋਡ ਮੋਬਾਇਲ ਫੋਨ ਪਰ ਭੀ ਹਿੰਦੀ ਮੈਂ ਬੋਲਕਰ ਟਾਇਪ ਕਰਨੇ ਕੀ ਤਰੀਕਾ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹੋਣ।

- ਮੰਤ੍ਰ-ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ :** ਮੰਤ੍ਰ-ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਏਕ ਮਸ਼ੀਨ ਸਾਧਿਤ ਅਨੁਵਾਦ ਸਿਸਟਮ ਹੈ, ਜੋ ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਕੇ ਪ੍ਰਸਾਸਨਿਕ, ਵਿਤੀਯ, ਕ੃ਧਿ, ਲਘੁ ਉਦ੍ਯੋਗ, ਸ੍ਰੂਚਨਾ ਪ੍ਰੋਡ੍ਯੋਗਿਕੀ, ਸ਼ਵਾਅਥ ਰਕਾ, ਸ਼ਿਕਾਇ ਏਵਾਂ ਬੈਂਕਿੰਗ ਕਲੋਨੋਂ ਕੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਕੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸੇ ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਯਹ ਟੂਲ ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਕੀ ਸਾਇਟ ਪਰ ਉਪਲਬਧ ਹੈ।

- ਗੂਗਲ ਅਨੁਵਾਦ :** ਯਹ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਨੇ ਕੀ ਸਬਸੇ ਤੇਜ਼ ਏਵਾਂ ਸਾਮਾਨਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਜੋ <https://translate.google.com/> ਪਰ ਉਪਲਬਧ ਹੈ ਅਥਵਾ ਗੂਗਲ ਏਪ ਮੈਂ ਜਾਕਰ ਜ਼ਨਦੇਸ਼ਜਮ ਕੀ ਵਿਕਲਧ ਚੁਨੋਂ। ਇਸਕੀ ਸਹਾਯਤਾ ਸੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸੇ ਹਿੰਦੀ ਵ ਅਨਾਂ ਭਾਸ਼ਾਓਂ ਮੈਂ ਅਨੁਵਾਦ ਕਿਯਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੂਗਲ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਔਰ ਭਾਰਤੀਯ ਭਾਸ਼ਾਓਂ ਜਾਂ ਸੈਂਸੀ ਹਿੰਦੀ, ਬਾਂਗਲੀ, ਮਰਾਠੀ, ਤਮਿਲ, ਤੇਲੁਗੁ, ਗੁਜਰਾਤੀ, ਪੰਜਾਬੀ, ਮਲਿਆਲਮ ਔਰ ਕਨ੍ਨਡ ਕੇ ਬੀਚ ਟ੍ਰਾਂਸਲੇਸ਼ਨ ਕੀ ਸੁਵਿਧਾ ਦੇਤਾ ਹੈ। ਗੂਗਲ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀ ਸੁਵਿਧਾ ਸਭੀ ਯੂਜਰਸ ਕੇ ਲਿਏ ਗੂਗਲ ਸੰਚ ਔਰ ਗੂਗਲ ਮੈਪ ਮੈਂ ਭੀ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਯੇ ਅਨੁਵਾਦ ਸੁਵਿਧਾ ਡੇਸਕਟੋਪ ਔਰ ਮੋਬਾਇਲ ਦੋਨੋਂ ਪਰ ਉਪਲਬਧ ਹੈ।

ਗੂਗਲ ਮੈਂ ਜੀ-ਸੇਲ (Gmail) ਏਕਾਉਂਟ ਬਨਾਕਰ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਨੇ ਪਰ, ਮੇਮੋਰੀ ਮੈਂ ਲੇ ਲੇਤਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਭਵਿ਷ਾ ਮੈਂ ਸਿਮਿਲਰ ਟੈਕਸਟ ਆਨੇ ਪਰ ਸਹੀ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਯਹ ਸੁਵਿਧਾ <https://translate-google.com/toolkit> ਪਰ ਉਪਲਬਧ ਹੈ।

- ਈ-ਮਹਾਸ਼ਵਕੋਣ :** ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਗੂਹ ਮੰਤ੍ਰਾਲਾਯ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੀ-ਡੈਕ ਪੁਣੇ ਕੀ ਤਕਨੀਕੀ ਸਹਾਯਤਾ ਸੇ ਈ-ਮਹਾਸ਼ਵਕੋਣ ਕੀ ਨਿਰਮਾਣ ਕਿਯਾ ਹੈ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਕੀ ਅਨਤਰਗਤ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦੌਰ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸਾਸਨਿਕ ਸ਼ਾਬਦ ਸੰਗ੍ਰਹ ਕੇ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਯੂਨਿਕੋਡ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸ਼ੁਤ ਕਿਯਾ

गया है। इसमें हम अंग्रेजी का हिंदी पर्याय तथा हिंदी शब्दों का वाक्य में अतिरिक्त प्रयोग देख सकते हैं। इसकी विशेषता यह भी है कि हम हिंदी शब्दों का उच्चारण भी सुन सकते हैं। यह एक बहुउपयोगी शब्दकोश है। इसमें हम अन्य शब्द जोड़ सकते हैं। ई-महाशब्दकोश अथवा राजभाषा विभाग की साइट पर उपलब्ध है।

- हिंदी फॉन्ट कनवर्टर :** यह टूल एक फॉन्ट में लिखे गए डाटा को दूसरे फॉन्ट में बदलता है। यह कई तरह की फाइलों पर इस्तेमाल किया जा सकता है जैसे – माइक्रोसॉफ्ट वर्ड, माइक्रोसॉफ्ट एक्सेल, टैक्स्ट फाइल इत्यादि। इसकी सहायता

से आप हिंदी के लगभग सभी पॉप्यूलर फॉन्ट्स को यूनिकोड में और यूनिकोड से अन्य हिंदी फॉन्ट में आसानी से परिवर्तन कर सकते हैं। सभी प्रकार के स्टोरेज एवं फॉन्ट कनवर्टर डाउनलोड करने के लिए <http://bhashaindia.com> से TBIL Converter 32-bit 4.1 तथा TBIL Converter 64-bit 4.1 डाउनलोड कर सकते हैं। इस पैकेज के माध्यम से भी नॉन-यूनिकोड सामग्री को यूनिकोड आधारित मंगल फॉन्ट में बदला जा सकता है।

- लीला (LILA) हिंदी पाठ्यक्रम :** निशुल्क हिंदी भाषा सीखने के लिए राजभाषा विभाग द्वारा तैयार किए गए लीला हिंदी प्रबोध, लीला हिंदी प्रवीण तथा लीला हिंदी प्राज्ञ पाठ्यक्रमों के सॉफ्टवेयर उपलब्ध हैं। इन सॉफ्टवेयर्स को केन्द्रीय हिंदी प्रशिक्षण संस्थान, नई दिल्ली तथा विभिन्न केन्द्रीय हिंदी प्रशिक्षण उप संस्थानों से निःशुल्क प्राप्त किया जा सकता है।

डिस्कलेमर

उपरोक्त सभी आई.टी. टूल्स संबंधी जानकारियाँ विभिन्न स्रोतों से एकत्रित की गई हैं। यह संभव है कि आई.टी. टूल्स की गुणवत्ता प्रयोगकर्ता की अपेक्षा के अनुसार न हो, अतः यह सुझाव दिया जाता है कि प्रयोगकर्ता अपने विवेकानुसार आई.टी. टूल्स की आउटपुट को परिवर्तित कर फिर प्रयोग में लाएं।

आंचलिक कार्यालय, गुरुग्राम

ਵਿਆਸ ਕੁਮਾਰ

ਲੈਂਗਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਕੇ ਮਾਧਿਮ ਦੀ ਹੋਰ ਸਾਮਾਜਿਕ ਗੈਰਬਾਬਾਬੀ ਕੋ ਖਤਮ ਕਿਯਾ ਜਾ ਸਕਤਾ ਹੈ।

ਦੇਸ਼ ਕੀ ਆਧੀ ਆਬਾਦੀ ਕੋ ਸਮਾਜ ਕੀ ਸੁਖਧਾਰਾ ਮੌਜੂਦਾ ਲਾਕਰ ਉਸਕੇ ਲੈਂਗਿਕ ਪਿਛੇਪਨ ਕੋ ਖਤਮ ਕਰਨੇ ਕੀ ਦਿਸ਼ਾ ਮੌਜੂਦੇ ਪਿਛਲੇ ਕੁਛ ਦਸ਼ਾਕਾਂ ਦੀ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਯਾਸ ਕਿਯਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਦਾਰੀਕਰਣ ਦੀ ਬਾਦ ਉਤਪਨਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਮਹੱਨਜ਼ਰ ਇਸ ਵਿਮਰਸ਼ ਕੀ ਔਰਤ ਦੀ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਉਦਾਰੀਕਰਣ ਦੀ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਦਬਾਬ ਮੌਜੂਦੇ ਮਹਿਲਾਓਂ ਕੀ ਇੱਕ ਉਤਪਾਦ ਦੀ ਵਸਤੂ ਬਨਾਏ ਜਾਨੇ ਆਦਿ ਕਹਕਰ ਇਸਕਾ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨੇ ਰਹੇ ਹਨ ਤੋ ਦੂਜੀ ਤਰ੍ਫ ਇਸਕੇ ਸਮਰਥਕ ਉਦਾਰੀਕਰਣ ਦੀ ਬਾਦ ਉਤਪਨਨ ਹੁਏ ਅਵਸਰਾਂ ਦੀ ਵਾਡਾ ਹੀ ਆਧੀ ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਉਤਥਾਨ ਸੰਭਾਵ ਹੈ। ਯਹ ਕਹਕਰ ਇਸਕਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨੇ ਹੈ। ਹਮ ਯਹੁੰਾਂ ਆਧੀ ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਉਤਥਾਨ ਹੇਠਾਂ ਵਿਮਰਸ਼ ਕਰਨੇ ਹੁਏ ਲੈਂਗਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਅਰਥਾਤ ਆਧੀ ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਸਾਮਾਜਿਕ ਬਾਬਾਬੀ ਹੇਠਾਂ ਕਿਏ ਗਏ ਅਭੀ ਤਕ ਦੀ ਸਾਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਯਾਸਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇ ਕਿਹੜੇ।

ਪਿਛਲੇ ਦੋ—ਤੀਨ ਦਸ਼ਾਕਾਂ ਦੀ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਤਾਰ ਪਰ ਕਾਫੀ ਬਦਲਾਵ ਆਇਆ ਹੈ ਲੈਕਿਨ ਲੈਂਗਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਵ੃ਦਿ ਦੀ ਦੇਖੇ ਤੋਂ ਅਭੀ ਭੀ ਹਮੇਂ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਤਾਰ ਪਰ ਕਾਫੀ ਅਤੇ ਬਦਲਾਵ ਲਾਨੇ ਦੀ ਆਵਸ਼ਕਤਾ ਹੈ। ਨੌਕਰੀਪੇਸ਼ਾ ਦੀ ਜੁੜੀ ਮਹਿਲਾਓਂ ਦੀ ਪਰਿਵਾਰ ਮੌਜੂਦੇ ਆਰਥਿਕ ਯੋਗਦਾਨ ਦੇਣੇ ਦੀ ਕਾਰਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਬਦਲੀ ਹੈ ਪਰਤੁ ਘਰੇਲੂ ਮਹਿਲਾਓਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਭੀ ਕਾਫੀ ਚਿੰਤਨੀ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਯਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਘਰੇਲੂ ਮਹਿਲਾਓਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਵੱਡੀ ਕਾਰਾਈ ਹੇਠਾਂ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਲਿਏ ਕਿਏ ਗਏ ਅਤੇ ਅਨੁਚਛੇਦ 14, 15, 16, 17, 19, 21, 23, 24, 39(ਇ), 44 ਅਤੇ 325 ਵੱਡੀ ਅਤੇ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਸਮਾਨ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਅਨੁਚਛੇਦ 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39(ਇ), 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000, 1001, 1002, 1003, 1004, 1005, 1006, 1007, 1008, 1009, 1001, 1002, 1003, 1004, 1005, 1006, 1007, 1008, 1009, 1010, 1011, 1012, 1013, 1014, 1015, 1016, 1017, 1018, 1019, 1011, 1012, 1013, 1014, 1015, 1016, 1017, 1018, 1019, 1020, 1021, 1022, 1023, 1024, 1025, 1026, 1027, 1028, 1029, 1021, 1022, 1023, 1024, 1025, 1026, 1027, 1028, 1029, 1030, 1031, 1032, 1033, 1034, 1035, 1036, 1037, 1038, 1039, 1031, 1032, 1033, 1034, 1035, 1036, 1037, 1038, 1039, 1040, 1041, 1042, 1043, 1044, 1045, 1046, 1047, 1048, 1049, 1041, 1042, 1043, 1044, 1045, 1046, 1047, 1048, 1049, 1050, 1051, 1052, 1053, 1054, 1055, 1056, 1057, 1058, 1059, 1051, 1052, 1053, 1054, 1055, 1056, 1057, 1058, 1059, 1060, 1061, 1062, 1063, 1064, 1065, 1066, 1067, 1068, 1069, 1061, 1062, 1063, 1064, 1065, 1066, 1067, 1068, 1069, 1070, 1071, 1072, 1073, 1074, 1075, 1076, 1077, 1078, 1079, 1071, 1072, 1073, 1074, 1075, 1076, 1077, 1078, 1079, 1080, 1081, 1082, 1083, 1084, 1085, 1086, 1087, 1088, 1089, 1081, 1082, 1083, 1084, 1085, 1086, 1087, 1088, 1089, 1090, 1091, 1092, 1093, 1094, 1095, 1096, 1097, 1098, 1099, 1091, 1092, 1093, 1094, 1095, 1096, 1097, 1098, 1099, 1100, 1101, 1102, 1103, 1104, 1105, 1106, 1107, 1108, 1109, 1101, 1102, 1103, 1104, 1105, 1106, 1107, 1108, 1109, 1110, 1111, 1112, 1113, 1114, 1115, 1116, 1117, 1118, 1119, 1111, 1112, 1113, 1114, 1115, 1116, 1117, 1118, 1119, 1120, 1121, 1122, 1123, 1124, 1125, 1126, 1127, 1128, 1129, 1121, 1122, 1123, 1124, 1125, 1126, 1127, 1128, 1129, 1130, 1131, 1132, 1133, 1134, 1135, 1136, 1137, 1138, 1139, 1131, 1132, 1133, 1134, 1135, 1136, 1137, 1138, 1139, 1140, 1141, 1142, 1143, 1144, 1145, 1146, 1147, 1148, 1149, 1141, 1142, 1143, 1144, 1145, 1146, 1147, 1148, 1149, 1150, 1151, 1152, 1153, 1154, 1155, 1156, 1157, 1158, 1159, 1151, 1152, 1153, 1154, 1155, 1156, 1157, 1158, 1159, 1160, 1161, 1162, 1163, 1164, 1165, 1166, 1167, 1168, 1169, 1161, 1162, 1163, 1164, 1165, 1166, 1167, 1168, 1169, 1170, 1171, 1172, 1173, 1174, 1175, 1176, 1177, 1178, 1179, 1171, 1172, 1173, 1174, 1175, 1176, 1177, 1178, 1179, 1180, 1181, 1182, 1183, 1184, 1185, 1186, 1187, 1188, 1189, 1181, 1182, 1183, 1184, 1185, 1186, 1187, 1188, 1189, 1190, 1191, 1192, 1193, 1194, 1195, 1196, 1197, 1198, 1199, 1191, 1192, 1193, 1194, 1195, 1196, 1197, 1198, 1199, 1200, 1201, 1202, 1203, 1204, 1205, 1206, 1207, 1208, 1209, 1201, 1202, 1203, 1204, 1205, 1206, 1207, 1208, 1209, 1210, 1211, 1212, 1213, 1214, 1215, 1216, 1217, 1218, 1219, 121

महिलाओं को सशक्त बनाने के लिए संसद द्वारा कानून बनाकर उन्हें कई कानूनी आधिकार भी दिए गए हैं जिसमें से कुछ अधिनियम निम्नलिखित हैं – अनैतिक व्यापार (रोकथाम) अधिनियम 1956, दहेज रोक अधिनियम 1961, एक बराबर पारिश्रमिक एकट 1976, मैडिकल टर्मिनेशन ऑफ फ्रैगनेन्सी –1987, लिंग परीक्षण तकनीक (नियंत्रक और गलत इस्तेमाल के रोकथाम) एकट 1994, घरेलू हिंसा से महिला संरक्षण अधिनियम, 2005, बाल विवाह रोकथाम एकट 2006, कार्यस्थल पर महिलाओं का यौन शोषण एकट 2013 और महिलाओं पर होने वाले सबसे वीभत्स अपराध 'बलात्कार' पर 2013 में जस्टिस वर्मा कमेटी की सिफारिश के बाद अधिकतम सजा फांसी की कर दी गई है साथ ही समय-समय पर इसके अलावा कई और महत्वपूर्ण कानूनों को बनाकर / संशोधन करके महिलाओं को सशक्त करने का प्रयास किया गया है। इन कानूनों के बनने के बाद महिलाएं निश्चित रूप से सशक्त हुई हैं। इन सब कानूनों का उद्देश्य उनके सामाजिक उत्थान रहा है। कहा भी गया है कि यदि किसी समाज को शिक्षित करना है तो उसकी महिलाओं को शिक्षित करो। विकास काफी हद तक शिक्षा पर निर्भर करता है।

बात देश की संस्थाओं या अंतरराष्ट्रीय संस्थाओं की करें तो प्रत्येक वर्ष एक नए थीम को लेकर ८ मार्च को महिला दिवस बड़े धूमधाम से मनाया जाता है। हमें यह स्वीकार करने में कठई गुरुज नहीं है कि आधी आबादी के प्रति हमारा विमर्श काफी हद तक उस दिवस तक सिमट कर रह जाता है। संयुक्त राष्ट्र संघ द्वारा महिला उत्थान या सशक्तिकरण हेतु दी गई की परिभाषा को देखें तो इसके पॉच प्रमुख घटक हैं:

- ◆ नारी का स्वयं अपने महत्व को पहचानना।
  - ◆ अपने जीवन यापन के विकल्प स्वयं निश्चित करने का अधिकार
  - ◆ अवसर एवं संसाधन तक पहुँच का अधिकार
  - ◆ अपने जीवन / कार्यक्षेत्र, में नियंत्रण का अधिकार

समाज की बेहतरी के लिए, सामाजिक एवं आर्थिक संतुलन लाने के लिए, राष्ट्रीय व अंतरराष्ट्रीय स्तर पर सामाजिक परिवर्तन को प्रभावित करने का अधिकार।

अर्थात् महिला उत्थान भौतिक, आध्यात्मिक, मानसिक तथा शारीरिक, व्यक्तिगत एवं सामाजिक सभी स्तरों पर महिलाओं में आत्मविश्वास पैदा कर उन्हें सशक्त बनाने की प्रक्रिया है।

हम सिर्फ कानूनी प्रावधानों के माध्यम से आधी आबादी को सशक्त नहीं कर सकते हैं। सिर्फ कानूनी आधिकार दे देने से ही महिलाएं

सशक्त नहीं हो सकती हैं। कानून के डंडे से हम महिला सशक्तिकरण की प्रक्रिया को हम आंशिक रूप से ही लागू करवा सकते हैं। जब तक हम सामाजिक/पारिवारिक स्तर पर जन-जागृति पैदा नहीं करते तब तक महिला सशक्तिकरण की बात बेर्झमानी ही साबित होगी।

महिला उत्थान एक बहुआयामी प्रक्रिया है। जिसमें हम महिलाओं के आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक एवं शैक्षणिक परिस्थितियों की तुलना पुरुषों को मिलने वाले इन अधिकारों से करके देखते हैं। कुछ शिक्षित एवं शहरी महिलाओं को छोड़ दे तो देश की आधिकांश महिलाओं को पुरुषों के बराबर अभी भी अवसर नहीं मिल पा रहा है। इसके लिए सदियों से चल रही हमारी पितृसत्तात्मक सामाजिक पद्धति एक महत्वपूर्ण कारक हैं। हमारे देश में यह अत्यधिक जटिल ताने—बाने के साथ उपस्थित है, जिसमें सभी जाति, वर्ण, वर्ग और धर्म सम्मिलित हैं। इसलिए लैंगिंक समानता सिर्फ किसी एक जनपद, प्रदेश का विषय न होकर अखिल भारतीय विषय है। इसके लिए हमें चतुर्दिक प्रयास करने की आवश्यकता है। तभी हम अपनी आधी आबादी को न्याय दिला सकते हैं। यह कहने में हमें कठई गुरेज नहीं है व्यक्तिगत प्रयासों से हमने कई उल्लेखनीय उपलब्धियां हासिल की हैं। जिन्हें हम अपना प्रतीक बनाकर चल रहे हैं। प्रेरणा और प्रोत्साहन के लिए ऐसे प्रतीकों की अवश्यकता हमारे जीवन में नितांत आवश्यक है। आज हम गर्व से कह सकते हैं कि देश सभी महत्वपूर्ण पदों को महिलाएं सुशोभित कर चुकी है। ज्यों—ज्यों उसे अवसर प्राप्त हो रहा है वह अपने आपको साबित भी कर रही है। बड़े शहरों में महिलाओं को पुरुषों के बराबर अवसर मिल रहा है परंतु आधारभूत संरचना और सामाजिक सोच के ओचापन के कारण छोटे शहरों एवं ग्रामीण इलाकों में उन्हें समान अवसर अभी भी प्राप्त नहीं हो पा रहा है।

आजादी के बाद सरकार लैंगिक समानता को ध्यान में रखते हुए सैकड़ों कार्यक्रमों तथा योजनाओं की रूपरेखा बनी, उसमें से कईयों को अमली जामा भी पहनाया भी गया है। आजादी के बाद पहले तीन दशकों तक “महिला कल्याण” की शब्दावली का प्रयोग आमतौर पर किया जाता रहा है। 80 के दशक में महिला कल्याण के स्थान पर “महिला विकास” की शब्दावली प्रयुक्त होने लगी, कालान्तर में 90 के दशक के प्रारंभिक वर्षों में “महिला समानता” या उच्चे बारबरी

ਕੇ ਹਕ ਦਿਲਾਨੇ ਪਰ ਜੋ ਦੇਨੇ ਕੀ ਬਾਤ ਕੀ ਜਾਨੇ ਲਗੀ। 90 ਕੇ ਦੱਸਕ ਕੇ ਅੰਤਿਮ ਚਰਣ ਮੌਜੂਦ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ਷ਕਰ 21 ਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਮੌਜੂਦ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨੇ ਵੀਂ ਚਾਰਾਂ ਔਰ ਮਹਿਲਾ ਸ਼ਾਸ਼ਕਿਕਰਣ ਕਾ ਸ਼ਵਰ ਤੇਜ਼ ਹੋਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੀ ਕਾ ਏਕ ਮਹਤਵਪੂਰਨ ਚਰਣ ਆਜ "ਬੇਟੀ ਬਚਾਓਂ ਔਰ ਬੇਟੀ ਪਢਾਓਂ" ਕੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖਨੇ ਕੋ ਮਿਲ ਰਹਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਛ ਦਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਮੌਜੂਦਾ ਲਿੰਗਾਨੁਪਾਤ ਮੌਜੂਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੇਖੀ ਗਈ ਥੀ। ਉਸੀ ਕੇ ਮਹੇਨਜ਼ਰ ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ—ਪੱਚ ਵਰ੍਷ਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਸਾਮਾਜਿਕ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਕੇ ਸਾਥ ਸਰਕਾਰ ਦ੍ਰਾਵਾ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਇਸ ਮੁਹਿਮ ਤਲਲੇਖਨੀਯ ਸਫਲਤਾ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਬਚਿੱਧਾਂ (0—5 ਵਰ්਷) ਦੇ ਲਿੰਗਾਨੁਪਾਤ ਮੌਜੂਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਸੁਧਾਰ ਦੇਖਨੇ ਕੋ ਮਿਲਾ ਹੈ।

ਉਦਾਰੀਕਰਣ ਦੇ ਹਮਾਰੇ ਆਰਥਿਕ, ਸਾਮਾਜਿਕ, ਸ਼ੈਕਾਖਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪਰ ਕਾਫ਼ੀ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਬਦਲਾਵ ਆਇਆ ਹੈ। ਸਾਥ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨਾਂ ਕੇ ਕ੍ਰਿਯਾਨਵਾਨ ਏਵੇਂ ਨਿਰਮਾਣ ਹੇਠਾਂ ਸਕਣ ਪ੍ਰਸਾਦਨਿਕ ਵਿਵਰਾਂ (ਨਿਯਮਾਲਿਕਾ / ਕਾਰ੍ਯਾਲਿਕਾ) ਕਾਫ਼ੀ ਸਕਿਯਤਾ ਦਿੱਖਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਹਿਲਾ ਸ਼ਾਸ਼ਕਿਕਰਣ ਹੇਠਾਂ ਇਸੇ ਹਮ ਆਦਰਸ਼ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਹ ਸਕਤੇ ਹੈਂ ਪਰਿਵਰਤੀ ਯਹ ਕਾਫ਼ੀ ਹਦ ਤਕ ਅਨੁਕੂਲ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ।

ਆਜ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਕ੍ਰੋਤੋਂ ਮੌਜੂਦਾਏਂ ਅਪਨਾ ਏਕ ਸਵਤਨਤ ਪਹਚਾਨ ਬਣਾ ਰਹੀ ਹਨ। "ਗਲਾਸ ਸੀਲਿੰਗ" ਦੇ ਮਿਥਕ ਕੋ ਤੋਡਤੇ ਹੁਏ ਆਜ ਮਹਿਲਾਏਂ ਅਪਨੇ ਦਸ ਪਰ ਸਭੀ ਕ੍ਰੋਤੋਂ ਮੌਜੂਦਾਏਂ ਅਪਨਾ ਪਰਚਮ ਲਹਰਾ ਰਹੀ ਹਨ। ਚਾਹੇ ਤੋਂ ਮਹਿਲਾਏਂ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤੀ। ਕਲਧਨਾ ਚਾਵਲਾ, ਪੀਟੀ ਉਥਾ, ਮੈਰੀ ਕੱਮ, ਸਾਝਨਾ ਨੇਹਵਾਲ, ਆਦਿ ਲਾਖਾਂ ਮਹਿਲਾਓਂ ਨੇ ਅਪਨੇ ਕਠਿਨ ਪਰਿਸ਼੍ਰਮ, ਸਮਰਪਣ ਏਵੇਂ ਤਾਗ ਦੇ ਬਲ ਪਰ ਨ ਕੇਵਲ ਅਪਨੀ ਏਕ ਵਿਸ਼ਿ਷ਟ ਪਹਚਾਨ ਬਣਾਈ ਹੈ ਬਲਕਿ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸਾਰ ਭੀ ਗਰੰਥ ਦੇ ਊਂਚਾ ਕਿਯਾ ਹੈ। ਐਸੇ ਹੀ ਲਾਖਾਂ ਮਹਿਲਾਏਂ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਕਾਲਖੜ ਮੌਜੂਦ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਮੌਜੂਦ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਜ਼ਾਨ-ਵਿਜ਼ਾਨ, ਕਲਾ, ਸਾਹਿਤਿਕ, ਖੇਤਰ, ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ, ਸਾਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾ, ਆਦਿ ਕ੍ਰੋਤੋਂ ਮੌਜੂਦ ਤਲਲੇਖਨੀਯ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਖਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰਤ੍ਵ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਵਤਨਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਹੋ ਯਾ ਆਜ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੁਰਗਮ ਸੀਮਾਵਾਂ ਪਰ ਪ੍ਰਹਹੀ ਦੇ ਰੂਪ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣਾ। ਮਹਿਲਾਏਂ ਆਜ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਸਾਥ ਕਦਮ ਦੇ ਕਦਮ ਮਿਲਾਕਰ ਚਲ ਰਹੀ ਹਨ।

ਦੇਸ਼ ਮੌਜੂਦਾਓਂ ਦੇ ਸ਼ਾਸ਼ਕਤ ਬਣਾਨੇ ਦੇ ਲਿਏ ਸਾਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਤਰ ਪਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਪ੍ਰਯਾਸਾਂ ਦੇ ਬਾਬਜੂਦ ਕੁਛ ਕੁਂਠਿਤ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਲੋਗ ਅਭੀ ਭੀ ਹਨ। ਸਥਾਨੇ ਪਹਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਮਾਜ ਮੌਜੂਦ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸੂਲੋਂ ਦੇ ਮਾਰਨੇ ਵਾਲੀ ਰਾਕਖਸੀ ਸੋਚ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਤਾ, ਧੈਨ ਹਿੰਸਾ, ਅਸਮਾਨਤਾ, ਭ੍ਰਾਣ ਹਤਾਹ, ਮਹਿਲਾਓਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਘਰੇਲੂ ਹਿੰਸਾ, ਬਲਾਤਕਾਰ, ਵੈਖਾਵੁਤਾ, ਮਾਨਵ ਤਰਕਰੀ, ਅਧਿਕਾਰੀ ਆਦਿ) ਦੇ ਮਾਰਨੇ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਤਥੀ ਹਮ ਆਧੀ ਆਵਾਦੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਦਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸ਼ਕਤ ਕਰ ਪਾਏਂਗੇ। ਲੈਂਗਿਕ ਭੇਦਭਾਵ ਰਾ਷ਟਰ ਮੌਜੂਦ ਸਾਂਝਕਤਿਕ, ਸਾਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸ਼ੈਕਾਖਿਕ ਅੰਤਰ ਲੇ ਆਤਾ ਹੈ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੀਂਘੇ ਕੀ ਓਰ ਧਕੇਲਤਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਮੌਜੂਦ ਤਲਲੇਖਿਤ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨੇ ਦੇ ਲਿਏ ਮਹਿਲਾਓਂ ਦੇ ਸ਼ਾਸ਼ਕਤ ਬਣਾਨਾ ਹੀ ਪੱਧੇਗਾ। ਲੈਂਗਿਕ

ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕਤਾ ਦੇਣੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਭਾਰਤ ਮੌਜੂਦਾ ਸ਼ਾਸ਼ਕਿਕਰਣ ਦੇ ਬਡਾਵਾ ਮਿਲਾ ਹੈ। ਲੈਂਗਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਲਕਧ ਦੇ ਸਾਥ—ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੇ ਦੇ ਲਿਏ ਇਸਦੇ ਮੂਲ ਤਤਵ ਦੇ ਹਮੇਂ ਇਸੇ ਹਰ ਏਕ ਪਰਿਵਾਰ ਮੌਜੂਦ ਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਿਤ ਵਿਅਕਤਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਦਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸੇ ਨ ਕੇਵਲ ਸਾਮਾਜਿਕ ਚੋਤਨਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ ਚਾਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਹਿਲਾਓਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿਕਾਨੂੰ ਵੀ ਬਦਲੇਗਾ।

ਆਧੀ ਆਵਾਦੀ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਮੁਖਧਾਰਾ ਮੌਜੂਦ ਜੋਡਨੇ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਧਾ ਤਥੀ ਅਧੂਰੀ ਰਹੇਗੀ ਜਦੋਂ ਤਕ ਪੁਰਖ ਮਹਿਲਾਓਂ ਦੇ ਸਾਥ ਕਥੇ ਦੇ ਕਥੇ ਮਿਲਾਕਰ ਨੈਤਿਕ, ਆਧਿਕਾਰੀ ਏਵੇਂ ਬੌਦਿਕ ਰੂਪ ਦੇ ਪੂਰਨ ਆਵਥਾ ਦੇ ਸਾਥ ਇਸ ਮੁਹਿਮ ਦੇ ਸਾਥ ਜੁਡਨ ਜਾਏ। ਅਨ੍ਯਥਾ ਹਮੇਂ ਆਧੀ ਆਵਾਦੀ ਦੇ ਉਤਥਾਨ ਦੀ ਰਾਹ ਮੌਜੂਦ ਖੜ੍ਹੇ ਚੁਨੌਤਿਆਂ ਦੇ ਲਡਨੇ ਮੌਜੂਦ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਤੀ।

ਕਿਸੀ ਨੇ ਸਤਿ ਹੀ ਕਹਾ ਹੈ

ਕਿਸੀ ਨੇ ਗੀਕ ਹੀ ਕਹਾ ਹੈ“

ਪਾਨੀ ਕੀ ਤਹਹ ਬਹਨਾ ਚਾਹਤੀ ਹੈ ...

ਕੁਛ ਊੱਚਾ ਹੀ ਲਈ ਤੁਝਨਾ ਚਾਹਤੀ ਹੈ ...

ਛਵਾ ਕੀ ਤਹਹ ਬਿਨ ਬੰਦਿਧ ਦੂਰ ਨਿਕਲਨਾ ਚਾਹਤੀ ਹੈ ...

ਬੰਦਿਧਾਂ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਖਾਵਾਹਿਧਾਂ ਦੇ ਸੰਗ ਜੀਨਾ ਚਾਹਤੀ ਹੈ ...

ਫਿਰ ਬਹਾਰੀਂ ਦੀ ਤਹਹ ਮਹਕਨਾ ਚਾਹਤੀ ਹੈ ...

ਅਪਨੇ ਕੁੜੂਦ ਦੀ ਤਲਾਅ ਮੈਂ ਤਨ ਰਾਸਤੋਂ ਪਰ ਚਲਨਾ ਚਾਹਤੀ ਹੈ ...

ਜਿਸਾਪਰ ਖੋਨੇ ਦਾ ਡਰ ਥਾ, ਤਨੀ ਰਾਸਤੋਂ ਪਰ ਮੰਜ਼ਿਲ ਦੇ ਪਾਨਾ

ਚਾਹਤੀ ਹੈ ...

ਮੈਂ ਪਲ-ਪਲ ਜੀਵਨ ਦੇ ਜੀਨਾ ਚਾਹਤੀ ਹੈ ...

ਮੈਂ ਤੁਝਨਾ ਚਾਹਤੀ ਹੈ ...

ਲੈਂਗਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਮੌਜੂਦ ਹੋ ਯਾ ਪ੍ਰਤਿ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੀਚੀਨ ਬੈਠਤਾ ਹੈ। ਹਮਾਰੇ ਇਸ ਪਾਇਆ ਦੇਸ਼ ਮੌਜੂਦ ਆਧੀ ਆਵਾਦੀ ਦੇ ਲਿਏ ਜਿਸ ਦਿਨ ਇਸ ਤਰਹ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਆ ਜਾਏਗੀ ਤਥੀ ਦੇ ਲਿਏ ਜਿਸ ਦਿਨ ਸਾਂਝੇ ਅਥੋਂ ਮੌਜੂਦ ਲੈਂਗਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨੇ ਦੇ ਲਿਏ ਮਹਿਲਾਓਂ ਦੇ ਸ਼ਾਸ਼ਕਤ ਬਣਾਨਾ ਹੀ ਪੱਧੇਗਾ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਧੀ ਆਵਾਦੀ ਇਸ ਆਸਾ ਦੇ ਸਾਥ ਜੀ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਵਹ ਦੇ ਲਿਏ ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਏਗਾ।

ਸਟਾਫ ਟ੍ਰੈਨਿੰਗ ਕਾਲੇਜ, ਰੋਹਿੰਡੀ

ਅੰਤਰਾ਷ਟ੍ਰੀਯ ਯੋਗ ਦਿਵਸ

ਧ੍ਰਿਤੀ ਮਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲਈ ਯੋਗ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਅਤੇ ਸਹੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ ਆਨੰਦਿਤ ਜੀਵਨ ਜੀਨੇ ਮੌਜੂਦਾ ਹੈ। ਯੋਗ ਮਹਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਤਾ ਹੈ। ਵਰ਷ 2014 ਦੀ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝੀ ਵਰ਷ 2020 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਰ਷ 21 ਜੂਨ ਦੀ ਮਨਾਅ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਦਿਵਸ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਵਿਡ-19 ਮਹਾਮਾਰੀ ਦੀ ਕਾਰਣ ਯੋਗ ਦਿਵਸ ਦੀ ਸਾਰਵਜਨਿਕ ਰੂਪ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸਲਿਏ ਬੈਂਕ ਮੈਂ ਭੀ ਸਾਡੇ ਕਾਰਮਿਕਾਂ ਦੀ ਅਪਨੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਯੋਗ ਕਰਨੇ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦੀ ਗਈ ਜਿਸੇ ਬੈਂਕ ਕਾਰਮਿਕਾਂ ਨੇ ਭੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਝਲਕਿਆਂ –

ਮਨਜੇਤ ਸਿੰਘ ਗੁਪਤਾ

ਪ੍ਰਾਦੇਸ਼ਿਕ ਭਾ਷ਾ ਕਡੀ ਮੌਜੂਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੱਚਨਾ

ਮਾਨਸਿਕਤਾ

ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਦੌੜ ਭੱਜ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸ਼ਾਰੀਰਿਕ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਖਤਰਾ ਨਕਰਾਤਮਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਇਸਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਹੈ।

ਬਹੁੱਤ ਸਾਰੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਇਹ ਨਤੀਜ਼ਾ ਕੱਢਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਉਸਦੇ ਬੱਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੱਚਪਨ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਹੀ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਤੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਮੁੱਢ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ - ਸਥਿਰ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਮਾਨਸਿਕਤਾ।

ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਚੰਗੇ ਨੰਬਰ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿਣਾ ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਅੱਵਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਅੱਵਲ ਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਬੱਚੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਿਸ ਪੱਧਰ ਤੇ ਟਿਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸਤੋਂ ਉਤੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕਤਰਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜੇਕਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਖੋਂ ਬੈਠਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਅਗਾਂਹ ਵੱਧਣ ਦੀ ਥਾਂ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਵਧਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਜੇ ਵਿਕਾਸ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਾਪਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਵਧੀਆ ਨੰਬਰ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣ ਨਾਲੋਂ ਖੁੱਦ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ, ਆਪਣੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਾਸ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਖੁੱਦ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਉਂਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀ ਉਸ ਕਮੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਬੱਚੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਖੁੱਸ਼ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੰਗ ਹੈ ਕਿ ਮਾਂਪੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵੱਧਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਨਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਉਪਰ ਆਪਣੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਪਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬੱਚਪਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੌਨੋਂ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦੇਣ। ਇਹੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਂਹੀਂ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਇਸਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਰ੍ਯਾਲਾਗ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਿਨਿਸਥ ਵਿਭਾਗ

मानसिकता

अंकित शर्मा

आज के युग में जहाँ हर कोई जिंदगी की दौड़—भाग में व्यस्त है, ऐसे समय में मनुष्य को शारीरिक रोगों से ज्यादा खतरा नकारात्मक मानसिकता और इससे होने वाले मानसिक रोगों से है।

बहुत सारे मनोवैज्ञानिक खोज करके इस नतीजे पर पहुँचे हैं कि मनुष्य की मानसिकता का विकास उसके बचपन से ही होना शुरू हो जाता है। बचपन में बच्चों को दिए गए दिशा-निर्देश ही भविष्य में उनकी सोच और व्यक्तित्व का मूल निर्धारण करते हैं।

किसी भी मनुष्य की मानसिकता को दो भागों में बँटा गया है—

- स्थिर मानसिकता तथा
  - विकसित मानसिकता

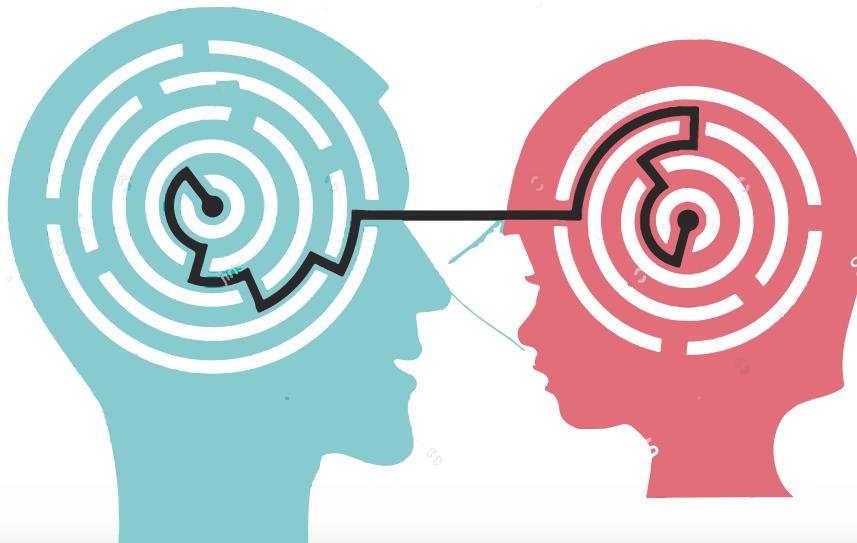
1. स्थिर मानसिकता – बच्चों को हमेशा अच्छे अंक लाने के लिए

मुकाम पर मुकाबला करने में कतराते रहते हैं और अगर उनको हार का सामना करना पड़ जाए तो वह अपना विश्वास खो बैठते हैं और जीवन में आगे बढ़ने की बजाय अपने लक्ष्य से दूर होते जाते हैं या यूं कहिए की आगे बढ़ने की बजाए पीछे की ओर जाने लगते हैं।

2. विकसित मानसिकता – विकसित मानसिकता की बात की जाए तो इसमें माता-पिता द्वारा अपने बच्चों को अच्छे अंक लेकर आने के लिए उन्हें स्वयं का विकास करना, अपनी कमजोरियों को पहचानना और उन्हें दूर करने के लिए उन पर काम करके उन्हें दूर करने के लिए प्रेरित करना शामिल हो जाता है। विकसित मानसिकता वाले बच्चे सदैव स्वयं की उन्नति/प्रगति के लिए काम करते हैं। अगर वह किसी परीक्षा

में सफल नहीं भी हो पाते तो वह उससे सीख लेकर उस कमी को दूर करने की कोशिश करते हैं और आगे बढ़ते हैं। ऐसे बच्चे अपने जीवन में सफलता प्राप्त करते हैं और खुश रहते हैं।

आज समय की माँग है कि माता-पिता अपने बच्चों को सही शिक्षा प्रदान करें और आगे बढ़ने में सहायता करें न कि उनके ऊपर अपनी उम्मीदों का भार डालकर उनका बचपन एवं भविष्य खराब करें। यह एक छोटी सी शुरूआत है जिसके कारण नकारात्मक मानसिकता एवं इससे होने वाले मानसिक रोगों को आरंभ से ही दूर किया जा सकता है।

कहना एवं हमेशा अवल रहने के लिए प्रेरित करना उनको स्थिर मानसिकता की ओर ले जाता है। ऐसी मानसिकता वाले बच्चे सदैव प्रथम आने के प्रयास में लगे रहते हैं। ऐसे बच्चे सदैव एक बार जिस मुकाम पर टिक जाते हैं उससे ऊपर के

प्रधान कार्यालय, जनसंपर्क विभाग

ਤਨਯ ਵਰਮਾ

ਏਨਪੀਏ ਕੀ ਵਸੂਲੀ ਕੇ ਲਿਏ ਵੈਧਾਨਿਕ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ

ਬੈਂਕਾਂ ਕੀ ਵਹ ਪਰਿਸੰਪਤਿਆਂ ਜਿਨ ਪਰ ਬੈਂਕ ਕੋਈ ਲੇਨ-ਦੇਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਤਾ ਯਾ ਜਿਨ ਪਰਿਸੰਪਤਿਆਂ ਪਰ ਬੈਂਕ ਕੋ ਕੋਈ ਰਿਟਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਤਾ ਏਨਪੀਏ ਕਹਲਾਤੀ ਹੈ। ਗ੍ਰਾਹਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਿਏ ਗਏ ਋ਣ ਪਰ ਮੂਲਧਨ ਯਾ ਬਾਅਦ ਅਦਾਯਗੀ ਨ ਹੋਨਾ ਇਸੇ ਏਨਪੀਏ ਬਨਾਤਾ ਹੈ।

ਇਸਕੀ ਮੂਲਤ: ਨਿੱਜਲਿਖਿਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹੈ:-

1. ਅਵਮਾਨਕ ਪਰਿਸੰਪਤਿਆਂ
2. ਸਾਂਦਿਗ੍ਧ ਪਰਿਸੰਪਤਿਆਂ
3. ਲੁਪਤ ਪਰਿਸੰਪਤਿਆਂ

ਕ੃਷ਿ ਋ਣ ਕੇ ਸੰਦਰਭ ਮੌਜੂਦ ਕੋਈ ਭੀ ਕ੃਷ਿ ਋ਣ ਤਬ ਏਨਪੀਏ ਮਾਨਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸਕੀ ਅਦਾਯਗੀ ਦੋ ਫਸਲ ਯਾ ਏਕ ਵਰ්਷ ਦੇ ਮੌਜੂਦ ਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋ।

ਆਜ ਕੇ ਪਰਿਦੂਸ਼ ਮੌਜੂਦ ਏਨਪੀਏ ਨੇ ਵਿਕਰਾਲ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਕਾ ਸੀਧਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬੈਂਕ/ਵਿੱਤੀ ਸੰਥਾਨਾਂ ਕੇ ਵਿਵਸਾਧਾਰਣ ਪਰ ਸਾਫ਼ ਦੇਖਾ ਜਾ ਸਕਤਾ ਹੈ।

ਇਸੀ ਸਮਝਾ ਦੇ ਨਿਪਟਨੇ ਹੇਠੁ ਬੈਂਕ/ਵਿੱਤੀ ਸੰਥਾਨਾਂ ਕੋ ਕੁਛ ਵੈਧਾਨਿਕ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਜਿਨਕੇ ਦੁਆਰਾ ਵਹ ਏਨਪੀਏ ਰਿਕਵਰੀ ਕਰ ਸਕਤੇ ਹਨ। ਇਨਮੋਂ ਦੇ ਕੁਛ ਪ੍ਰਮੁਖ ਨਿੱਜਲਿਖਿਤ ਹੈਂ:-

ਏਨਪੀਏ ਕੀ ਵਸੂਲੀ ਕੇ ਲਿਏ ਵੈਧਾਨਿਕ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ

1. ਸਿਵਿਲ ਸੂਟ ਪੰਜੀਕਰਣ/ਫਾਇਲਿੰਗ: ਵਿੱਤੀ ਸੰਥਾਨਾਂ ਕੋ ਬਕਾਯਾ ਋ਣ/ਰਾਸ਼ਿ ਵਸੂਲਨੇ ਦੇ ਲਿਏ ਸਾਮਾਨਿਕ/ਸਰਲਾ ਧਨ ਸੂਟ ਦਰਜ ਕਰਨਾ ਯਾ ਸਿਵਿਲ ਪ੍ਰਕਿਧਾ ਸ਼ੱਹਿਤਾ 1908 (ਆਦੇਸ਼ 37) ਦੇ ਤਹਤ ਸਾਰਾਂਸ਼ ਸੂਟ ਦਰਜ ਕਰਨਾ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਸਾਰਾਂਸ਼ ਸੂਟ (Summary Suit) ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਰੂਪ ਦੇ ਸਾਥ ਸਾਧਾਰਣ ਸੂਟ (Ordinary suit) ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਰੂਪ ਦੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਿਪਟਾਰੇ ਜਾਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲਿਖਿਤ ਸਮਝੌਤੋਂ ਅਤੇ ਅਨੁਬੰਧਾਂ ਦੇ ਉਤਪਨਨ ਹੋਨੇ ਵਾਲੇ ਋ਣ/ਧਨ ਕੀ ਵਸੂਲੀ ਕੇ ਲਿਏ ਸਭੀ ਸੂਟ ਪਰ ਲਾਗੂ ਹੋਤੇ ਹਨ।

2. DRT ਕੇ ਦ੍ਰਾਘ ਵਸੂਲੀ: ਋ਣ ਰਿਕਵਰੀ ਟ੍ਰਿਬੂਨਲ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੇ ਵਸੂਲੀ ਬੈਂਕ ਰਿਕਵਰੀ ਟ੍ਰਿਬੂਨਲ (ਡੀਆਰਟੀ) ਬੈਂਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸੰਥਾਨ ਅਧਿਨਿਧਿ, 1993 (ਆਰਡੀਡੀਬੀਏਫਆਈ ਅਧਿਨਿਧਿ, 1993) ਦੇ ਕਾਰਣ ਋ਣ ਦੀ ਵਸੂਲੀ ਕੇ ਤਹਤ ਗਠਿਤ ਕੀ ਗਈ ਹੈ ਤਾਕਿ ਬੈਂਕਾਂ ਕੋ ਋ਣ ਚੂਕ ਕੀ ਵਸੂਲੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਾਮਲਾਂ ਦੇ ਤਵਾਰਿਤ ਨਿਰਧਾਰ ਮੌਜੂਦ ਮਦਦ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਡਿਫੋਲਟ ਰਾਸ਼ਿ 10 ਲਾਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਅਧਿਕ। ਡੇਬਿਟ ਰਿਕਵਰੀ ਟ੍ਰਿਬੂਨਲ (ਡੀਆਰਟੀ) ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਅਪੀਲ ਋ਣ ਰਿਕਵਰੀ ਅਪੀਲੀਅ ਨਿਆਅਧਿਕਰਣ (ਡੀਆਰਏਟੀ) ਦੇ ਪਹਲੇ ਝੂਠ ਬੋਲ ਸਕਤੀ ਹੈ। 31 ਮਾਰਚ 2015 ਤਕ, ਭਾਰਤ ਮੈਂ 33 ਡੀਆਰਟੀ ਅਤੇ 5 ਡੀਆਰਏਟੀ ਹਨ।

3. ਸਰਫੇਸੀ ਅਧਿਨਿਧਿ 2002: ਸਰਫੇਸੀ ਵਿੱਤੀ ਪਰਿਸੰਪਤਿਆਂ ਦੇ ਸੁਰਕਾ ਅਤੇ ਪੁਨਰਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਸੁਰਕਾ ਬਾਅਦ ਅਧਿਨਿਧਿ 2002 ਦੇ ਪ੍ਰਵਰਤਨ ਦੇ ਲਿਏ। ਯਹ ਅਧਿਨਿਧਿ ਬੈਂਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸੰਥਾਨਾਂ ਕੋ ਋ਣ ਵਸੂਲਨੇ ਦੇ ਲਿਏ ਆਵਾਸੀਅ ਯਾ ਵਿਵਸਾਧਾਰਣ ਸੰਪਤਿਆਂ ਕੋ ਬੇਚਨੇ ਮੌਜੂਦ ਸੁਰਕਾ ਬਨਾਤਾ ਹੈ। ਸਰਫੇਸੀਆਈ ਅਧਿਨਿਧਿ ਦੀ ਧਾਰਾ 13(4) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬੈਂਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸੰਥਾਨਾਂ ਕੋ ਗੈਰ-ਨਿ਷ਾਦਿਤ ਸੰਪਤਿ ਦੇ ਰੂਪ ਮੌਜੂਦ ਕਿਏ ਜਾਨੇ ਪਰ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਬਿਨਾ ਡਿਫੋਲਟਸ਼ ਦੇ (ਬੰਧਕ ਸੁਰਕਾ) ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਲੇ ਸਕਤਾ ਹੈ। ਬੈਂਕ (ਸੀਜੇਐਮ) ਦੇ ਮੁਖ ਨਿਆਅਧਿਕ ਮਾਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਦੀ ਸਹਾਯਤਾ ਦੇ ਤੌਰ ਤੋਂ ਡਿਫੋਲਟਰ ਦੇ ਸਾਫ਼ਸੇਆਈ ਨੋਟਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਸਾਠ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਮੌਜੂਦ ਸੁਰਕਿਤ ਸੰਪਤਿਆਂ ਦੇ ਕਕ਼ਬਾ ਲੇ ਸਕਤਾ ਹੈ। ਬੈਂਕ ਦੇ ਏਕ ਅਧਿਕਤ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਰਫੇਸੀ ਦੀ ਕਾਰਘਾਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਸਕਤੇ ਹਨ ਜਾਂ ਮਾਂਗ ਕਰ ਸਕਤਾ ਹੈ। ਋ਣ ਖਾਤੇ ਦੇ ਨਿਧਿ ਕਰਨੇ ਦੀ ਬਜਾਏ ਬੈਂਕ ਮਾਂਗ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰੀ ਰਾਸ਼ਿ ਵਾਪਸ ਭੁਗਤਾਨ ਦੀ ਜਾਤੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬੈਂਕ ਅਗ੍ਰਿਮ ਮਾਂਗ ਪਰ ਚੁਕਾਵਾ ਜਾ ਸਕਤਾ ਹੈ। ਯਹਾਂ ਤਕ ਕਿ ਯਦੀ ਦੇਨਦਾਰ ਦੇ ਰਾਸ਼ਿ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਕੇ ਖਾਤੇ ਦੇ ਨਿਧਿ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਰਫੇਸੀ ਕਾਰਘਾਹੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਲਟ ਅਤੇ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕਿਯਾ ਜਾ ਸਕਤਾ ਹੈ। ਅਧਿਨਿਧਿ ਦੀ ਸੰਭਾਅ (ਏਸਸੀਬੀ) ਅਨੁਸਾਰਿਤ ਵਾਣਿਜਿਕ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਲਾਗੂ ਹੈ।

- 4. लोक अदालतः** लोक अदालत जो माननीय नागरिक अदालतों द्वारा आयोजित की जाती हैं, उन मामलों में दो पक्षों, बैंक और उधारकर्ता के बीच समझौता कराती है जो कानून की किसी अन्य अदालत से 20 लाख रुपये तक की सीमा तक लंबित हो सकता है।

5. संपत्ति पुनर्निर्माण कंपनियों (एआरसी) और एनपीए की बिक्रीः परिसंपत्ति पुनर्निर्माण कंपनियां सिक्योरिटनाइजेशन और वित्तीय परिसंपत्तियों के पुनर्निर्माण और सुरक्षा व्याज अधिनियम, 2002 के प्रवर्तन के धारा 3 के तहत गठित की गई हैं। एआरसी का प्राथमिक उद्देश्य बैंकों के स्वामित्व वाली खराब परिसंपत्तियों का तेजी से निपटान है ताकि वे अपनी बैलेंस शीट को साफ कर सकें। एआरसी बैंकों की बैलेंस शीट से एनपीए को अलग करके खराब बैंक के रूप में कार्य करते हैं और बैंकों को वसूली के प्रति अपने प्रयासों और संसाधनों को रुट करने के बजाय सामान्य और सामान्य बैंकिंग गतिविधियों पर ध्यान केंद्रित करने में सक्षम बनाता है। बैंक एआरसी को अपनी बुरी संपत्ति का निपटान करते हैं यह एआरसी अनुलग्नक, परिसमापन और सुरक्षा के माध्यम से एक राशि वसूल।

6. दिवालियापन और दिवालियापन संहिता (आईबीसी –2016): कॉर्पोरेट व्यक्तियों, साझेदारी फर्मों और व्यक्तियों के पुनर्गठन और दिवालियापन से संबंधित कानूनों को समेकित करने और संशोधित करने के लिए एक अधिनियम है, जो संपत्तियों के मूल्य को अधिकतम करने के लिए समयबद्ध तरीके से ऐसे व्यक्तियों, उद्यमिता को बढ़ावा देने, क्रेडिट की उपलब्धता और सरकारी हितों के भुगतान की प्राथमिकता के क्रम में परिवर्तन सहित सभी हितधारकों के हितों को संतुलित करने और भारत की दिवालियापन और दिवालियापन बोर्ड स्थापित करने और इसके साथ जुड़े मामलों या आकस्मिक मामलों के लिए। आईबीसी –2011 का दृष्टिकोण भारत में दिवालियापन और दिवालियापन से निपटने के लिए एक संयुक्त कानूनी ढांचे के तहत एक स्पष्ट और समामेलित व्यवस्था प्रदान करना है जो लंबे समय से देय है। कोड किसी कंपनी में परेशानी को हल करने या कंपनी को समाप्त करने के लिए एक ढांचा प्रदान करता है। परिसमापन प्रक्रिया के लिए नियम कोड लागू करने के लिए दिवालियापन और दिवालियापन बोर्ड ऑफ इंडिया (आईबीबीआई) द्वारा अधिसूचित नियमों का हिस्सा है। नेशनल कंपनी लॉट्रिब्यूनल (एनसीएलटी) सरकार द्वारा संशोधित है।

7. बन–टाइम निपटान (ओटीएस) एक समझौता पारस्परिक सहमति और समझौते पर एक विवाद निवारण और समझौता तंत्र पर पहुंच गया है। यह विवाद के लिए सभी पक्षों के हिस्से पर बलिदान के कुछ फायदे और लाभ के कुछ घटकों के साथ एक समझौता है। यह बैंक के एनपीए में कमी के लिए एक गैर–कानूनी उपाय है। वार्ता समझौता राशि बढ़ाने और जीत–जीत की स्थिति बनाने के लिए बातचीत समझौता किया गया है। प्रत्येक बैंक अपनी खुद की वसूली नीति तैयार कर सकता है और एनपीए खाते में बकाया समझौते के लिए दिशानिर्देश बना सकता है। यह समझौता, समझौते के अतिरिक्त छोटे और सीमांत किसानों के लिए आरबीआई ओटीएस योजना की विशेष बन–टाइम निपटान योजनाओं के तहत हो सकता है, आरबीआई ओटीएस 2005 सार्वजनिक क्षेत्र के बैंकों के लिए एसएमई के लिए सरकार/आरबीआई द्वारा समय–समय पर विशिष्ट लक्ष्य के उद्देश्य से तैयार किया जाता है।

8. रिकवरी कैंप : बैंक के कर्मचारी संयुक्त रूप से दोनों पक्षों के लिए सुविधाजनक स्थान और समय पर पुनर्भुगतान के लिए डिफॉल्ट उधारकर्ताओं से संपर्क करते हैं। ये छोटे ऋण के लिए अधिक उपयुक्त हैं। बैंक अपनी शाखाओं में वसूली शिविर आयोजित करने के बजाय, पंचायत बोर्ड कार्यालयों, अदालत भवनों सरकारी विभाग की इमारतों जैसे केंद्रों में ऐसे रिकवरी शिविर आयोजित करते हैं। आम तौर पर बैंक शाखाओं के प्रभारी प्रबंधक कुछ शाखा अधिकारियों के साथ प्रत्येक उधारकर्ताओं के प्रत्येक घर में जाते हैं और उनके द्वारा प्राप्त किए गए ऋणों के संबंध में किस्तों को पुनर्प्राप्त करते हैं। वसूली शिविरों की तारीख का जिक्र करने वाले उधारकर्ताओं पर अग्रिम सूचना के मामले में इस प्रकार का वसूली शिविर सफल होता है।

प्रधान कार्यालय मानव संसाधन विभाग

ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਹ ਖੁਰਾਨਾ

ਸਤ ਚਾਚਾ ਫਗ਼ੂਮਲ

ਲਗਭਗ 350 ਵਰ्ष ਪੂਰ੍ਵ ਮੁਗਲ ਸਮਾਟ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰਂਗਜ਼ੇਬ ਕੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਸੇ ਉਤਪੀਡਿਤ ਹੋਕਰ ਭੰਈਆ ਸਿੰਹ ਅਪਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਹਿਤ ਦੌਲਤਾਬਾਦ (ਪ੍ਰਾ�ੀਨ ਸੂਬਾ ਪੰਜਾਬ) ਕੋ ਛੋਡਕਰ ਪੂਰ੍ਵ ਕੀ ਔਰਚ ਚਲ ਪਢੇ। ਜਾਂਗਲੇ, ਪਹਾੜਾਂ, ਨਦਿਆਂ ਕੇ ਰਾਸਤੇ ਛਿਪਤੇ—ਛਿਪਾਤੇ ਸਰਵਪ੍ਰਥਮ ਆਗਾਰਾ ਸ਼ਹਰ ਪਹੁੰਚੇ ਪਰਿਤੁ ਉਨ੍ਹੇ ਇਸ ਸ਼ਹਰ ਮੈਂ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਗੁਜਰ—ਬਸਰ ਕਰਨੇ ਲਾਯਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲਾ। ਨਿਰਾਸ ਹੋਕਰ ਪੂਰਬ ਦਿਸ਼ਾ ਕੀ ਔਰਚ ਬਢਤੇ ਗਏ। ਬਿਹਾਰ ਪ੍ਰਾਨਤ ਕੇ ਏਕ ਛੋਟੇ ਸੇ ਕਸਬੇ “ਸਾਸਾਰਾਮ” ਪਹੁੰਚੇ। ਯਹਾਂ ਇਨ੍ਹੇ ਸਹਾਰਾ ਮਿਲਾ। ਭੰਈਆ ਸਿੰਹ ਕੋ ਏਕ ਕਥਿਤ ਪਰਿਵਾਰ ਮੈਂ ਸੁਨੀਮ ਤਥਾ ਪਰਿਵਾਰ ਕੀ ਦੇਖ—ਰੇਖ ਕੀ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਦਿਨ ਬੀਤਾਂ ਗਏ ਈਸ਼ਵਰ ਕੀ ਅਪਾਰ ਕ੃ਪਾ ਸੇ ਭੰਈਆ ਸਿੰਹ ਕਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸੁਖ—ਚੈਨ ਸੇ ਰਹਨੇ ਲਗਾ।

ਸਾਂਵਤ 1723 ਵਿਕਰੀ “ਸਨ 1666 ਈ.” ਕੋ ਸਾਸਾਰਾਮ ਸਿਥਿਤ ਗੁਰੂ ਘਰ ਕੇ ਮਸ਼ਦਾਂ ਏਂ ਅਨ੍ਯ ਸਿਖਾਂ ਕੋ ਗੁਰੂਘਰ ਸੇ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁਆ ਕਿ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਪੂਰਬ ਕੀ ਤਦਾਸੀ (ਯਾਤ੍ਰਾ) ਪਰ ਨਿਕਲ ਚੁਕੇ ਹੈਂ ਔਰਚ ਏਕ ਨਿਸ਼ਿਚਤ ਤਿਥਿ ਕੋ ਸਾਸਾਰਾਮ ਮੈਂ ਚਾਚਾ ਫਗ਼ੂਮਲ ਜੀ ਸੇ ਭੇਟ ਕਰੋਂਗੇ। ਯਹ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਸਭੀ ਨਗਰ ਵਾਸਿਆਂ ਮੈਂ ਬਿਜਲੀ ਕੀ ਤਰਹ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਸ਼ਵਾਗਤ ਕੀ ਤੈਧਾਰਿਆਂ ਬਹੁਤ ਜੋਂਹਾਂ ਸੇ ਹੋਨੇ ਲਗੀਆਂ। ਇਸ ਨਗਰ ਕੇ ਬਡੇ—ਬਡੇ ਧਨਾਢਿ ਖਤੀਬਾਂ ਵਿਖਾਇਆਂ ਨੇ ਨਗਰ ਕੇ ਪਿਛੀਆਂ ਫਾਟਕ ਸੇ ਲੇਕਰ ਉਨਕੇ ਠਹਰਨੇ ਕੇ ਸਥਾਨ ਤਕ ਮਖਮਲੀ ਪਾਵਡੇ ਬਿਛਾ ਦਿਯੇ। ਕਾਰ੍ਯ ਮੈਂ ਵਾਸਤ ਹੋਨੇ ਕੇ ਕਾਰਣ ਏਂ ਧਨ—ਅਮਿਮਾਨ ਕੇ ਕਾਰਣ ਮਸਤ ਖਤੀਬਾਂ ਨੇ ਅਪਨੇ ਅਧੀਸਥ ਕਾਮ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਭੰਈਆ ਸਿੰਹ ਏਂ ਟੇਕਮਣਿ ਕੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਅਗਵਾਨੀ ਕੇ ਲਿਏ ਮੇਜ ਦਿਯਾ। ਭੰਈਆ ਸਿੰਹ ਤਥਾ ਟੇਕਮਣਿ ਦੋਨੋਂ ਪਿਤਾ ਪੁਤ੍ਰ ਉਸ ਸਮਾਂ ਕੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਵਾਹਨ ਟੀਮਟੀਮੀਆ ਏਂ ਕੁਛ ਉਪਹਾਰ ਲੇਕਰ ਸਥਾਨੀਂ ਸੱਗ ਕਾ ਨੇਤ੍ਰਤਵ ਕਰਤੇ ਹੁਏ ਨਗਰ ਕੇ ਪਿਛੀਆਂ ਫਾਟਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਅਗਵਾਈ ਕੇ ਲਿਏ ਸਮਾਂ ਸੇ ਪੂਰ੍ਵ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਸ਼੍ਰਦਧਾਂ ਚਾਚਾ ਫਗ਼ੂਮਲ ਜੀ ਕੀ ਅਤਿ ਵੁਦਾਵਸਥਾ ਹੋਨੇ ਕੇ ਕਾਰਣ ਚਲਨੇ—ਫਿਰਨੇ ਸੇ ਮਜਬੂਰ ਥੇ। ਅਤਾਂ ਵੇ ਸ਼ਵਾਂ ਅਪਨੇ ਨਿਵਾਸ ਪਰ ਹੀ ਧਿਆਨ ਮਗਨ ਹੋਕਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਅਗਵਾਨੀ ਕਰਨੇ ਲਗੇ।

ਚਾਚਾ ਫਗ਼ੂਮਲ ਵਾਂਹਾਂ ਕੇ ਸਥਾਨੀਂ ਗੁਰੂਦ੍ਵਾਰੇ ਕੇ ਸਤ ਥੇ ਉਨਕੇ ਨਾਮ ਸੇ

ਹੀ ਗੁਰੂਦ੍ਵਾਰੇ ਕਾ ਨਾਮ ਭੀ ਗੁਰੂਦ੍ਵਾਰਾ ਚਾਚਾ ਫਗ਼ੂਮਲ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੈ। ਚਾਚਾ ਫਗ਼ੂਮਲ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਸਤ ਥੇ ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਕੇ ਹੁਕਮ ਕਾ ਪਾਲਨ ਕਰਤੇ ਹੁਏ ਪੰਜਾਬ ਕੇ ਫਗਵਾਡਾ ਸ਼ਹਰ ਸੇ ਪਥ—ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੇ ਲਿਏ ਬਿਹਾਰ ਆਏ ਥੇ। ਉਸਕੇ ਬਾਦ ਵੇ ਧਹੀਂ ਕੇ ਹੋਕਰ ਰਹ ਗਏ।

ਜਬ ਚਾਚਾ ਫਗ਼ੂਮਲ ਜੀ ਕੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਆਨੇ ਕੀ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਤੋਂ ਵੇ ਉਨਕੇ ਸ਼ਵਾਗਤ ਏਂ ਸੇਵਾ ਕੇ ਲਿਏ ਕ੍ਸ਼ਤ੍ਰ ਕੇ ਧਨਾਢਿ ਲੋਗਾਂ ਕੇ ਘਰ ਨ ਜਾਕਰ ਪ੍ਰਾਤ: ਹੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਕੇ ਸੇਵਕਾਂ ਕੇ ਘਰ ਜਾ ਕਰ ਅੰਨ, ਖਾਦ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਤਥਾ ਕਾਰ ਸੇਵਾ (ਉਗਾਈ) ਏਕਤ੍ਰਿਤ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਕਰ ਦੀ। ਏਕ ਘਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਏਕ ਵ੃ਦ਼ ਮਹਿਲਾ ਜੋ ਘਰ ਕੀ ਸਾਫ—ਸਫਾਈ ਕਰ ਰਹੀ ਥੀ ਜਬ ਉਸਕੇ ਘਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਚਾਚਾ ਫਗ਼ੂਮਲ ਨੇ ਕੁਛ ਦਾਨ ਕਰਨੇ ਕੀ ਗੁਹਾਰ ਕੀ ਤੋਂ ਵਹ ਮਹਿਲਾ ਭਡਕ ਗਈ ਔਰਚ ਕਹਨੇ ਲਗੀ ਕੀ ਕਧਾ ਸੁਭ—ਸੁਭ ਮਾਂਗਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਆ ਜਾਤੇ ਹਨ, ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਅਮੀ ਦੇਨੇ ਕੋ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਤ ਫਗ਼ੂਮਲ ਨੇ ਜਬ ਫਿਰ ਸੇ ਆਗਰਾ ਕਿਯਾ ਤੋਂ ਉਸ ਮਹਿਲਾ ਨੇ ਘਰ ਕੀ ਸਫਾਈ ਕਰਤੇ

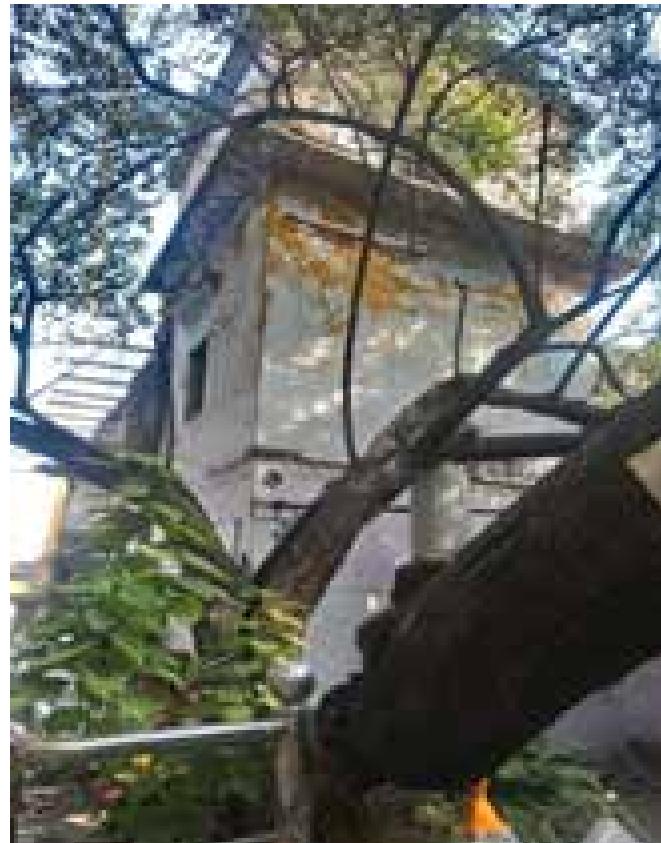
ਹੁਏ (ਬਹੁਰਨ) ਜੋ ਕੂਡਾ ਇਕਛਾ ਕਿਯਾ ਥਾ ਕਪਡੇ ਮੋਂ ਲਪੇਟ ਕਰ ਸੱਤ ਜੀ ਕੋ ਦੇ ਦਿਯਾ। ਸੱਤ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਉਸੇ ਸਤਕਾਰ ਸਹਿਤ ਸ੍ਰੀਕਾਰ ਕਿਯਾ ਔਰ ਵਾਪਿਸ ਚਲ ਦਿਧੇ।

ਉਥਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਜੀ ਅਪਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ, ਧਰਮਪਲੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ, ਭਾਈ ਸੰਗਤਿਆ ਸੁਖਨਾਂਦ, ਨਤੁ ਰਵਾਬੀ, ਪਲੀ ਭਾਤਾ ਕੁਪਾਲ ਚਾਂਦ, ਸਾਹਿਬ ਚਾਂਦ, ਗੁਰੂਬਖਾ, ਸੰਤੀਰਾਮ ਸਾਧੁ ਆਦਿ ਸਿਖ ਸੰਗਤ ਕੇ ਸਾਥ ਪਹੁੰਚ ਕਰ ਸਾਸਾਰਾਮ ਕੀ ਧਰਤੀ ਕੋ ਅਪਨੇ ਚਰਣਾਂ ਸੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਿਯਾ। ਸਬਸੇ ਪਹਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਚਰਣਾਂ ਕੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨੇ ਵ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੇ ਕਾ ਸੌਭਾਗਿਤ ਭੰਗ ਸਿੰਹ ਏਂਵਾਂ ਟੇਕਮਣਿ ਸਿੰਹ ਜੀ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁਆ। ਇਨ ਦੋਨਾਂ ਕੋ ਸਾਧਾਰਣ ਪੋਸ਼ਾਕ ਮੋਂ ਦੇਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਿਯਾ ਕਿ “ਤੁਸੁ ਕੌਨ ਹੋ? ਜੀ ਹਜੂਰ ਮਾਲਿਕਾਂ ਕੇ ਤਾਬੇਦਾਰ ਸਰਕਾਰ! ਅਚਛਾ ਤੋਂ ਤੁਮਹਾਰੇ ਮਾਲਿਕ ਨਹੀਂ ਆਏ? ਜੀ ਹਜੂਰ, ਕਾਰ੍ਯ ਮੋਂ ਵਧੇਰਾ ਹੋਨੇ ਕੇ ਕਾਰਣ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇ, ਮਗਰ ਆਪ ਕਿਸੀ ਬਾਤ ਕੀ ਚਿੰਤਾ ਨ ਕਰੋ, ਮਾਲਿਕਾਂ ਨੇ ਆਪਕੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀ ਪੂਰੀ ਜਿਸ਼ੇਦਾਰੀ ਹਮੈਂ ਸੌਂਪੀ ਹੈ ਹਜੂਰ। ਆਪ ਚਲੋ, ਹਮ ਉਮੀਦ ਕਰਤੇ ਹੋਏ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੋਹਲਾ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋ ਜਾਏਗੀ।”

ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਜੀ ਫਰਮਾਨੇ ਲਗੇ “ਭੰਗ ਸਿੰਹ ਵਾਸਤਵਿਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤਥਾ ਸੇਵਾਦਾਰ ਤੋਂ ਤੁਸੁ ਹੁਏ ਉਨ੍ਹਾਂਨੇ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਆਦੇਸ਼ ਕਿਯਾ ਹੈ।” ਯਹ ਕਹ ਕਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਖਮਲੀ ਪਾਵਡੇ ਕੋ ਛੋਡਕਰ ਦੂਸਰੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੇ ਚਲ ਪਡੇ ਜੋ ਆਜ ਆਧੁਨਿਕ ਮੌਹਲਾ ਭਾਰਤੀ ਗੱਂਝ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੋਹਲਾ ਮੈਂ ਇਕ ਜਗਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਾ ਘੋੜਾ ਰੁਕ ਗਿਆ ਔਰ ਟਸ ਸੇ ਮਸ਼ ਹੋਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਤੈਤੀਅਰ ਨਹੀਂ ਥਾ। ਤਭੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕਿਯਾ ਕਿ ਯਹਾਂ ਪਰ ਏਕ ਗੁਰੂਦਵਾਰਾ ਬਣੇਗਾ ਜਿਸਕਾ ਨਾਮ ਟਕਸਾਲ ਹੋਗਾ, ਤਥਾ ਘੋੜਾ ਆਗੇ ਬਢਾ ਔਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਾਨਨੀਧ ਚਾਚਾ ਫਾਗਗੂਮਲ ਕੀ ਕੁਟਿਆ ਮੋਂ ਜਾ ਵਿਰਾਜੇ।

ਦਰਸ਼ਨੀ ਦਰਵਾਜਾ ਯਾ ਛੋਟਾ ਦਰਵਾਜਾ ਕੇ ਨਾਮ ਸੇ ਵਿਖਾਤ ਯਹਾਂ 45 ਇੰਚ ਤੱਥਾ, 35 ਇੰਚ ਚੌੜਾ ਛੋਟਾ ਦਰਵਾਜਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਹੋਕਰ ਨਵਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਜੀ ਨੇ ਚਾਚਾ ਫਾਗਗੂਮਲ ਕੀ ਕੁਟਿਆ ਮੋਂ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਏ ਥੇ। ਇਸ ਦਰਵਾਜੇ ਕੋ ਮੂਲ ਸ਼ਵਰੂਪ ਮੋਂ ਆਜ ਭੀ ਦੇਖਾ ਜਾ ਸਕਤਾ ਹੈ। ਚਾਚਾ ਫਾਗਗੂਮਲ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਚਰਣਾਂ ਕੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਿਯਾ ਤਥਾ ਉਨਕੇ ਸਾਥ ਆਏ ਸਭੀ ਸੰਗਤਾਂ ਕਾ ਯਥਾਸ਼ਕਿ ਸ਼ਵਾਗਤ ਏਂਵਾਂ ਸਤਕਾਰ ਕਿਯਾ। ਸਾਸਾਰਾਮ ਕੀ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵ ਉਨਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਮੋਂ ਲਗ ਗਈ।

ਚਾਚਾ ਫਾਗਗੂਮਲ ਨੇ ਸਥਾਨੀਧ ਨਿਵਾਸਿਓਂ ਸੇ ਉਗਾਈ ਕਾਰ ਸੇਵਾ (ਉਗਾਈ) ਕੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਚਰਣਾਂ ਮੋਂ ਅਰ੍ਪਿਤ ਕਰ ਦਿਯਾ ਲੇਕਿਨ ਵੱਡ ਮਹਿਲਾ ਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਬਹੁਰਨ (ਕੂਡਾ) ਲਜ਼ਾਵਸ਼ ਛੁਪਾ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫਾਗਗੂਮਲ ਸੇ ਕਹਾ ਵਹ ਬਹੁਰਨ ਭੀ ਤੋਂ ਲਾਓ ਜੋ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਕੋ ਦਿਯਾ ਥਾ। ਚਾਚਾ ਫਾਗਗੂਮਲ ਸ਼ਰਮਿਦਾਂ ਹੁਏ ਔਰ ਵਹ ਬਹੁਰਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਅਰ੍ਪਿਤ ਕਰ ਦਿਯਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਬ ਏਕ ਕਪਡੇ ਕੀ ਗੱਠ ਮੋਂ ਬਧੇ ਉਸ ਬਹੁਰਨ ਕੋ

ਖੋਲਾ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਸੇਵਾ ਕੀ ਗੁਠਲੀ ਮਿਲੀ ਜਿਸੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਕੂਡੇ ਸੇ ਉਠਾ ਕਰ ਕੁਟਿਆ ਕੇ ਆਂਗਨ ਮੋਂ ਰੋਪ ਦਿਯਾ। ਵਹਾਂ ਬਹੁਤ ਬੜਾ ਬੇਰ ਕਾ ਪੇਡ ਆਜ ਭੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਜੀ ਕੇ ਆਗਮਨ ਕੀ ਯਾਦ ਦਿਲਾਤਾ ਹੈ ਇਸਦੇ ਸਾਲ ਭਰ ਫਲ ਲਗਤੇ ਹਨ, ਵਹਿੰਦੀ ਤੱਥਾ ਚੌਕੀ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਿਏ ਜਾ ਸਕਤੇ ਹਨ ਜਿਸ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਪਨੇ ਸਾਸਾਰਾਮ ਪ੍ਰਵਾਸ ਕੇ ਦੌਰਾਨ ਹਰ ਰੋਜ ਸਨਾਨ ਕਿਯਾ ਕਰਤੇ ਥੇ। ਸਾਸਾਰਾਮ ਮੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 21 ਦਿਨ ਤਪਸਥਾ ਕੀ ਔਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜਿਤਨੇ ਦਿਨ ਸਾਸਾਰਾਮ ਮੋਂ ਰਹੇ ਭੰਗ ਸਿੰਹ ਤਥਾ ਟੇਕਮਣਿ ਸਿੰਹ ਉਨਕੇ ਸਾਥਾ—ਸਾਥ ਸਾਥੇ ਕੀ ਤਰਹ ਸੇਵਾ ਕਰਤੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਖੂਬ ਸ਼ਾਬਦ—ਕੀਰਤਨ, ਸਤਸਾਂਗ ਹੁਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਯਹਾਂ ਰਹ ਕਰ ਕੀ ਰਚਨਾਏ ਭੀ ਕੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯਹਾਂ ਪਰ ਰਾਗ ਜੈਜੈਵਂਤੀ ਮਹਲਾ, ਧੁਰ ਕੀ ਵਾਣੀ ਬਕਸ਼ੀ। ਸਾਸਾਰਾਮ ਕੇ ਨਿਵਾਸੀ ਹਿੰਦੂ ਸਿਖ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਭੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਕੋ ਸੁਨਕਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਬਨ ਗਏ। ਗੁਰੂਜੀ ਦ੍ਰਾਰਾ ਲਗਾਯਾ ਗਿਆ 350 ਵਰ਷ ਪੁਰਾਨਾ ਬੇਰ ਕਾ ਪੇਡ ਗੁਰੂਦਵਾਰਾ ਪਰਿਸਰ ਮੋਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਯਹ ਪੇਡ ਆਜ ਭੀ ਹਰਾ—ਭਰਾ ਹੈ। ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਬਾ ਬੁਡਾ ਜੀ ਕੇ ਬਾਦ ਸੱਤ ਫਾਗਗੂਮਲ ਜੀ, ਏਸੇ ਦੂਸਰੇ ਵਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹੇ ਹਨ: ਗੁਰੂਆਂ (ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਜੀ ਤਕ) ਕੇ ਚਰਣਾਂ ਕੀ ਛਾਂਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੇ ਕਾ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁਏ।

ਸਾਸਾਰਾਮ ਕੇ ਦੂਸਰਾ ਪ੍ਰਮੁਖ ਗੁਰੂਦਵਾਰਾ ਹੈ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ। ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ਕਿ ਯਹਿੰਦੀ ਨਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗਬਹਾਦੁਰ ਜੀ ਨੇ ਅਪਨਾ ਘੋੜਾ ਬਾਂਧਾ

ਥਾ। ਗੁਰੂਦਵਾਰਾ ਚਾਚਾ ਫਗਗੂਮਲ ਕੇ ਪਾਸ ਹੀ ਗੁਰੂਦਵਾਰਾ ਟਕਸਾਲ ਸੱਗਤ, ਗੁਰੂਦਵਾਰਾ ਛੋਟੀ ਸੱਗਤ, ਗੁਰੂਦਵਾਰਾ ਬਡੀ ਸੱਗਤ ਗੁਰੂਦਵਾਰੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਾਸਾਰਾਮ ਮੈਂ ਕੁਲ 9 ਐਤਿਹਾਸਿਕ ਗੁਰੂਦਵਾਰੇ ਹਨ ਜਿਨਕਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਸਾਸਾਰਾਮ ਸ਼ਹਰ ਕੇ ਸਿਖ ਸਮੁਦਾਯ ਕੇ ਲੋਗ ਕਰਤੇ ਹਨ।

ਸਾਸਾਰਾਮ ਸੇ ਪ੍ਰਸਥਾਨ ਕੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪ੍ਰਾਤ:ਕਾਲੀਨ ਦੀਵਾਨਾ ਸਜਾਏ ਤਥਾ ਅਮ੃ਤਵਾਣੀ ਸੇ ਵਹਾਂ ਕੀ ਸੱਗਤਾਂ ਕੋ ਕ੃ਤਾਰਥ ਕਿਯਾ। ਅਤ ਮੈਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਲੰਗਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਵਿਤਰਿਤ ਕਰ ਸਥਾਨੀਯ ਸੱਗਤ ਸੇ ਵਿਦਾ ਲੇਤੇ ਹੋਏ "ਗਿਆ" ਕੇ ਲਿਏ ਪ੍ਰਸਥਾਨ ਕਿਯਾ। ਭਈਯਾਂ ਸਿੰਹ ਤਥਾ ਟੇਕਮਣਿ ਸਿੰਹ ਸ਼੍ਰੇਦਾ ਸ਼ਵਰੂਪ ਉਨਕੇ ਸਾਥ—ਸਾਥ ਫਲ੍ਗੂ ਨਦੀ ਕੇ ਪਥਿਚਮ ਛੋਰ ਤਕ ਉਨਕੇ ਸਾਥ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨਸੇ ਬਿਦਾਈ ਲੇਨੇ ਸੇ ਪੂਰ੍ਵ ਕਹਾ ਕਿ "ਭਈਯਾ ਸਿੰਹ ਮੈਂ ਤੁਸ਼ਹਾਰੀ ਸੇਵਾ ਸੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁਆ ਹੁੰ ਮਾਂਗ ਕਿਆ ਮਾਂਗਤਾ ਹੈ ਮੈਂ ਤੁਸੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਨਨ ਹੁੰਣ। ਹੇ ਗੁਰੂ ਦੇਵ ਆਪ ਅਨੱਤਾਰਮੀ ਹੈ, ਘਟ—ਘਟ ਕੇ ਵਾਸੀ ਹੈਂ ਮੁੜੀ ਤੋਂ ਬਚ ਆਪਕੀ ਕ੃ਪਾ ਦੁ਷ਟਿ ਚਾਹਿਏ— ਭਈਯਾ ਸਿੰਹ ਵਿਨੀਤ ਭਾਵ ਸੇ ਬੋਲਾ"। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗਦ—ਗਦ ਹੋ ਕਰ ਭਈਯਾ ਸਿੰਹ ਕੋ ਅਪਨਾ ਏਕ ਲੋਹੇ ਕਾ ਤੀਰ, ਏਕ ਸੌਸਾਖੀ ਏਂ ਚਰਣ—ਚਿਛੁ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਿਏ ਔਰ ਆਸ਼ੀਰਾਵਾਦ ਦੇਤੇ ਹੋਏ ਕਹਾ ਕਿ ਤੁਸੁ ਔਰ ਤੁਸ਼ਹਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਜਾਬ ਤਕ ਇਸ ਤੀਰ, ਚਰਣ—ਚਿਛੁ ਤਥਾ ਸੱਤੋਂ—ਸਾਧੂਆਂ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਰਤਾ ਰਹੇਗਾ ਤੁਸ਼ਹਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਬੇਲ ਕੀ ਤਰਹ ਫਲਤਾ ਫੂਲਤਾ ਰਹੇਗਾ।

ਤੁਸ਼ਹਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕਾ ਪ੍ਰਤੀਧੇਕ ਬਚਚਾ ਸਰਦਾਰ ਹੋਗਾ ਜੋਕਿ ਸਾਸਾਰਾਮ ਕਾ ਸਰਦਾਰ ਕਹਲਾਏਗਾ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਸੇਵਾ ਸੇ ਮੁੱਹ ਮੋਡੋਗੇ ਅਧੋਗਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਓਗੇ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਸਾਹਿਬ ਸੇ ਮੈਟ ਕੋ ਰੂਪ ਮੈਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਤੀਰ, ਤਥਾ ਚਰਣ ਚਿਛੁ ਆਜ ਭੀ ਉਨਕੇ ਵੱਖ਼ਜ ਪਰਿਵਾਰ ਕੇ ਪਾਸ ਸੁਰਕਿਤ ਹੈ ਜਿਸਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਿਏ ਜਾ ਸਕਤੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਆਖੀਰਚਨਾਂ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਭਈਯਾ ਸਿੰਹ ਲੌਟ ਆਏ ਤਬ ਸੇ ਭਈਯਾ ਸਿੰਹ ਕਾ ਪਰਿਵਾਰ "ਸਰਦਾਰ ਪਰਿਵਾਰ" ਕੇ ਨਾਮ ਸੇ ਵਿਖਾਤ ਹੈ। ਜਹਾਂ ਯਹ ਪਰਿਵਾਰ ਬਸਾ ਹੈ ਵਹ ਸਥਾਨ ਸਾਸਾਰਾਮ ਸ਼ਹਰ ਕੇ "ਸਰਦਾਰ ਟੋਲੀ" ਨਾਮਕ ਮੋਹਲੇ ਕੋ ਨਾਮ ਸੇ ਜਾਨਾ ਜਾਤਾ ਹੈ।

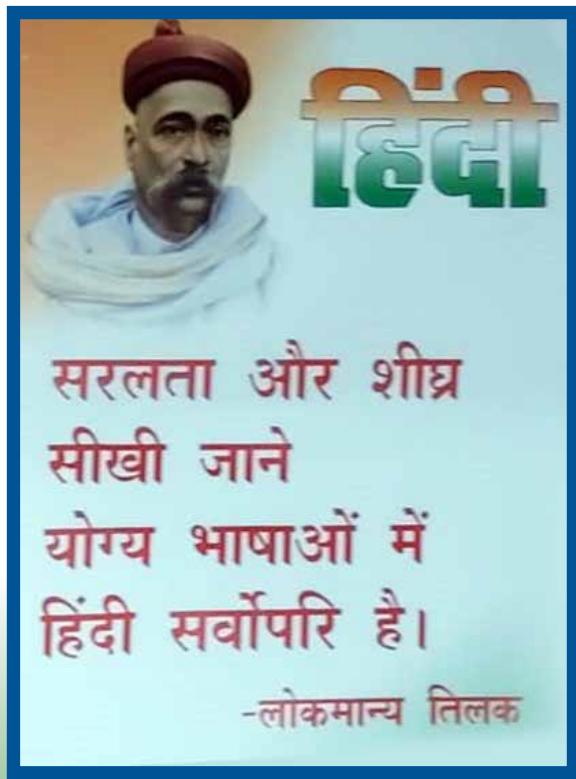
ਸਰਦਾਰ ਭਈਯਾ ਸਿੰਹ ਕੇ ਵੱਖ਼ਜ ਸਰਦਾਰ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਹ ਤਥਾ ਉਨਕਾ ਪਰਿਵਾਰ ਆਜ ਭੀ 350 ਵਰ਷ ਪੁਰਾਨੇ ਘਰ ਮੈਂ ਰਹ ਰਹੇ ਹਨ।

ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਹ ਖੁਣਾ

ਸੇਵਾਨਿਵ੃ਤ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ

ਸਰਦਾਰ ਭਈਯਾ ਸਿੰਹ ਕੇ ਵੱਖ਼ਜ ਸ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਹ — ਸਾਸਾਰਾਮ, ਬਿਹਾਰ ਸੇ ਮੈਟ—ਵਾਰਤਾ ਕੇ ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜਾਨਕਾਰੀ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ।

ਕਾਟੂਨ ਕੋਨਾ

ਦੇਵੇਂਦਰ ਕੁਮਾਰ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਈਲਿਅ, ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਵਿਆਹ

बाबा साहब :

बहुआयामी व्यक्तित्व

भारती

डॉ. भीमराव अंबेडकर एक ऐसा नाम जिसे हम भारतीय इतिहास के पन्नों से कभी अलग नहीं कर सकते। ज्ञान के प्रतीक डॉ. भीमराव अंबेडकर, जिन्हें राजनीतिक चश्मों ने केवल दलितों / पिछड़ों के मसीहा के रूप में ही देखा। भारतीय सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक क्षेत्र में उनके महत्वपूर्ण योगदान को सदैव अनदेखा किया गया। हम सभी जानते हैं कि बाबा साहब ने दलितों / पिछड़ों के लिए जो संघर्ष किया, उनके अधिकारों के लिए संपूर्ण भारतीय समाज से भिड़ गए उन्हें हम कैसे विस्मृत कर सकते हैं। किंतु हम उनके द्वारा अर्जित ज्ञान और भारतीय समाज के विभिन्न क्षेत्रों राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक आदि को भुला दिया और केवल दलितों के मसीहा तक उनकी प्रतिभा को सीमित कर दिया। हम अपनी नई पीढ़ी को यह तो बताते हैं कि बाबा साहब ने दलितों के लिए संघर्ष किया, लेकिन किताबों / पाठ्यक्रमों में उनके द्वारा भारत निर्माण में किए महत्वपूर्ण योगदानों को स्थान नहीं दिया। आश्चर्य की बात है कि जब बाबा साहब की अन्य उपलब्धियों के बारे में खोज करने की कोशिश की गई तो केवल एक-एक लाइन में उनकी उपलब्धियों को गिना दिया गया जबकि उनके दलित नेता के रूप में ढेरों सामग्री उपलब्ध हो गई। मैंने अपने इस लेख के माध्यम से यह प्रयास किया है कि बाबा साहब के जीवन के जिन पहलुओं को अब तक अनदेखा किया गया उन्हें आपके समक्ष रख सकूँ।

देश के संविधान को आकार देने वाले डॉ. भीमराव अंबेडकर का जन्म 14 अप्रैल साल 1891 में हुआ था। उनके पिताजी ने बाबा साहब का मूल उपनाम सकपाल की बजाय

आंबडवेकर लिखवाया था, जो कि उनके आंबडवे गांव से संबंधित था। क्योंकि कोकण प्रांत के लोग अपना उपनाम गांव के नाम से रखते थे, अतः अंबेडकर के आंबडवे गांव से आंबडवेकर उपनाम स्कूल में दर्ज करवाया गया। बाद में उनके शिक्षक कृष्ण महादेव अंबेडकर जो उनसे विशेष स्नेह रखते थे, उन्होंने उनका नाम से 'आंबडवेकर' हटाकर अपना सरल 'अंबेडकर' उपनाम जोड़ दिया। जोकि एक उच्च जाति से संबंध रखते थे। चूंकि शिक्षक के लिए सभी विद्यार्थी समान होते हैं, भेदभाव नाम का शब्द उनके शब्दकोश में नहीं होता और न ही होना चाहिए। उनके स्नेह और साथ से बाबा साहब आगे बढ़े। तब से आज तक वे अंबेडकर नाम से जाने जाते हैं। वे नौ भाषाओं के जानकार थे। इन्हें देश-विदेश के कई विश्वविद्यालयों से पीएचडी की कई मानद उपाधियां मिली थीं, इनके पास कुल 32 डिप्रियां थीं। 1912 तक, उन्होंने बॉम्बे विश्वविद्यालय से अर्थशास्त्र और राजनीतिक विज्ञान में कला स्नातक (बी०ए०) प्राप्त की जून 1915 में उन्होंने अपनी कला स्नातकोत्तर परीक्षा पास की, जिसमें अर्थशास्त्र प्रमुख विषय,

और ਸਮਾਜਸ਼ਾਸਤਰ, ਇਤਿਹਾਸ, ਦਰਸ਼ਨਸ਼ਾਸਤਰ ਔਰ ਮਾਨਵ ਵਿਜ਼ਾਨ ਯਹ ਅਨ੍ਯ ਵਿਧਾਂ ਥੇ। 1916 ਮੌਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਪਨਾ ਦੂਸਰਾ ਸ਼ੋਧ ਕਾਰਘ, ਨੇ ਸਨਾਤਨ ਡਿਵਿਡੇਂਡ ਑ਫ ਇੰਡੀਆ — ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਏਂਡ ਏਨਾਲਿਟਿਕਲ ਸਟਡੀ ਕੇ ਲਿਏ ਦੂਸਰੀ ਕਲਾ ਸਨਾਤਕੋਤਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀ ਗਈ, ਔਰ ਅੱਨਤਤ: ਉਨ੍ਹਾਂਨੇ ਲੰਦਨ ਕੀ ਰਾਹ ਲੀ। 1916 ਮੌਕੇ, ਅਪਨੇ ਤੀਸਰੇ ਸ਼ੋਧ ਕਾਰਘ ਇਵੋਲਿਊਸ਼ਨ ਓਫ ਪ੍ਰੋਵਿਨਸ਼ਿਆਅਲ ਫਿਨਾਨਸ ਇਨ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇੰਡੀਆ ਕੇ ਲਿਏ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਮੌਕੇ, ਪੀਏਚਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀ, ਅਪਨੇ ਸ਼ੋਧ ਕਾਰਘ ਕੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨੇ ਕੇ ਬਾਦ 1927 ਮੌਕੇ, ਅਧਿਕ੃ਤ ਰੂਪ ਸੇ ਪੀਏਚਡੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀ ਗਈ। 9 ਮਈ ਕੋ, ਉਨ੍ਹਾਂਨੇ ਮਾਨਵ ਵਿਜ਼ਾਨੀ ਅਲੇਕਜ਼ੇਂਡਰ ਗੋਲਡਨਵੇਂਜਰ ਦੌਰਾ ਆਯੋਜਿਤ ਏਕ ਸੇਮਿਨਾਰ ਮੌਕੇ, ਭਾਰਤ ਮੌਕੇ, ਜਾਤਿਆਂ: ਉਨਕੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਉਤਪਤਿ ਔਰ ਵਿਕਾਸ ਨਾਮਕ ਸੇ ਏਕ ਸ਼ੋਧ ਪੱਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ੁਤ ਕਿਯਾ, ਜੋ ਉਨਕਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪੱਤਰ ਥਾ। 3 ਵਰ਷ ਤਕ ਕੀ ਅਵਧਿ ਕੇ ਲਿਏ ਮਿਲੀ ਹੁਈ ਛਾਤਰਵ੃ਤੀ ਕਾ ਉਪਯੋਗ ਉਨ੍ਹਾਂਨੇ ਕੇਵਲ ਦੋ ਵਰ਷ੀਆਂ ਮੌਕੇ, ਅਮੇਰਿਕਾ ਮੌਕੇ, ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਪੂਰਾ ਕਰਨੇ ਮੌਕੇ, ਕਿਆ ਔਰ ਅਕਟੂਬਰ 1916 ਮੌਕੇ, ਯੇ ਲੰਦਨ ਚਲੇ ਗਏ ਔਰ ਵਹੁੰਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂਨੇ ਗੇਜ ਇਨ ਮੌਕੇ, ਬੈਰਿਸਟਰ ਕੋਰਸ (ਵਿਧਿ ਅਧਿਅਨ) ਕੇ ਲਿਏ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਲਿਆ, ਔਰ ਸਾਥ ਹੀ ਲੰਦਨ ਸਕੂਲ ਑ਫ ਇਕੋਨੋਮਿਕਸ ਮੌਕੇ, ਭੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਲਿਆ ਜਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂਨੇ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਕੀ ਥੀਸਿਸ ਪਰ ਕਾਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਿਯਾ। 1921 ਮੌਕੇ, ਵਿਜ਼ਾਨ ਸਨਾਤਕੋਤਾਰ (ਏਮਓਈਸਸੀਓ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀ। 1923 ਮੌਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂਨੇ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਮੌਕੇ, ਡੀଓ਎ਸਸੀਓ (ਡੱਕਟਰ ਑ਫ ਸਾਈੱਸ) ਉਪਾਧਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀ। ਉਨਕੀ ਥੀਸਿਸ "ਦੀ ਪ੍ਰਾਬਲਮ ਆਫ ਦਿ ਰੂਪੀ: ਇਟਸ ਓਰੇਜਿਨ ਏਂਡ ਇਟਸ ਸੌਲ੍ਯੂਸ਼ਨ" (ਰੂਪੀ ਕੀ ਸਮਸ਼ਾ: ਇਸਕੀ ਉਤਪਤਿ ਔਰ ਇਸਕਾ ਸਮਾਧਾਨ) ਪਰ ਥੀ। ਲੰਦਨ ਕਾ ਅਧਿਅਨ ਪੂਰੀ ਕਰ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਲੈਂਟੇ ਹੁਏ ਭੀਮਰਾਵ ਆਂਬੇਡਕਰ ਤੀਨ ਮਹੀਨੇ ਜੰਮਨੀ ਮੌਕੇ, ਜਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂਨੇ ਅਪਨਾ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਕਾ ਅਧਿਅਨ, ਬੱਨ ਵਿਸ਼ਵਵਿਦਿਆਲਾਕ ਮੌਕੇ, ਜਾਰੀ ਰਖਾ। ਕਿਨ੍ਤੁ ਸਮਝ ਕੀ ਕਮੀ ਸੇ ਵੇ ਵਿਸ਼ਵਵਿਦਿਆਲਾਕ ਮੌਕੇ, ਅਧਿਕ ਨਹੀਂ ਠਹਰ ਸਕੇ। ਉਨਕੀ ਤੀਸਰੀ ਔਰ ਚੌਥੀ ਡਾਕਟਰੇਟਸ (ਏਲਏਲਓਡੀਓ, ਕੋਲਾਂਬਿਆ ਵਿਸ਼ਵਵਿਦਿਆਲਾਕ, 1952) ਔਰ ਡੀଓਲਿਟੀ, ਉਸਮਾਨਿਆ ਵਿਸ਼ਵਵਿਦਿਆਲਾਕ, 1953) ਸਮਾਨਿਤ ਉਪਾਧਿਆਂ ਥੀਆਂ। ਪ੍ਰੇ਷ਟ ਚਿੰਤਕ, ਓਹਾਂਸਵੀ ਲੇਖਕ ਤਥਾ ਵਕਾਤ ਸ਼ਵਤਤ੍ਰ ਭਾਰਤ ਕੇ ਪ੍ਰਥਮ ਕਾਨੂੰਨ ਮੰਤ੍ਰੀ ਡਾ. ਭੀਮਰਾਵ ਆਂਬੇਡਕਰ ਨੇ ਭਾਰਤ ਕੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨਿਰਮਾਣ ਮੌਕੇ, ਮਹਤਵਪੂਰੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਬਾਬਾ ਸਾਹੇਬ ਕੋ ਭਾਰਤੀਯ ਸੰਵਿਧਾਨ ਕਾ ਆਧਾਰਸ਼ੰਖ ਮਾਨਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ਬੀ.ਆਰ. ਆਂਬੇਡਕਰ ਕੋ ਆਜਾਦੀ ਕੇ ਬਾਦ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨਿਰਮਾਣ ਕੇ ਲਿਏ 29 ਅਗਸਤ, 1947 ਕੋ ਸੰਵਿਧਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਰੂਪ ਸਮਿਤਿ ਕਾ ਅਧਿਕ ਬਨਾਯਾ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਉਨਕੀ ਅਧਿਕਸ਼ਤਾ ਮੌਕੇ, ਦੋ ਵਰ਷, 11 ਮਾਹ, 18 ਦਿਨ ਕੇ ਬਾਦ ਸੰਵਿਧਾਨ ਬਨਕਰ ਤੈਤਾਰ ਹੁਏ। ਦੁਰਮਾਂਗ ਕੀ ਬਾਤ ਹੈ ਕਿ ਅਪ੍ਰੇਤਿਸ ਪ੍ਰਤਿਆ ਕੋ 1990 ਮੌਕੇ, ਭਾਰਤ ਰਾਨ, ਭਾਰਤ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨਾਗਰਿਕ ਸਮਾਨ ਸੇ ਮਰਣੋਪਰਾਂਤ ਸਮਾਨਿਤ ਕਿਯਾ ਗਿਆ ਥਾ।

ਇੰਗਲੈਂਡ ਕੀ ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰਸਿੰਧ ਑ਕਸਫਾਰਡ ਯੂਨਿਵਰਸਿਟੀ ਕੇ ਮੁਖਧ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੇ ਅੰਦਰ ਕੀ ਤਰਫ ਬਾਬਾ ਸਾਹੇਬ ਕੋ ਫੋਟੋ ਲਗਾਯਾ ਹੁਏ ਹੈ। ਜਿਸ ਪਰ ਲਿਖਾ ਹੈ, "ਹਮੇਂ ਗਰੰਥ ਹੈ ਕਿ ਏਸਾ ਛਾਤਰ ਹਮਾਰੀ ਯੂਨਿਵਰਸਿਟੀ ਸੇ ਪਢਕਰ

ਗਿਆ ਹੈ ਔਰ ਉਸਨੇ ਭਾਰਤ ਕਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਲਿਖਕਰ ਉਸ ਦੇਸ਼ਪਰ ਬਡਾ ਉਪਕਾਰ ਕਿਯਾ ਹੈ!"

ਕੋਲਾਂਬਿਆ ਯੂਨਿਵਰਸਿਟੀ ਕੇ 300 ਸਾਲ ਪੂਰੇ ਹੋਨੇ ਕੇ ਉਪਲਕਥ ਮੌਕੇ, ਏਕ ਸਰੋਵਰ ਕਿਯਾ ਗਿਆ ਜਿਸਮੈਂ ਯਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਿ ਇਤਨੇ ਵਰ਷ੀਆਂ ਮੌਕੇ, ਇਸ ਯੂਨਿਵਰਸਿਟੀ ਕਾ ਸਥਾਨੇ ਹੋਨਹਾਰ ਛਾਤਰ ਕੌਨ ਥਾ? ਅਤ: ਉਸ ਸਰੋਵਰ ਮੌਕੇ, ਆਏ ਜਿਨਸਮੈਂ ਸਰਵਪ੍ਰਥਮ ਡਾਕਟਰ ਭੀਮਰਾਵ ਆਂਬੇਡਕਰ ਕਾ ਨਾਮ ਥਾ। ਡਾਕਟਰ ਭੀਮਰਾਵ ਆਂਬੇਡਕਰ ਕੇ ਸਮਾਨ ਮੌਕੇ, ਯੂਨਿਵਰਸਿਟੀ ਕੇ ਮੁਖਧ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਪਰ ਉਨਕੀ ਬ੍ਰੌਨਜ਼ ਕਿ ਪ੍ਰਤਿਮਾ ਲਗਾਈ ਗਈ ਤਥਾ ਉਸ ਪ੍ਰਤਿਮਾ ਕਾ ਅਨਾਵਰਣ ਅਮੇਰਿਕਾ ਕੇ ਪੂਰੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤਿ ਬਰਾਕ ਓਬਾਮਾ ਕੇ ਕਰਕਮਲੋ ਸੇ ਕਿਯਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਪ੍ਰਤਿਮਾ ਕੇ ਨੀਚੇ ਲਿਖਾ ਗਿਆ ਹੈ, "ਸਿੰਬੱਲ ਑ਫ ਨੱਲੇਜ" ਅਰਥਾਤ ਜਾਨ ਕਾ ਪ੍ਰਤੀਕ।

ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਮੌਕੇ, ਬਾਬਾ ਸਾਹੇਬ ਕੇ ਜਾਨ ਕੋ ਸਮਾਨ ਦਿਯਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ਜਿਥਕਿ ਅਪਨੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਮੌਕੇ, ਉਨਕੇ ਸਮਾਨ ਕੋ ਚੋਟ ਪਹੁੰਚਾਈ ਜਾਤੀ ਹੈ। ਕਿਧੋਕਿ ਹਮਾਰਾ ਸਮਾਜ ਉਨ੍ਹਾਂਨੇ ਕੇਵਲ ਜਾਤਿਵਾਦੀ ਚਥਮੀਆਂ ਸੇ ਦੇਖਤਾ ਹੈ। ਯਹ ਹਮਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਕਾ ਦੁਰਮਾਂਗ ਹੈ।

1923 ਮੌਕੇ, ਬਮਵੰਡ ਉਚਚ ਨਿਆਯਾਲਾਕ ਮੌਕੇ, ਵਿਕਾਲ ਕੇ ਅਵਧਿਆਲਾਕ ਮੌਕੇ, ਅਨੇਕ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਕੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਪਨੇ ਕਾਰਘ ਮੌਕੇ, ਨਿਰਾਂਤਰ ਆਗੇ ਬਦਲੇ ਰਹੇ। ਏਕ ਸੁਕਦਮੇ, ਉਨ੍ਹਾਂਨੇ ਅਪਨੇ ਠੋਸ ਤਕਾਂ ਸੇ ਅਭਿਯੁਕਤ ਕੋ ਫਾਂਸੀ ਕੀ ਸਜਾ ਸੇ ਮੁਕਾ ਕਰਾ ਦਿਯਾ ਥਾ। ਉਚਚ ਨਿਆਯਾਲਾਕ ਕੇ ਨਿਆਧੀਸ਼ ਨੇ ਨਿਚੀਲੀ ਅਦਾਲਤ ਕੇ ਫੈਸਲੇ ਕੋ ਰਵਾਂ ਕਰ ਦਿਯਾ। ਇਸਕੇ ਪਸ਼ਚਾਤ ਬਾਬਾ ਸਾਹੇਬ ਕੀ ਪ੍ਰਸਿੰਧੀ ਚਾਰਾਂ ਆਂਬੇਡਕਰ ਫੈਲ ਗਿਆ।

ਡਾਂਬੇਡਕਰ ਨੇ ਮੁਖਧਾਰਾ ਕੇ ਮਹਤਵਪੂਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਲਾਂ ਕੀ ਜਾਤਿ ਵਿਵਥਾ ਕੇ ਉਨ੍ਮੂਲਨ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿ ਉਨਕੀ ਕਥਿਤ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਕੀ ਕਟੁ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀ। ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਭਾਰਤੀਯ ਰਾਸ਼ਟ੍ਰੀਕ ਕਾਂਗ੍ਰੇਸ ਔਰ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਕੀ ਵੈਚਾਰਿਕ ਆਧਾਰ ਪਰ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀ, ਉਨ੍ਹਾਂਨੇ ਉਨ ਪਰ ਅਸਪੂਰ੍ਯ ਸਮੁਦਾਯ ਕੋ ਏਕ ਕਰੁਣਾ ਕੀ ਵਸਤੁ ਕੇ ਰੂਪ ਸੇ ਪ੍ਰਸ਼ੁਤ ਕਰਨੇ ਕੀ ਆਰੋਪ ਲਗਾਯਾ। ਅੰਬੇਡਕਰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਨ ਕੀ ਵਿਫਲਤਾਓਂ ਸੇ ਭੀ ਅਸਾਂਤੁ਷ਟ ਥੇ, ਉਨ੍ਹਾਂਨੇ ਅਸਪੂਰ੍ਯ ਸਮੁਦਾਯ ਕੇ ਲਿਏ ਏਕ ਐਸੀ ਅਲਗ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਪਹਚਾਨ ਕੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀ ਜਿਸਮੈਂ ਕਾਂਗ੍ਰੇਸ ਔਰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਦੋਨੋਂ ਕਾ ਹੀ ਕੋਈ ਦੁਖਲ ਨਾ ਹੋ। 8 ਅਗਸਤ, 1930 ਕੋ ਏਕ ਸ਼ੋਧਿਤ ਵਰਗ ਕੇ ਸਮੇਲਨ ਕੇ ਦੌਰਾਨ ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਅਪਨੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦੁ਷ਟੀ ਕੇ ਦੁਨਿਆ ਕੇ ਸਮਾਨੇ ਰਖਾ, ਜਿਸਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ੋਧਿਤ ਵਰਗ ਕੀ ਸੁਰਕਾ ਉਸਕੇ ਸਰਕਾਰ ਔਰ ਕਾਂਗ੍ਰੇਸ ਦੋਨੋਂ ਸੇ ਸ਼ਵਤਤ੍ਰ ਹੋਨੇ ਮੈਂ ਹੈ।

ਹਮੇਂ ਅਪਨਾ ਰਾਸਤਾ ਸਵਧ ਬਨਾਨਾ ਹੋਗਾ ਔਰ ਕੇਵਲ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤਿ ਸ਼ੋਧਿਤੀ ਕੀ ਸਮਸ਼ਾਓਂ ਕਾ ਨਿਵਾਰਣ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤੀ, ਉਨਕਾ ਉਦਾਰ ਸਮਾਜ ਮੌਕੇ, ਉਨਕਾ ਉਚਚ ਸਥਾਨ ਪਾਨੇ ਮੈਂ ਨਿਹਿਤ ਹੈ। ਉਨਕੀ ਅਪਨਾ ਰਹਨੇ ਕਾ ਤਰੀਕਾ ਬਦਲਨਾ ਹੋਗਾ। ਉਨਕੀ ਸ਼ਿਕਿਤ ਹੋਨਾ ਚਾਹਿਏ। ਏਕ

ਬਡੀ ਆਵਸ਼ਕਤਾ ਉਨਕੀ ਹੀਨਤਾ ਕੀ ਭਾਵਨਾ ਕੋ ਝਾਕੜ੍ਹਾਰਨੇ, ਔਰ ਉਨਕੇ ਅੰਦਰ ਉਸ ਦੈਖੀਂ ਅਸਤੋ਷ ਕੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨੇ ਕੀ ਹੈ ਜੋ ਸਭੀ ਝੱਚਾਇਆਂ ਕਾ ਸ਼ੋਤ ਹੈ।”

ਡਾਕ ਅੰਬੇਡਕਰ ਕੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਮੌਗ ਗਹਰੀ ਆਸਥਾ ਥੀ। ਵਹ ਇਸੇ ਮਾਨਵ ਕੀ ਏਕ ਪੜਾਤਿ ਮਾਨਤੇ ਥੇ। ਉਨਕੀ ਦ੃ਢਿ ਮੈਂ ਰਾਜਧਾਨੀ ਏਕ ਮਾਨਵ ਨਿਰਮਿਤ ਸੰਥਾ ਹੈ। ਇਸਕਾ ਸਬਸੇ ਬਡਾ ਕਾਰਾਈ “ਸਮਾਜ ਕੀ ਆਨੱਤਰਿਕ ਅਵਵਾਸਥਾ ਔਰ ਬਾਹਾਂ ਅਤਿਕਰਮਣ ਸੇ ਰਖਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪਰਨ੍ਤੁ ਵੇਂ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕੀ ਨਿਰਪੇਕ ਸ਼ਕਤਿ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤੇ ਥੇ। ਉਨਕੇ ਅਨੁਸਾਰ— “ਕਿਸੀ ਭੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਨੇ ਏਕ ਏਥੇ ਅਕੇਲੇ ਸਮਾਜ ਕਾ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਨਹੀਂ ਕਿਯਾ ਜਿਸਮੈਂ ਸਥਾਨ ਕੁਛ ਆ ਜਾਏ ਯਾ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੀ ਪ੍ਰਤੇਕ ਵਿਚਾਰ ਏਂਵੇਂ ਕਿਯਾ ਕਾ ਸ਼ੋਤ ਹੋ।”

29 ਅਗਸਤ 1947 ਕੋ, ਅੰਬੇਡਕਰ ਕੀ ਸ਼ਵਤੰਤ੍ਰ ਭਾਰਤ ਕੇ ਨਾਲ ਸਾਂਵਿਧਾਨ ਕੀ ਰਚਨਾ ਕੀ ਲਿਏ ਬਨੀ ਕੀ ਸਾਂਵਿਧਾਨ ਮਸੌਦਾ ਸਾਮਿਤਿ ਕੀ ਅਧਿਕ ਪਦ ਪਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਿਯਾ ਗਿਆ। ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਮਸੌਦਾ ਤੈਤੀਅਤ ਕਰਨੇ ਕੀ ਇਸ ਕਾਮ ਮੈਂ ਅਪਨੇ ਸਹਾਇਗਿਆਂ ਔਰ ਸਮਕਾਲੀਨ ਪ੍ਰੇਕਾਂ ਕੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਾ ਅਰਜਿਤ ਕੀ। ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਨਕੇ ਸਾਂਵਿਧਾਨ ਕੀ ਆਕਾਰ ਦੇਣੇ ਕੀ ਲਿਏ ਪਿਛੀਮੀ ਮੱਡਲ ਇਸਟੋਮਾਲ ਕਿਯਾ ਹੈ ਪਰ ਉਨਕੀ ਭਾਵਨਾ ਭਾਰਤੀਅ ਹੈ।

ਅੰਬੇਡਕਰ ਦ੍ਰਾਵਾ ਤੈਤੀਅਤ ਕਿਯਾ ਗਿਆ ਸਾਂਵਿਧਾਨ ਪਾਠ ਮੈਂ ਸਾਂਵਿਧਾਨਿਕ ਗਾਰੰਟੀ ਕੀ ਸਾਥ ਵਕਿਗਤ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਕੀ ਏਕ ਵਾਧਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਕੀ ਨਾਗਰਿਕ ਸ਼ਵਤੰਤ੍ਰਤਾਓਂ ਕੀ ਸੁਰਕਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀ ਜਿਨਮੈਂ, ਧਾਰੰਕ ਸ਼ਵਤੰਤ੍ਰਤਾ, ਅਸਥਾਈ ਕੀ ਅੰਤ ਔਰ ਸਭੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਮੇਦਭਾਵਾਂ ਕੀ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਰਾਰ ਦਿਯਾ ਗਿਆ। ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਮਹਿਲਾਓਂ ਕੀ ਲਿਏ ਵਾਧਕ ਆਰਥਿਕ ਔਰ ਸਾਮਾਜਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਕੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀ, ਔਰ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਨਜਾਤਿ ਕੀ ਲੋਗਾਂ ਕੀ ਲਿਏ ਸਿਵਿਲ ਸੇਵਾਓਂ, ਸ਼ਕੂਲਾਂ ਔਰ ਕੱਲੇਜ਼ਾਂ ਕੀ ਨੌਕਰਿਆਂ ਮੈਂ ਆਰਕਣ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀ ਲਿਏ ਸਭਾ ਕੀ ਸਮਰਥਨ ਭੀ ਹਾਸਿਲ ਕਿਯਾ, ਭਾਰਤ ਕੀ ਵਿਧਿ ਨਿਰਮਾਤਾਓਂ ਨੇ ਇਸ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਕਾਰਾਈਵਾਹੀ ਕੀ ਦ੍ਰਾਵਾ ਦਲਿਤ ਵਰਗੀ ਕੀ ਲਿਏ ਸਾਮਾਜਿਕ ਔਰ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾਓਂ ਕੀ ਉਨਮੂਲਨ ਔਰ ਉਨ੍ਹੇ ਹਰ ਕ੍ਸੇਤਰ ਮੈਂ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਾਨੇ ਕੀ ਚੇ਷ਟਾ ਕੀ ਜਬਕਿ ਸੂਲ ਕਲਵਨਾ ਮੈਂ ਪਹਲੇ ਇਸ ਕਦਮ ਕੀ ਅਸਥਾਈ ਰੂਪ ਸੇ ਔਰ ਆਵਸ਼ਕਤਾ ਕੀ ਆਧਾਰ ਪਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਨੇ ਕੀ ਬਾਤ ਕਹੀ ਗਈ ਥੀ। 26 ਨਵੰਬਰ, 1949 ਕੀ ਸਾਂਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨੇ ਸਾਂਵਿਧਾਨ ਕੀ ਅਪਨਾ ਲਿਯਾ। ਅਪਨੇ ਕਾਮ ਕੀ ਪੂਰਾ ਕਰਨੇ ਕੀ ਬਾਦ, ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਕਹਾ :

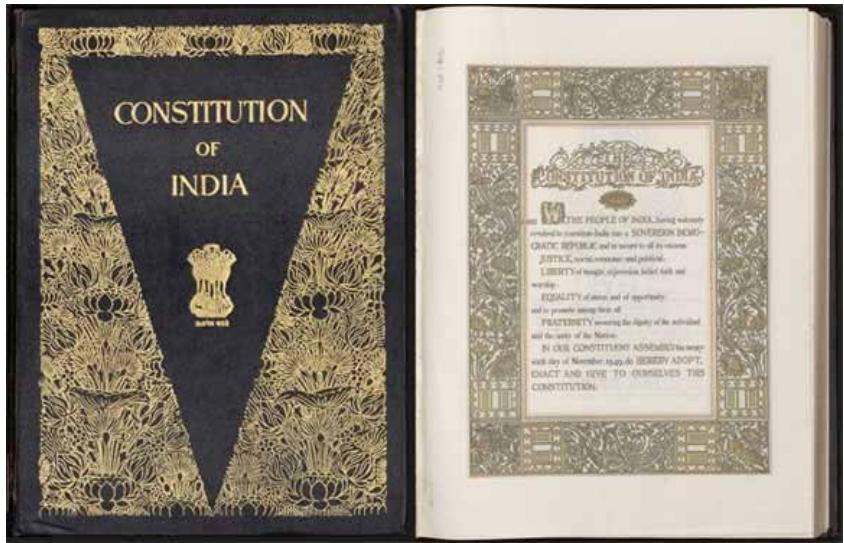
ਮੈਂ ਮਹਸੂਸ ਕਰਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕੀ ਸਾਂਵਿਧਾਨ, ਸਾਧਾਰਨ (ਕਾਮ ਕਰਨੇ ਲਾਯਕ) ਹੈ, ਯਹ ਲਚੀਲਾ ਹੈ ਪਰ ਸਾਥ ਹੀ ਯਹ ਇਤਨਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਭੀ ਹੈ ਕੀ ਦੇਸ਼ ਕੀ ਸ਼ਾਂਤਿ ਔਰ ਯੁਦਧ ਦੋਨਾਂ ਕੀ ਸਮਾਂ ਜੋੜ ਕਰ ਰਖ ਸਕੇ। ਵਾਸਤਵ ਮੈਂ, ਮੈਂ ਕਹ ਸਕਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕੀ ਅਗਰ ਕਿਸੀ ਕੁਛ ਗਲਤ ਹੁਆ ਤੋ ਇਸਕਾ ਕਾਰਣ ਯਹ ਨਹੀਂ ਹੋਗਾ ਕੀ ਹਮਾਰਾ ਸਾਂਵਿਧਾਨ ਖਰਾਬ ਥਾ ਬਲਿਕ ਇਸਕਾ ਉਪਯੋਗ

ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਅਧਮ ਥਾ।

ਅੰਬੇਡਕਰ ਕੀ ਪ੍ਰਤਿ਷ਠਾ ਏਕ ਅਵਿਤੀਅ ਵਿਦਵਾਨ ਔਰ ਵਿਧਿਵੇਤਾ ਕੀ ਥੀ ਜਿਸਕੇ ਕਾਰਣ ਜਬ, 15 ਅਗਸਤ, 1947 ਮੈਂ ਭਾਰਤ ਕੀ ਸ਼ਵਤੰਤ੍ਰਤਾ ਕੀ ਬਾਦ, ਕਾਂਗ੍ਰੇਸ ਕੀ ਨੇਤ੍ਰਤ੍ਵ ਵਾਲੀ ਨਈ ਸਰਕਾਰ ਅਸਿਤਤਵ ਮੈਂ ਆਈ ਤੋ ਉਸਨੇ ਅੰਬੇਡਕਰ ਕੀ ਦੇਸ਼ ਕੀ ਪਹਲੇ ਕਾਨੂੰਨ ਮੰਤ੍ਰੀ ਕੀ ਰੂਪ ਮੈਂ ਸੇਵਾ ਕਰਨੇ ਕੀ ਲਿਏ ਆਮਤੀਤ ਕਿਯਾ, ਜਿਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂਨੇ ਸ਼ੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਯਾ। ਪਿਛਿਤ ਨੇਹਰੂ ਕੀ ਮੰਤ੍ਰਿਮੰਡਲ ਮੈਂ ਡਾਕ ਅੰਬੇਡਕਰ ਕਾਨੂੰਨ ਮੰਤ੍ਰੀ ਬਨੇ ਔਰ ਨੇਹਰੂ ਕੀ ਪਹਲ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂਨੇ ਹਿੰਦੂ ਕੋਡ ਬਿਲ ਤੈਤੀਅਤ ਕਿਯਾ, ਇਸ ਮਸੌਦੇ ਮੈਂ ਉਤਤਰਾਧਿਕਾਰ, ਵਿਵਾਹ ਔਰ ਅਰਥਵਾਸਥਾ ਕੀ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਮੈਂ ਲੈਂਗਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਕੀ ਮਾਂਗ ਕੀ ਗਈ ਥੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤ੍ਰੀ ਨੇਹਰੂ, ਕੈਬਿਨੇਟ ਔਰ ਕਈ ਅਨ੍ਯ ਕਾਂਗ੍ਰੇਸੀ ਨੇਤਾਓਂ ਨੇ ਇਸਕਾ ਸਮਰਥਨ ਕਿਯਾ ਪਰ ਸਾਂਸਦ ਸਦਸ਼ਾਂ ਕੀ ਏਕ ਬਡੀ ਸੰਖਧਾ ਇਸਕੇ ਖਿਲਾਫ ਥੀ। ਅਤ: ਇਸ ਬਿਲ ਕੀ ਲੇਕਰ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਬਦਸਤ ਵਿਰੋਧ ਝੇਲਨਾ ਪਡਾ। ਇਸ ਮੁਹੱ ਪਰ ਮਤਮੰਦ ਇਸ ਕਦਮ ਬਢੇ ਕਿ ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨ ਮੰਤ੍ਰੀ ਕੀ ਪਦ ਸੇ ਇਸ਼ਟੀਫਾ ਦੇ ਦਿਯਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਬਾਦ ਮੈਂ ਹਿੰਦੂ ਕੋਡ ਬਿਲ ਪਾਸ ਹੁਆ ਔਰ ਉਸਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮਹਿਲਾਓਂ ਕੀ ਸਥਿਤੀ ਮੈਂ ਕ੍ਰਾਂਤਿਕਾਰੀ ਬਦਲਾਵ ਭੀ ਆਯਾ, ਲੇਕਿਨ ਅੰਬੇਡਕਰ ਕੀ ਬਿਲ ਸੇ ਯੇ ਕਈ ਮਾਮਲਾਂ ਮੈਂ ਲਚੀਲਾ ਥਾ। ਇਸ ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ 1952 ਮੈਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਕੀ ਚੁਨਾਵ ਏਕ ਨਿਰਦੀਲੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਕੀ ਰੂਪ ਮੈਂ ਲੜਾ ਪਰ ਹਾਰ ਗਿਆ। ਮਾਰਚ 1952 ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਂਸਦ ਕੀ ਊਪਰੀ ਸਦਨ ਯਾਨਿ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸਭਾ ਕੀ ਲਿਏ ਨਿਯੁਕਤ ਕਿਯਾ ਗਿਆ ਔਰ ਇਸਕੇ ਬਾਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮ੃ਤ੍ਯੁ ਤੱਕ ਵੇਂ ਇਸ ਸਦਨ ਕੀ ਸਦਸ਼ਾਂ ਰਹੇ।

ਡਾਕ ਭੀਮਰਾਵ ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਭਾਰਤ ਕੀ ਸਾਂਵਿਧਾਨ ਕੀ ਅਨੁਚੜੇ 370 ਕੀ ਵਿਰੋਧ ਕਿਯਾ, ਜਿਸਨੇ ਜ਼ਮ੍ਮੂ—ਕਸ਼ਮੀਰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਰਜਾ ਦਿਯਾ, ਔਰ ਜਿਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਛਾਓਂ ਕੀ ਖਿਲਾਫ ਸਾਂਵਿਧਾਨ ਮੈਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਿਯਾ ਗਿਆ ਥਾ। ਬਲਰਾਮ ਮਾਧੋਕ ਨੇ ਕਹਾ ਥਾ ਕਿ, ਡਾਕ ਭੀਮਰਾਵ ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਨੇਤਾ ਸ਼ੇਖ ਅਬਦੁਲਲਾ ਕੀ ਸਪਣਾ ਰੂਪ ਸੇ ਬਤਾਇਆ ਥਾ: “ਆਪ ਚਾਹਤੇ ਹੋਏ ਕਿ ਭਾਰਤ ਕੀ ਆਪਕੀ ਸੀਮਾਓਂ ਕੀ ਰਖਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹਿਏ, ਉਸੇ ਆਪਕੇ ਕ੍ਸੇਤਰ ਮੈਂ ਸਡਕਾਂ ਕੀ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਏ, ਉਸੇ ਆਪਕੋ ਅਨਾਜ ਕੀ ਆਪੂਰਤੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹਿਏ, ਔਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਕੀ ਭਾਰਤ ਕੀ ਸਮਾਨ ਦਰਜਾ ਦੇਨਾ ਚਾਹਿਏ। ਲੇਕਿਨ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਪਾਸ ਕੇਵਲ ਸੀਮਿਤ ਸ਼ਕਤਿਆਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹਿਏ ਔਰ ਭਾਰਤੀਅ ਲੋਗਾਂ ਕੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਮੈਂ ਕਾਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹਿਏ। ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਕੀ ਸਹਮਤੀ ਦੇਣੇ ਕੀ ਲਿਏ, ਮੈਂ ਭਾਰਤ ਕੀ ਕਾਨੂੰਨ ਮੰਤ੍ਰੀ ਕੀ ਰੂਪ ਮੈਂ ਇਸੇ ਸ਼ੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤ। ਯਹ ਭਾਰਤ ਕੀ ਜਨਤਾ ਕੀ ਹਿਤਾਂ ਕੀ ਹੋਗਾ। ਕਿਨ੍ਤੁ ਫਿਰ ਭੀ ਯਹ ਕਾਨੂੰਨ ਅਸਿਤਤਵ ਮੈਂ ਆ ਗਿਆ।

ਡਾਕ ਭੀਮਰਾਵ ਅੰਬੇਡਕਰ ਸ਼ਵਤੰਤ੍ਰ ਭਾਰਤ ਕੀ ਨੀਤਿਆਂ ਕੀ ਪ੍ਰਣੇਤਾ ਰਹੇ। ਭਾਰਤ ਕੀ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਔਰ ਸ਼ਾਸਨ ਕੀ ਉਨਕਾ ਸਰਾਹਨੀਅ ਧੋਗਦਾਨ ਮਿਲਾ। ਭਾਰਤੀਅ ਰਿਜਰਵ ਬੈਂਕ ਭਾਰਤ ਕੀ ਕੇਨਦ੍ਰੀਅ ਬੈਂਕ ਹੈ। ਯਹ ਭਾਰਤ ਕੀ ਸਭੀ ਬੈਂਕਾਂ ਕੀ ਸਾਂਚਾਲਕ ਹੈ। ਇਸਕੀ ਸਥਾਪਨਾ ਰਿਜਰਵ ਬੈਂਕ ਅੱਫ ਇੰਡੀਆਂ ਏਕ

1934 के अनुसार हुई। भारत के अर्थशास्त्री डॉ. भीमराव अंबेडकर ने भारतीय रिजर्व बैंक की स्थापना में महत्वपूर्ण भूमिका निभाई। उनके द्वारा प्रदान किए गए दिशानिर्देशों के आधार पर ही आरबीआई का गठन किया गया। बाबा साहब ने हिल्टन यंग कमीशन के आगे बैंक की कार्यप्रणाली के संबंध में सुझाव दिए। 1926 में यह कमीशन ऑफ रॉयल इंडियन करेंसी एण्ड फायरेंस के नाम से भारत में आया। तब इसके सदस्यों ने बाबा साहब द्वारा लिखी पुस्तक 'द प्रोब्लम ऑफ दी रूपी-इट्स ऑरिजिन एंड इट्स सॉल्यूशन' की जोरदार वकालत की। अतः ब्रिटिश वैधानिक सभा ने इसे कानूनी रूप देते हुए भारतीय रिजर्व बैंक अधिनियम 1934 शीर्षक दिया।

जल एक प्रमुख प्राकृतिक संसाधन है। जल संसाधन का संपूर्ण मानव जीवन, मानव सभ्यता एवं संस्कृति से निकट तथा बहुत गहरा संबंध है। भारत निरंतर विकास की ओर अग्रसर हो रहा है। विकास के लिए जल संसाधन का क्षेत्र बहुत महत्वपूर्ण है। इसी दृष्टि से डॉ. बी.आर.अंबेडकर ने सन् 1943 से 1946 के दौरान वायसराय के मंत्रिमंडल में श्रम मंत्री के रूप में कार्य किया। उन्होंने ही बहुदेशीय नदी घाटी विकास, जल संसाधन का उपयोग, रेलवे और जल मार्ग, तकनीकी बिजली बोर्ड का निर्माण, केंद्रीय जलमार्ग, सिंचाई तथा नैचालन आयोग, केन्द्रीय जल आयोग, दामोदर नदी घाटी निगम, हीराकुण्ड बांध का निर्माण और सोन नदी परियोजना प्रारंभ करने में महत्वपूर्ण योगदान दिया है। इतना हीं नहीं बाबा साहब भारतीय अर्थव्यवस्था का प्रसार करने में भी अग्रसर रहे। देश की अर्थव्यवस्था को बढ़ाने हेतु औद्योगिकरण और कृषि उद्योग की वृद्धि और विकास के लिए लोगों को बढ़ावा दिया। उन्होंने खाद्य सुरक्षा की प्राप्ति के सुझाव सरकार को दिए। अपनी मूलभूत जरूरत के रूप में इन्होंने लोगों को अच्छी शिक्षा, स्वच्छता और समुदायिक स्वास्थ्य

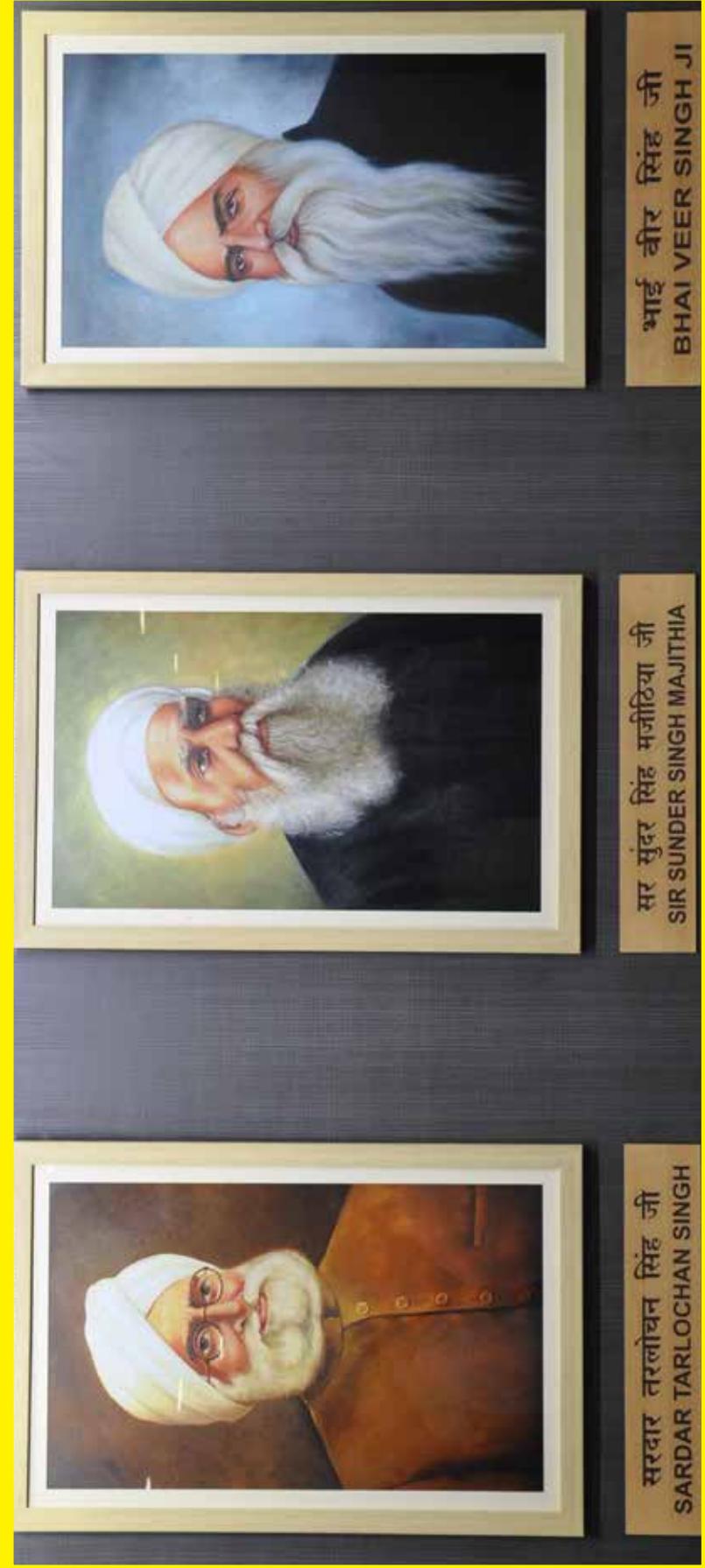
के लिए बढ़ावा दिया। इन्होंने भारत की वित्त कमीशन की स्थापना की थी। भारत में रोजगार कार्यालय की स्थापना भी डॉक्टर अंबेडकर के विचारों की वजह से हुई थी। भारत में स्वतंत्र चुनाव आयोग इन्हीं की देन है। वायसराय की कौंसिल में श्रम मंत्री की हैसियत से श्रम कल्याण के लिए श्रमिकों की 12 घण्टे से घटाकर 8 घण्टे करवाया। कार्य-समय, समान कार्य समान वेतन, प्रसूति अवकाश, संघैतनिक अवकाश, कर्मचारी राज्य बीमा योजना, स्वास्थ्य सुरक्षा, कर्मचारी भविष्य निधि अधि अनियम 1952 बनाना, मजदूरों एवं कमजोर वर्ग के हितों के लिए तथा सीधे सत्ता में भागीदारी के लिए स्वतंत्र मजदूर पार्टी का गठन किया। कर्मचारी

राज्य बीमा के तहत स्वास्थ्य, अवकाश, अपंग—सहायता, कार्य करते समय आकस्मिक घटना से हुये नुकसान की भरपाई करने और अन्य अनेक सुरक्षात्मक सुविधाओं को श्रम कल्याण के अंतर्गत शामिल किया। कर्मचारियों को दैनिक भत्ता, अनियमित कर्मचारियों को अवकाश की सुविधा, कर्मचारियों के वेतन श्रेणी की समीक्षा, भविष्य निधि, कोयला खदान तथा माईका खनन में कार्यरत कर्मियों को सुरक्षा संशोधन विधेयक सन 1944 में पारित करने में महत्वपूर्ण भूमिका निभाई। भारतीय सांख्यिकी अधिनियम पारित कराया ताकि श्रम की दशा, दैनिक मजदूरी, आय के अन्य स्रोत, मुद्रा—स्फीति, ऋण, आवास, रोजगार, जमापूंजी तथा अन्य निधि व श्रम विवाद से संबंधित नियमों का आसानी से क्रियान्वयन हो सके। श्रमिकों के कल्याणार्थ स्वास्थ्य बीमा योजना, भविष्य निधि अधिनियम, कारखाना संशोधन अधिनियम, श्रमिक विवाद अधिनियम, न्यूनतम मजदूरी अधिनियम और विधिक हड्डताल के अधिनियमों को स्वीकृत करवाया। महिलाओं को प्रसूति अवकाश का अधिकार भी भी अंबेडकर जी की देन है।

बाबा साहब ने अपना सारा जीवन हमको पशु से इन्सान बनाने के लिए बलिदान कर दिया। उन्होंने अपने पारिवारिक जीवन को ताक पर रखकर हमें जीने का अधिकार दिलाया। बाबा साहब की जयंती भारत के अलावा 65 देशों में मनाई जाती है। भारत में उनकी जयंती के नाम पर केवल खाना पूर्ति ही की जाती है। हम उनके असीम योगदान को भूल गए और याद रह गए केवल दलित मसीहाः बाबा साहब अंबेडकर।

आंचलिक कार्यालय लुधियाना

ਏਥਾਪਨਾ ਦਿਵਲੁ ਵਿਹੋ਷

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਹ ਜੀ
BHAI VEER SINGH JI

ਸਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਹ ਮਜ਼ੀਠਿਆ ਜੀ
SIR SUNDER SINGH MAJITHIA

ਸਰਦਾਰ ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਹ ਜੀ
SARDAR TARLOCHAN SINGH

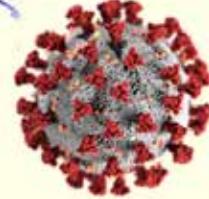
ਫੇਸਾਡੇ ਲੰਗਲਥਾਪਕ

ਜਹਾਂ ਸੇਵਾ ਹੀ ਜੀਵਨ - ਧ੍ਯੇਯ ਹੈ

Where service is a way of life

ਕੋਰੋਨਾ ਵਾਯਰਸ ਦੀ ਖੁਦ ਕੋ ਬਚਾਏ

ਕਿਹਾ ਕਰੋ

- ਵਧਿਗਤ ਸਵਚ਼ਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਰੀਰਿਕ ਦੂਰੀ ਬਨਾਏ ਰਖੋ।
- ਬਾਰ-ਬਾਰ ਹਾਥ ਧੋਨੇ ਦੀ ਆਦਤ ਢਾਲੋ। ਸਾਬੂਨ ਅਤੇ ਪਾਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਯਾਂ ਅਲਕੋਹਲ-ਆਧਾਰਿਤ ਹੈਂਡ ਰਾਬ ਕਾ ਇਸਟੋਮਾਲ ਕਰੋ।
- ਛੀਂਕਤੇ ਅਤੇ ਖਾਂਸਤੇ ਸਮਯ ਅਪਨੀ ਨਾਕ ਅਤੇ ਮੁੱਹ ਕੋ ਰੂਮਾਲ ਯਾਂ ਟਿਸੂ ਦੇ ਢੱਕੇ।
- ਉਪਯੋਗ ਕਿਏ ਗਏ ਟਿਸੂ ਕੋ ਉਪਯੋਗ ਦੇ ਤੁਰੰਤ ਬਾਦ ਬੰਦ ਡਿੱਬੇ ਮੌਫ਼ੇ ਮੌਫ਼ੇ ਮੌਫ਼ੇ।
- ਬਾਤਚੀਤ ਦੀ ਦੌਰਾਨ ਵਧਿਗਤਾਵਾਂ ਦੀ ਸੁਰਕਿਤ ਦੂਰੀ ਬਨਾਏ ਰਖੋ, ਵਿਸ਼ੇ਷ ਰੂਪ ਦੇ ਫਲ੍ਹ ਜੈਂਦੀ ਲਕਣ ਦਿਖਾਵਾਲੇ ਵਧਿਗਤਾਵਾਂ ਦੀ ਸਾਥ।
- ਅਪਨੀ ਕੋਹਨੀ ਦੀ ਅਂਦਰੂਨੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਛੀਂਕੋ।
- ਅਪਨੇ ਤਾਪਮਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਵਸਨ ਲਕਣਾਵਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਨਿਯਮਿਤ ਰੂਪ ਦੇ ਕਰੋ। ਅਸਵਸਥ (ਬੁਖਾਰ, ਸਾਂਸ ਲੇਨੇ ਵਿੱਚ ਕਠਿਨਾਈ ਅਤੇ ਖਾਂਸੀ) ਮਹਸੂਸ ਕਰਨੇ ਦੇ ਪਾਸੋਂ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਦੇਖਾਓ। ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਮਿਲਾਈ ਦੀ ਦੌਰਾਨ ਅਪਨੇ ਮੁੱਹ ਅਤੇ ਨਾਕ ਦੀ ਢੱਕਾਈ ਦੇ ਲਿਆਂ ਮਾਸਕ ਦੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰੋ।
- ਕਿਸੀ ਭੀ ਬੁਖਾਰ/ਫਲ੍ਹ ਜੈਂਦੀ ਲਕਣ ਦੀ ਹੋਨੇ ਦੇ ਪਾਸੋਂ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਹੈਲਪਲਾਇਨ ਨੰਬਰ ਯਾਂ ਸ਼ਵਾਸਥ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕਲਾਣ ਮੰਤਰਾਲਾਦਾਰ ਦੀ 24x7 ਹੈਲਪਲਾਇਨ ਨੰਬਰ 011-23978046 ਪਰ ਕੱਲ ਕਰੋ।

ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰੋ

- ਹਾਥ ਨ ਮਿਲਾਏ।
- ਅਗਰ ਆਪਕੇ ਖਾਂਸੀ ਅਤੇ ਬੁਖਾਰ ਮਹਸੂਸ ਹੋ ਰਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਦੀ ਸਾਥ ਨਿਕਟ ਸਾਂਝੇ ਵਿੱਚ ਨ ਆਏ।
- ਅਪਨੀ ਆੱਖਾਂ, ਨਾਕ ਅਤੇ ਮੁੱਹ ਦੀ ਸਾਂਝੇ ਵਿੱਚ ਨ ਕਰੋ।
- ਹਾਥਾਂ ਦੀ ਹਥੇਲਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨ ਛੀਂਕੋ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਖਾਸੋ।
- ਸਾਰਵਜਨਿਕ ਸਥਲ ਵਿੱਚ ਨ ਥੁੰਕੋ।
- ਅਨਾਵਸਥਕ ਯਾਤਰਾ ਨ ਕਰੋ, ਵਿਸ਼ੇ਷ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਇਲਾਕਾਵਾਂ ਵਿੱਚ।
- ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਨ ਬੈਠੋ, ਬੱਢੋ ਸਮਾਰੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਨ ਲੋ।
- ਜਿਮ, ਕਲਬ ਅਤੇ ਭੀਡ਼-ਭਾਡ਼ ਵਾਲੀ ਜਗਹਾਂ ਪਰ ਨ ਜਾਏ।
- ਅਫਕਾਹ ਅਤੇ ਦਹਿਜਾਂ ਨ ਫੈਲਾਏ।